

TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XXVII

1988

Kültür ve Turizm Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayımlanır.

Ankara / 1988

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Armağan ERKANAL	Çağdaş Müzecilik Anlayışı Yönünden Münih Müzelerinden Üç Örnek 1
Leon MARFOE	Kurbanhöyük Excavations, 1984 ... 15
Wolfgang RADT	Pergamon, Vorbericht über die Kampagne 1986 von Wolfgang Radt 29
Kayhan DÖRTLÜK	İlk Keraitai Yazıtı 69
Mustafa BÜYÜKKOLANCI	Efes Müzesine Gelen Dört Mezar Steli 73
Vural SEZER	
Mehmet TUNA	
Ramazan PEKER	Nysa Tiyatrosu Dış Cephe ve Doğu-Batı Girişleri Açma Çalışmaları ... 85
Mükerrem Usman ANABOLU	Batı Anadolu'da Bulunmuş Olan Yayınlanmamış Tavus Kuşu Motifli Mimarlık Elemanları 101
Osman ÖZBEK	Herakleia Definesi 113
A. Semih TULAY	Kütahya Bölgesi Sikkeleri 125
Yıldız KIZILKAYA	Yatağan Definesi 137

ÇAĞDAŞ MÜZECİLİK ANLAYIŞI YÖNÜNDEN MÜNİH MÜZELERİNDEN ÜÇ ÖRNEK

Armağan ERKANAL *

Günümüz Türkiye'sinde, pek çok konuda olduğu gibi, müzecilik alanında da bazı atılımlar yapılmaya başlanmıştır. Bu konuda şüphesiz Batı'nın gerisindeyiz. Ancak, planlı ve tutarlı yaklaşımlarla bir taraftan müze çeşitleri artırılırken, diğer taraftan da amaçlarına ulaşmış, eğitim görevlerini üstlenmiş yeni müzelerin yapılmasına başlanmıştır. Kültür politikasında da bu yönde olumlu adımların atılmasına başlanmış olup, bu konuda alınacak sonuçlar büyük bir merakla beklenmektedir. Burada, bu çalışmalara katkısı olabileceğini düşündüğüm, Batı Almanya'dan, Münih kentinde bulunan üç müze örneğini bu amaçla kısaca tanıtmak istiyorum.

Batı Almanya ile Türkiye'nin yüz ölçümü karşılaştırıldığında, Türkiye'nin Batı Almanya'nın üç katı büyüklüğünde topraklara sahip olduğu görülür. Bu ülkede bulunan müze sayısı ise yaklaşık 2300 olup, yurdumuzda ise bu sayı 84 müze müdürlüğü ve müze müdürlüklerine bağlı 45 müze birimi olmak üzere toplam 139 dur. Sadece burada örnek olarak ele aldığımız Münih kentinde bulunan müzelerin sayısı ise yaklaşık kırk kadardır. Bu rakamlardan da görüleceği gibi, yalnızca Münih kentindeki müzeleri dahi, kısa bir makale ile tanıtmak olanaksızdır. Bu nedenle, yurdumuzda çok az sayıda örneği olan, ya da hiç bulunmayan müze çeşitlerinden bir seçim yaparak, sanat müzesi olarak «Yeni Pinakothek»; Bilim ve teknik müzesi olarak «Deutsches Museum» ve özel sektör tarafından kurulup, Bilim ve Teknik müzelerine dahil edilebilecek olan» BMW (Bavyera Motor Tesisleri) - Müzesi» ni tanıtmayı uygun buldum.

Münih kentinin kentleşme tarihçesine kısaca bir göz atacak olursak, kentin gelişmesi ile birlikte müzelerin de kurulduklarını, imarla kültürün atbaşı gittiğini görürüz. 1830 yılında, Konztanz'lı bir sanat tarihi öğrencisi Münih için şunları kaleme almıştır : «... oldukça fakir görünümüne bir kent, hatta benim gibi taşralı biri için bile. Glyptothek oldukça uzakta ve inzivada, inşasına henüz başlanan Pinakothek ise onun arka tarafında...» Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi, 1830 yılında Münih henüz mi-

(*) Doç. Dr. Armağan ERKANAL, Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe/ANKARA.

mari açıdan tam gelişmemiştir. Ama bir heykel müzesi vardır ve bir sanat galerisinin de yapımına başlanmıştır. Münih kentindeki imar faaliyetlerini başlatan veliaht I. Ludwig'dir. Kendisi Paris'te bulunduğu bir sırada, mimar Leo von Klenze ile tanışmış, daha sonra da von Klenze'yi Münih'in tüm yapı ve sanat işleri ile görevlendirmiştir. I. Ludwig'in kral olmasından sonra, 1826 yılında Pinakothek'in inşaatına başlanmıştır. Bu yapı bugün Eski Pinakothek olarak anılan yapıdır. II. Dünya savaşında aldığı yaralara rağmen halen ayakta durmaktadır. Burada esas üzerinde duracağımız yapı ise, Eski Pinakothek'in karşısına 1846 yılında yapımına başlanan YENİ PINAKOTHEK (Resim: 1, 2, 3, 4) olacaktır. Bu müze 1853 yılında 300 tablodan oluşan bir kolleksiyonla teşhire açılmıştır. 1944-45 yıllarında II. Dünya savaşı sırasında tamamen tahrip olmuştur. 1975 yılında aynı yere bir yenisinin yapılmasına karar verilmiş ve mimar Alexander von Branca tarafından binanın planları hazırlanmıştır. Von Branca yapının planını yaparken, burada sergilenecek olan 19. yüzyıl Avrupa resim ve heykeltraşlık eserlerinden hareket ederek, bu dönemin özelliklerini mimariye yansıtmaya yönelmiştir. Bunlar, simetriye sadık kalmamak, camla demirin iç ve dış cephelerin hareketlendirilmesinde kullanılması olarak özetlenebilir. Cam ve demirin kullanımı aynı zamanda aydınlatma problemlerinin de başarılı bir biçimde çözümlenmesinde cımlu bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Böylece Almanya'da Jugendstil, Fransa'da Art Nouveau ve İtalya'da Liberty üslubu olarak tanınan YENİ SANAT akımının özellikleri çağdaş modern mimari ile bütünleştirilerek ilginç bir müze yapısı ortaya çıkmıştır. Aynı sanat üslûbunun mobilyaları ile döşenmiş olan restoran ve çayhanesi de sadece müzeyi gezmeye gelenleri değil, aynı zamanda iyi bir restoranda yemek yemek isteyenleri de memnun bırakacak düzeydedir.

1981 yılında ziyarete açılan bu müze Cuma ve Pazar günleri ücretsiz olarak gezilebilir. Ayrıca Salı geceleri 19.00 - 21.00 arasında da müze sanat severlere açıktır. Müze girişinde bulunan iki küçük salonda ise sık sık geçici sergiler düzenlenmektedir.

Eski ve Yeni Pinakothek'lerin koleksiyon tarihçesi ve sanat politikası açısından kaderleri birbirleriyle her ne kadar bağlıysa da, Yeni Pinakothek konu açısından kendine özgüdür ve Eski Pinakothek'in bağımsız bir şubesi olarak ele alınmalıdır. Eski Pinakothek'de 19. yy dan önceki sanat yapıtları sergilenmektedir ve özellikle Rönesans dönemine ait yapıtlarıyla ünlüdür. Yeni Pinakothek'de ise 19. yy a ait 369 tablo ve 53 heykeltraşlık yapıtı devamlı sergide sergilenmektedir. Bu koleksiyonun özünü I. Ludwig (1825-1848) döneminin Alman sanatçılarının yapıtları oluşturur. Bu müzenin sahip olduğu bir başka koleksiyon ise sadece iki yıl müze müdürlüğü yapan dahi müzeci Hugo von Tschudi'ye aittir.

1909-1911 yıllarında kendisi zamanının çağdaş üstatlarının yapıtlarını satın alarak I. Ludwig'in koleksiyonunu genişletmiştir. Daha henüz o zamanlar da tanınmayan Cézanne, Van Gogh, Gouguin, hatta Matisse'in yapıtları sağlanmıştır.

Yapıtları görülmeye layık Alman sanatçıları ise : Josep Anton Koch, Casper David Friedrich, Ferdinand Waldmüller, Karl Bechen, Carl Spitzweg, Adolf von Menzel, Arnold Böcklin ve Hans von Marées'dir. II. Dünya savaşı sırasında alınan önlemler sayesinde eserler hemen hemen hiç zarar görmeden saklanabilmektedir.

Neue Pinakothek'in yeni düzenlemesi sırasında modern bir araştırma laboratuvarı da kurulmuştur. Bu laboratuvarda eserlerin sahte olup olmadığı saptanabilmekte ve eserlerle ilgili her çeşit restorasyon ve konservasyon işlemleri en ileri tekniklerle yürütülmektedir.

Ayrıca müze yapısının alt katında bir gençlik seksiyonu bulunmaktadır. Burada öğrenciler ve gençler için pedagoğların denetiminde resim ve heykcl dersleri verilmekte ve müzede sergilenen eserlerin daha iyi anlaşılabilmesi için bu eserlerin ya kopyaları ya da benzerleri uzmanlar denetiminde yaptırılmaktadır. Diğer taraftan gençliğin eğitilmesi amacı ile kurulmuş olan bir derneğin aracılığı ile çeşitli yayınlar, antik eserlerin kopyaları ile hazırlanmış çeşitli oyuncaklar, boyama defterleri eğlendirerek eğitmek amacına yönelik olarak satışa sunulmuştur.

İkinci Müzemizi DEUTSCHES Museum (Resim : 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11) oluşturmaktadır. Dünyanın ve özellikle Avrupa'nın en önemli Bilim ve Teknik Müzesidir. Bu ilginç müzenin tanıtılmasına geçmeden önce, kısaca Bilim ve Teknik Müzeleri üzerinde durmak istiyorum. Bu müzeleri endüstri uygarlığının temsilcileri olup, genellikle tüm teknolojik dalları içerirler. Bu müzelerin kuruluş amaçları ise maddeler halinde şöyle özetlenebilir :

1. Endüstri uygarlığının en son gelişmelerini ve geçirdiği evreleri geniş halk kitlelerine sunmak,
2. Çeşitli uygulamalı bilim dallarının pozitif bilimlerin ilerlemesi ile doğru orantılı olduğunu vurgulamak,
3. Büyük keşiflerin önemini belirterek, bunların tüm toplumlara katkısının neler olduğunu göstermek,
4. Gençleri, keşfetmenin üstünlüklerine özendirmek ve teknolojinin yararlılıklarına inandırmak,
5. Bu müzelerde izlenebilen bilim dallarının eğitimine katkıda bulunmak,

6. Kişisel araştırma ve eleştiri ruhunu aşlamak,
7. Bilimsel ve teknolojik gelişme ile yaşam düzeyinin yükselmesinin bağlantılarını ortaya koymak ve son olarak da; insan haklarına ve insanların kültürel mirasına zarar vermeksizin onların çağdaş uygarlığın ilerlemesine ayak uydurmalarına yardımcı olmak.

Bir başka deyişle, pozitif bilimlerle ve onunla ilişkili tekniklerle insanlar arasında bağ kurmak, onların anlaşılır hale gelmesini sağlamak, tekniğin ulaştığı aşamaları göstermek, günlük yaşamı etkileyen tekniğin tarihsel gelişimini başlangıcından günümüze dek sergilemektir.

Londra'da 1853 yılında kurulan South-Kensington Bilim (Science) Müzesi'ni ziyaret eden ünlü Alman elektrik mühendisi Oskar von Miller bu müzeyi gördükten sonra, tekniğin görkemli örneklerini toplayarak sergilemek için çabalara girişir. 1903 yılında İsar Nehrindeki ada üzerinde müze inşaatına başlanır. Tüm Almanya'dan yağan bağışlarla kurulduğu için de bu müze Deutsches Museum (Almanların Müzesi) adını alır. Müzenin halka açılışı 1925 yılında yapılır. Açılış töreninde ünlü bilgin Max Planck «Deutsches Museum'un kurulması fikri, kültürün içerdiği bilim ve tekniğin karşılıklı birbirine olan etkisinden kaynaklanır» diyerek, bu müzenin toplum için önemini dile getirir.

Deutsches Museum her yıl yaklaşık birbuçuk milyon insan tarafından ziyaret edilmekte olup, bu müzede 40.000 m² lik bir alanda sergileme yapılmaktadır. 30 bölümden oluşan müzenin dolaşma uzunluğu ise 16 km olarak saptanmıştır. Müzede toplam 55.000 eser korunmaktadır. Bunlardan 15.000 eser sergilenmektedir; geri kalan 40.000 eser ise araştırmacıların kolaylıkla inceleme yapabilecekleri bir biçimde depolanmıştır.

Müzenin en önemli özelliklerinden birisi de 600.000 ciltten oluşan büyük bir kütüphanesinin olmasıdır. Ayrıca bir fotoğraf arşivi ve kimyasal analizler yapan laboratuvar ve araştırma merkezi de vardır. Bunların yanı sıra konser ve film gösterileri için de salonları bulunmaktadır.

Bir günde layık olduğu biçimde dolaşılmasına olanak olmayan bu müzede de bir restoran ve bir snackbar mevcuttur.

Belli saatlerde müzenin çeşitli seksiyonlarında rehberli geziler düzenlenmekte, böylece müze içerisinde çok yönlü olarak bilgi edinmek olasıdır.

Bu müzenin irdedelediği en ilginç konulardan birisi de şüphesiz astronominin tarihçesinin ve yöntemlerinin tanıtıldığı bölümdür. Ayrıca mü-

zenin orta eksenini üzerinde, 15 m yüksekliğinde kubbesi ile bir planetarium dikkati çeker. Bu planetarium 1925 yılında müzenin açıldığı gün faaliyete geçmiş olup, Dünyadaki ilk projeksiyon-planetariumudur. Burada kullanılmış olan aletler zamanın şaheserleridir. Gelişen teknik sonucunda, 1960 yılında Zeiss firması tarafından bu düzen yenilenmiştir.

Kubbeye projeksiyonla yıldızlar, planetlerin yörüngeleri ve ay yansıtılır ve dünyanın dönüşleriyle bunların aldıkları yeni konumlar gösterilir. Artık radyo astronomi ve dünya etrafındaki yapay uydular da bu sistemde izlenebilmektedir.

Bu müzede incelenebilecek diğer konuları şöyle sıralayabiliriz: Toprak altı servetleri ve işletmeleri; petrol ve yer altı gazları ve bunların işletilmesi; maden ocakları; metalurji; maden işletmeciliği; enerji makinaları; kara ulaşımı; tünel inşaatı; yollar köprüler; hidrolik inşaatlar; elektrik enerjisi teknikleri; gemicilik; havacılık; fizik; atom enerjisi tekniği; haberleşme teknikleri; bilimsel ve teknik kimya; tekstil teknikleri ve dokumacılık; seramik, cam ve kağıt yapım teknikleri; yazı ve basım teknikleri; fotoğrafçılık; ölçü ve ağırlık; zaman ölçme; zırai teknikler; uzay yolculuğu gibi. Sergilemede tarihi orijinal makinaların yanı sıra orijinale sadık kalınarak yapılan pek çok makina, çeşitli modeller, özgün ya da yapay atölyeler ve diorama vitrinler sayesinde, günlük yaşamımıza giren ve tekniğin ürünleri olan çeşitli malzemelerin nasıl oluştuğunu öğrenebilmekteyiz. Örneğin: Bir yapı malzemesi olan tuğlanın nasıl yapıldığı, fotoğraf makinasının nasıl çalıştığı, fotoğrafların nasıl banyo edilip, karta basıldığı gibi. Bu tür uygulamalar ya belli saatlerde ilgili personelin denetiminde yapılan gösteriler şeklinde, ya da ziyaretçinin sergilenen eşyanın yanında bulunan bir düğmeye basması ile gerçekleşmektedir. Böylece makinalar çalışmaya başlamakta, üretimin tüm safhaları pleksiglas arkasından görülebilmektedir. Bu uygulama biçimi ile müze özellikle çocuklar için çok değerli bir eğitim merkezidir. Bir düğmeye basmak suretiyle minyatür bir tuğla fabrikasının nasıl çalıştığını izlemek, sonra da orada gözünün önünde yapılan bir hatıra tuğla ile müzeden ayrılmak, ya da fotoğrafçılıkla ilgili bölümde müzenin resmini çekip, sonra onu eline alıp çıkmak, çocukları çok etkilemektedir. Müzenin didaktik açıdan başarısı sonsuzdur. Oynayarak çocuklar burada en karmaşık teknik konuları kavramakta ve öğrenmektedir. Müze çocuklar kadar büyükler için de aynı heyecanı yaratmaktadır.

BMW - (Bavyera Motor Tesisleri) Müzesi (Resim : 12, 13, 14, 15)

Münih'in Olimpiyat Merkezinde Batı Almanya'nın önde gelen ikinci teknik müzesi yer alır. Bavyera Motor Tesislerine ait olan bu müzenin dış görünüşü bile, onun 21. yüzyıla ait bir örnekmiş gibi durduğunu gös-

terir. Yapı penceresiz olup, adeta betondan bir çanak görünümündedir. İçte ise 5 platform ve buna bağlı rampalarla en üst kısmına ulaşılır. Aşağıya iniş elektrikli bir merdivenle sağlanmıştır. Müzenin içi siyah halı döşeli olup tamamen karartılmıştır.

1300 m² lik sergileme alanı olan müzede 42 otomobil, 10 motorsiklet ve 7 uçak sergilenmektedir. Müzede multivizyon gösterileri ile Bav- yera Motor Tesisleri evinin tarihi, onunla bağlı olarak modern otomobil endüstrisinin gelişimi, otomobil yarışları ve sporu, otomobil ve uçak motorlarının geçirdiği gelişim anlatılmaktadır. Sergilenen örneklerin ait olduğu dönemin modası mankenlerin kıyafetlerinde ve figür gruplarının oluşturduğu mizansenlerle yansıtılmıştır. Ayrıca 41 cm çapında 360 derecelik Panorama projeksiyonları ile sözlü resim gösterisi ve bununla uyumlu müzik yayını ile ziyaretçiler bir taraftan eğitilirken diğer taraftan da dinlendirilip, eğlendirilmek istenmiştir.

Multivizyon yayını izleyebilmek için kulaklıklar kullanılmaktadır. Bu kulaklıklar giriş bileti alınırken ambalajlı olarak her ziyaretçiye verilmektedir. Müze içerisindeki her monitörle ilgili Almanca ve İngilizce olmak üzere işaretlenmiş ikişer priz salyangoz biçiminde dönen trambzana monte edilmiştir. BMW- Müzesi müzecilik açısından ekstrem bir örnek olmakla birlikte, eğitici açıdan akılcı bilgilerle bağdaştırılmış, duygusal izlenimler vermeyi amaçlamıştır. BMW Tesisleri I. Dünya savaşı sırasında 1916 yılında kurulmuştur. Hava mühendisliği alanında etkin bir rol oynayan bu firma, 1944 yılında ilk BMW C03 Turbo-Jet motorlarını geliştirmiş ve havacılıkta jet çağının öncüsü olmuştur.

Müzede sergilenen objelerin 50 kadarı dönemlerinin rekorlarını yansıtır. Bunların arasında 1919 yılında 6 silindirli yüksek uçuş güçlü, 10.000 m. ye ulaşan motor ve 10 Ps iki silindirli Boxer motorsikletle Ernst Henne'nin dünya rekorunu kırdığı motorsiklet sayılabilir. 1929 yılında üretilen BMW-Dixi otomobilleri Avrupa'nın en sevilen spor arabası olmuştur. 1919-1933 yılları arasında büyük motorsikletler ve bir küçük mütevazı otomobil yapan firma 1945 - 1962 yıllarına rastlayan Batı Almanya'daki ekonomik patlama nedeniyle çeşitli boyda otomobil üretimine geçmiştir. 1962-1980 yılları ise «yeni klas» döneminin başlamasıdır. Bu evrede artık ideal otomobil tipinin geliştirildiğini görüyoruz. 1980 yılında 6 silindirli ve saatte 262 km. sürat yapabilen bir spor araba üretilmiştir ki, bu artık lüks kategorisine girmektedir.

Biraz önce belirttiğimiz gibi, salyangoz biçiminde olan müzenin iç yapısında en yüksek olan tepedeki alana yerleştirilen 1980 modeli lüks spor araba ile müzenin gezilmesi son bulur. Bu kısımda ayrıca yaklaşık 10 monitör ile çeşitli filmler gösterilmektedir. Ziyaretçilerin rahat bir biçimde bu filmleri izlemeleri için salona rahat koltukların da yerleşti-

rilmesi ihmal edilmemiştir. Bunlardan birinde ise kulağında kulaklığı ile bir manken oturmuştur. Bu yapay insanın yanında oturan ziyaretçi ile bu manken, zaman zaman loş ışığın altında birbirinden ayırılmamaktadır. Tekniğin aşırı bir uygulaması olarak karşımıza çıkan bu müzede müze ziyaretçisi adeta bir kukla olmaktadır. Birlikte müzeye gittiği arkadaşını ya da grubu müze içinde kaybetmekte ve izlenimlerini, algıladığı yeni duyguları paylaşmamaktadır. O ancak bir monitörden diğerine, bir prizden diğerine koşturmaktadır.

Müze sona eren ziyaret, tepeden aşağıya yavaşça süzülen elektrikli merdivenle sağlanır. Merdiven boşluğunun çevresi gün ışığında Münih kentinin maketini sunmaktadır. Böylece ziyaretçi bir süre kopartılıp götürüldüğü teknik dünyadan, gerçek dünyaya dönüş adeta hazırlanmak istenmiştir.

Dev adımlarla endüstriyellemeye başlayan ülkemizde, gelenek ve göreneklerine tüm varlığı ile bağlı insanımızın ürkütülmeden ve özelliklerini yitirmeden bu değişime ayak uydurmasında bir Bilim ve Teknik müzesinin çok yararlı olacağı inancını taşıyoruz. Böylece, halk kitlelerinin eğitiminde vazgeçilmez bir yeri olan müzelerimizin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

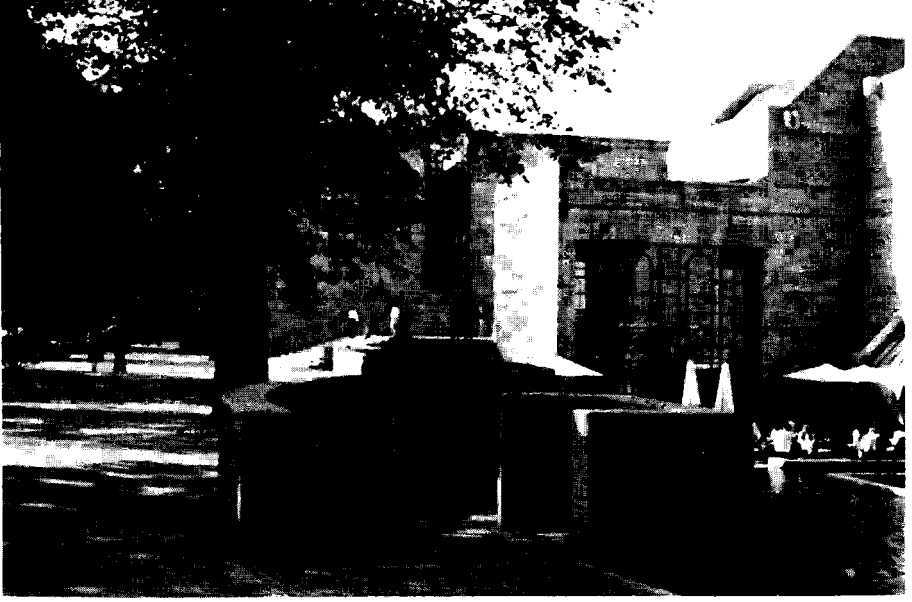
München, Merian X, 12, München 1957.

G. H. Riviere, *Müzelerin Eğitimdeki Rolü Hakkında UNESCO BÖLGE Semineri, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, Sayı: 1, İstanbul, 1962 (Çeviren: S. İnal).*

Müzelerin Teşkilatlanması. Pratik Öğütler. ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, Sayı: 2, Müzeler ve Anıtlar IX, Ankara, 1963.

Neue Pinakothek München, München, 1981.

Der deutsche Museums Führer in Farbe, Frankfurt am Main, 1983.

Resim : 1 — Yeni Pinakothek'in dışardan görünüşü

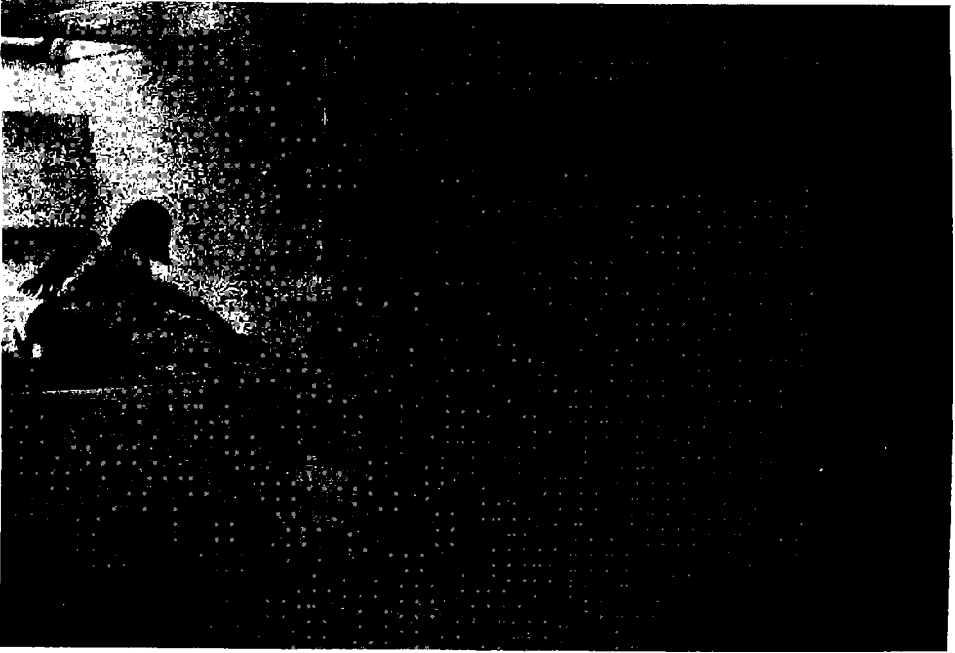

**Resim : 2 — Yeni Pinakothek'in
restoranı**

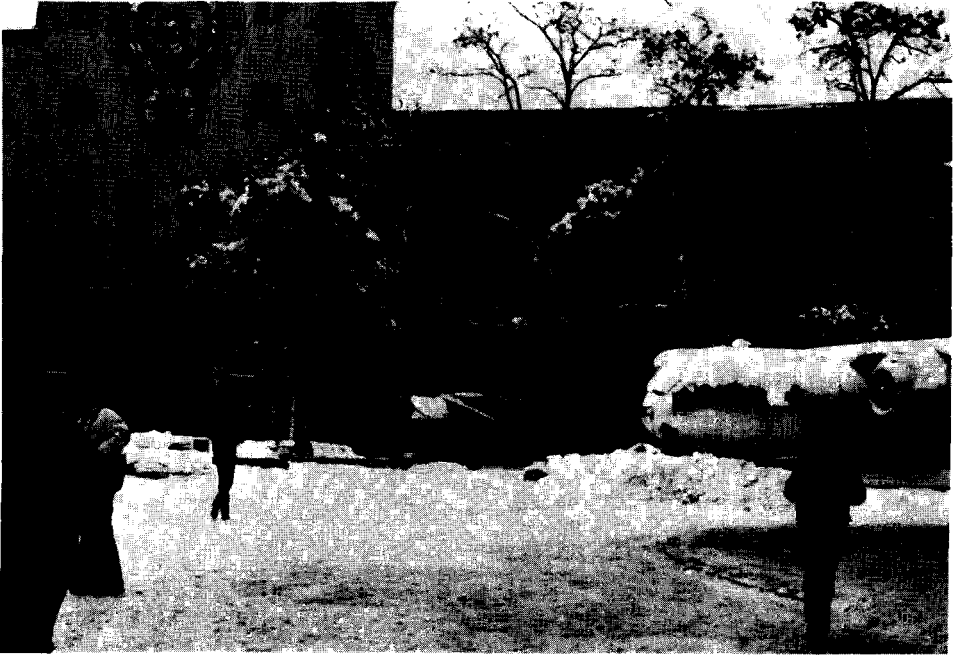

**Resim : 3 — Yeni Pinakothek'ten
bir görüntü**

Resim : 4 — Yeni Pinakothek'in gençlik bölümü - satış reyonu

Resim : 5 — Deutsches Museum'un dışardan görünüşü.

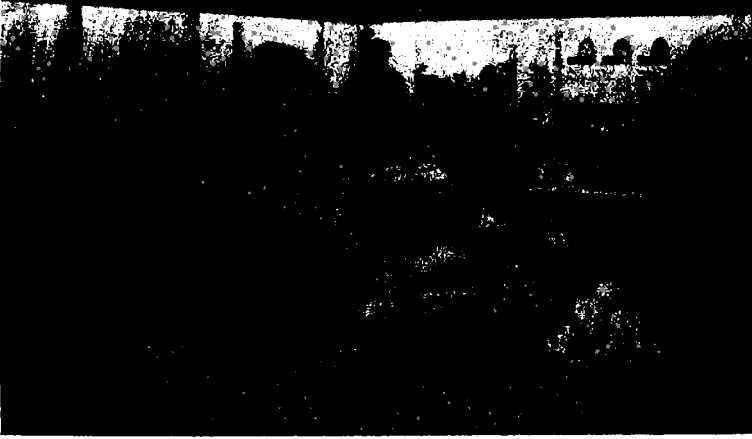
Resim : 6 — Deutsches Museum'da havacılıkla ilgili bölümden bir görünüş

Resim : 7 — Deutsches Museum'da havacılıkla ilgili bölümden bir görünüş

Resim : 8 — Deutsches Museum'da dokumacılıkla ilgili bölümden bir görünüş

Resim : 9 — Deutsches Museum'da seramik yapımını gösteren panolar

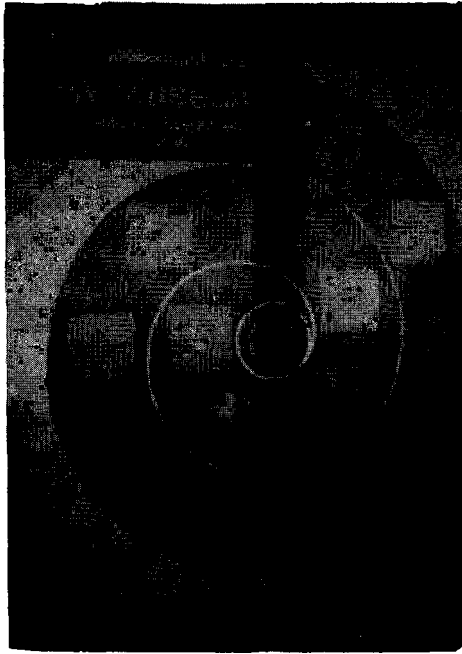
Resim : 10 — Deutsches Museum'da eski Yunan Kültürüde vazo boyama tekniğinin gösterildiği pano

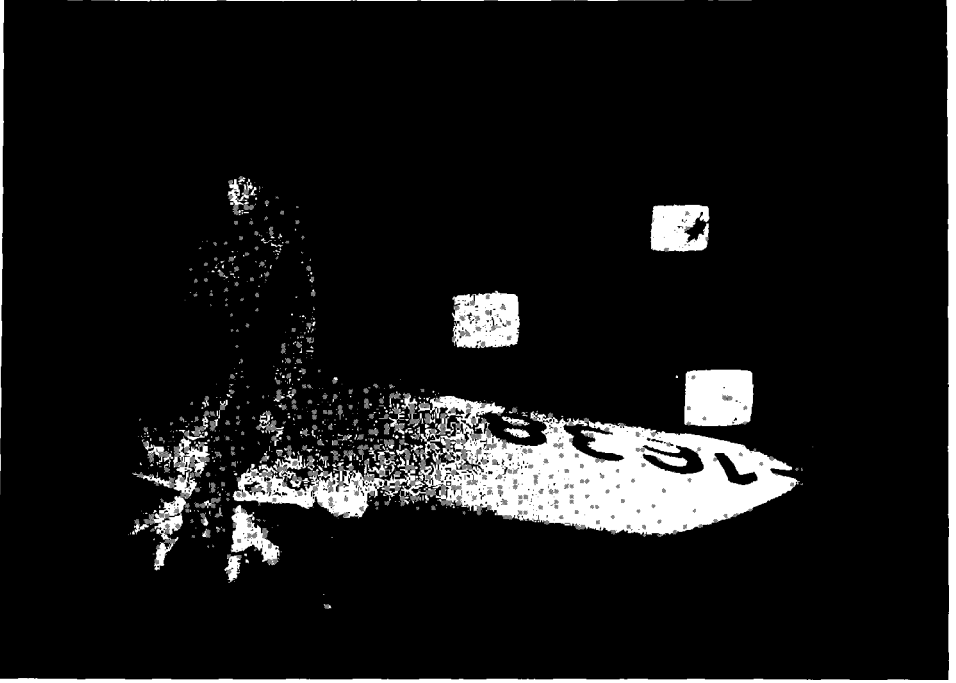
Resim : 11 — Deutsches Museum'da bir seramik örneği

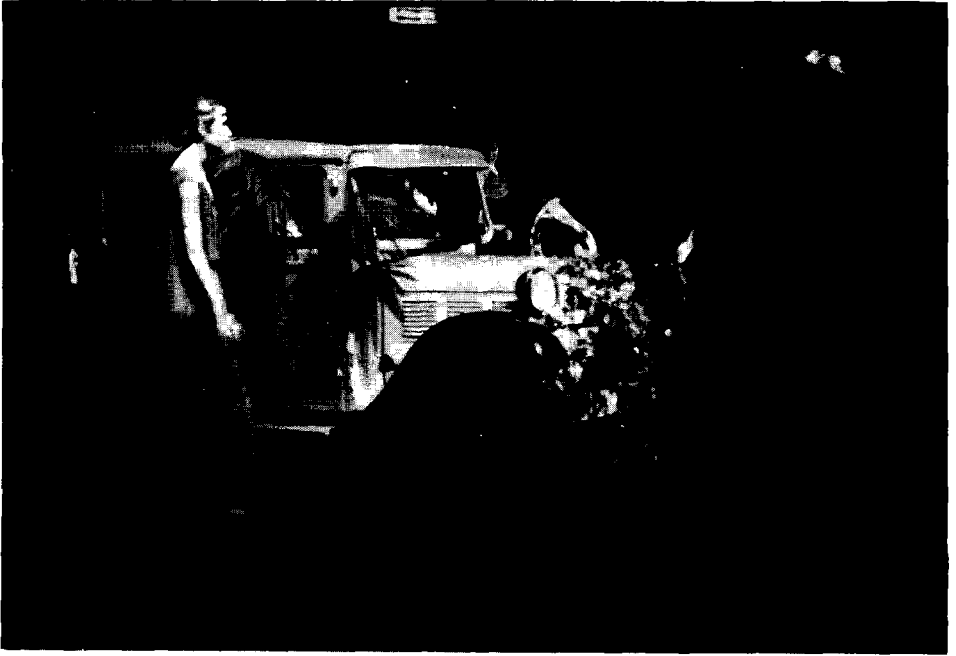
Resim : 12 — BMW - Müzesi'nin dışarıdan bir görünümü

Resim : 13 — BMW - Müzesi'nin tanıtım afişi.

Resim : 14 — BMW - Müzesi'nin içerisinde bir görünüm.

Resim : 15 — BMW - Müzesi'nden bir sergileme örneği.

KURBAN HÖYÜK EXCAVATIONS, 1984

Leon MARFOE *

In the summer of 1984, a fifth season of excavation and study was undertaken at the site of Kurban Höyük in the Atatürk Barrage reservoir basin (Lower Euphrates Project). As before, the project was sponsored by the Oriental Institute of the University of Chicago and was directed by the writer. Since the 1983 season had been a very successful excavation season, a large backlog of unanalyzed artifacts remained to be processed. In addition, the scheduled completion of the preliminary dam and tunnel in June 1985 by the DSI, and the appropriation and compensation of the village lands in the summer of 1984 made the processing of backlog artifacts imperative. The 1984 campaign consequently changed its objectives from an excavation season to a study season, with the intent of analyzing as much of the existing material as possible. Excavations were to be undertaken only in order to clarify the most important problems left over from the preceding seasons.

The 1984 season lasted for two months (July 3 - August 27). During the 54 days of fieldwork, 6 weeks of excavation took place, 3 weeks on the clearance of Area D, 3 weeks on the completion of Area A, 3 weeks on the expansion of Area B, and 3 weeks on the conclusion of Areas G and C. No work was undertaken in Area CO1. A maximum of about 30 villagers were employed as workers onsite, while an additional 5 were employed in the dig house to help with processing.

There was an average of 16 staff members during the field season. Apart from the director, the fulltime staff included: T. J. Wilkinson (co-asst. director & geographer); M. Ingraham (co-asst. director), B. Verhaaren, P. Wattenmaker (archaeologists); G. Algaze (ceramics), K. Ataman (groundstone), Dr. N. Miller (botanist), J. Wilkinson (photographer/registrar), S. Ashley and T. Rickards (illustrators). There was also a large number of parttime staff that participated for most of the season: Dr. M. McDonald (chipped stone), C. Snow (conservator), C. Öztürk (Sr. archaeological asst.), Dr. A. Yener (archaeologist), H. Karagöz, B. Tekkok, G. Pulhan, C. Kafescioglu, C. Bezmez, G. Stein (archaeological

---

(*) Leon MARFOE, Chicago Üniversitesi Oriental Institute, öğretim üyesi.

assts). Bay Ömer Severoglu was the representative of the Ministry of Culture and Tourism. Thus, a total of 21 persons participated.

The 1984 Season

The activities carried out in the 1984 season can be described under two headings: excavation and lab work. In addition, a general summary of the five seasons of fieldwork can be attempted.

Excavations

One focus for further excavation was the completion of the stratigraphic sequence on the south mound, particularly for the critical transition between the end of the Early Bronze Age and the beginning of the Middle Bronze Age. In addition, with the operations on the topmost and bottommost steps of the step trench (Area A) concluded, the sole task remaining in this area was the clearance of the middle step down to the mudbrick «fortification wall» of the mid/late Early Bronze Age.

Area A

In the step trench, the main task was the final clearance of phase 14, and the clarification of its relationship to the building level above, phase 11. In 1981, the mudbrick fortification wall and two interior adjoining rooms formed what we knew of Phase 14. The area to the south of these two rooms were excavated in 1984, bringing the total exposure of the level to over 50 m². First, the southern walls of Rooms 1 and 2 were discovered, thus defining the dimensions of the two rooms (Room 1 = 2.5x1.7 m; Room 2 = 3.6x2.0 m).

To the south of Room 1 was found Room 3, which included an oven. Only a small portion of this room was revealed however. To the south of Room 2, excavations revealed Room 4. The preserved portion of this room measured 3.2 m. (N-S) and roughly 2.0 m (E-W), with the western portion remaining beneath the trench balk. The preservation of the walls were somewhat lower than that recovered for Rooms 1 and 2 (ca. 1.25 m), about 1 m. The floor was plastered and contained a hearth, but few artifacts were recovered from the floor. To the south of Room 4, yet another room, Room 5, was found partially extending into the south balk of the trench. The uncovered area, which lies 1.5 m south of Room 4, is about 2.3 m (E-W) and 1.1 m (N-S). It contained a hearth and pebbly surface. Fragmentary remains of two other rooms, Rooms 6 and 7, appears to the west and east of Room 5, respectively.

It is now apparent that the constructions of phase 14 were incorporated into the fairly substantial rebuilding program that constitutes phase 11. The same orientation of the earlier plan was retained, and the walls were integrated into the foundations of the later phase. One of the principal features of this continuity was the cutting of a foundation trench that circumscribed the remains of phase 14 Room 4, and formed the basis of phase 11 Room 2 (cleared in 1983). Another was the replacement of phase 14 Room 5 by phase 11 Room 3. And yet a third was the construction of phase 11 Room 1 along the same orientation as phase 14 Room 2.

Area D

On the top of the south mound, the final operations included excavations in three sectors of Area D. The largest operation was centered around the large courtyard complex (units 7, 38 and 41) of D66 and adjacent trenches. Unit 38, at the south end of the complex, had been partially cleared in 1983. The 1984 excavations revealed the remainder of this «room», which was littered with a large number of broken vessels. At the northwestern corner of the complex, unit 7 was also cleared, revealing a small utility room. This room had an entrance off the street (unit 8), a pit and the usual pebble based platform.

The most interesting work, however, concerned the clarification of the relationships between the mid/late EBA levels of Area A and the so-called EB/MB transition of Area D (Bldg. Phase II). By excavating in trench D76, a connecting link was established between the two areas. It is now clear that after the abandonment of Area A phase 4, the final phase of the mid/late EBA period, several pits of the EB/MB transition were cut into the abandonment fill layer. These pits belong to the exterior «courtyard» surface of Area D Bldg. Phase II, just outside the northeast courtyard complex discussed above. In addition, a probe placed within this courtyard yielded plastered floors of the mid/late EBA directly beneath the floor of the courtyard. This relationship was also demonstrated in the entryway excavated in 1981 in trench D53. Here, a probe in the entrance showed that the massive orthostat-like boulders of the EB/MB transition (hitherto called Bldg. Phase IIc) was built directly over the mid/late EBA levels. In short, they demonstrate a short but distinct stratigraphic gap between the end of the mid/late EBA settlement and the construction of the earliest subphases of the EB/MB transition settlement.

A second objective of the Area D excavations in 1984 was the determination of the eastern edge of the EB/MB transition settlement. To-

wards this objective, the strips excavated in D37 and D38 in 1983 were extended eastward into D39, where the edge of the slope seemed to indicate a termination of the settlement. The edge was not found, however, and instead, it appeared that a series of terraces might have extended downslope. An accidental discovery was made near the apparent junction of two of these terraces. Here, a cist tomb of the EB/MB transition period was found. Unfortunately, it had been robbed out in antiquity, apparently by the builders of the 9-10th century caravanserai. Fortunately, the problem of the extent of the Area D settlement was resolved by the excavations in Area B.

Area B

Area B was excavated in 1980, at which time four trenches had been opened - to reveal a domestic quarter of the mid/late EBA period. This included three rooms and a cobbled street. In 1984, the exposure was expanded to the west and south in order to obtain a larger sample of the domestic areas in the mid/late EBA period. This expansion yielded a total of over 300 m² of horizontal exposure in the area.

Two principal building phases were identified, corresponding to the phases 1-2 designated after the 1980 season. Building phase II is the main phase of occupation exposed, and includes the rooms and street found in 1980. In the southern expansion in trenches B61/62-B71/72, it became clear that the cobbled street continued southwards, and consisted in fact of several street levels. East of and adjacent to the street were a series of rooms in a block, of which Room 1 found in 1980 was a part. Although the floor levels of the mid/late EBA period were not reached in all rooms, at least one was found just beneath the modern day surface. On the poorly preserved floor, a number of broken vessels of the period was found.

Perhaps of greater chronological concern was the discovery that the poorly preserved upper phase, Building Phase I, was in fact part of the EB/MB settlement, and indeed, formed the easternmost edge of the settlement in Area D. With this discovery, all four preserved borders of the Area D settlement have now been found, yielding dimensions that are approximately 70 m (N-S) by 140 m (E-W), or roughly 1.0-1.2 hectares. Equally important was the discovery that the structures of this phase were built directly on the structures of the mid/late EBA, to the extent that walls were mere rebuilds along the same plan. The borders of the street were maintained between the two periods, indicating a continuity between the two periods.

In addition to the clearance towards the south, an expansion of the area towards the west yielded more rooms of the period, for a possible total of ten or more rooms for the mid/late EBA period. Excavations within these rooms yielded a complex series of floor resurfacings and wall rebuilding so that at least four subphases of the Building level can be isolated in various parts of the exposure. Thus, this clearance provides a useful point of comparison with Area C, where another 400 m² of domestic architecture had been cleared in previous seasons.

Area G

To provide yet another exposure of the mid/late EBA period, Area G, which was probed in 1981, was expanded. Roughly 100 m² were cleared during the season. Lying about 80 m east of Area C on the north mound, Area G had been aimed towards a delineation of the broad lower settlement of the mid/late EBA, which seemed to have extended for a substantial distance in an easterly direction. Occupied during the same period as the uppermost phases of Area C, the area represented part of the tremendous growth of the site during the mid-3rd millennium.

The excavations revealed a large room with a plastered floor approximately 0.5 - 1.0 m beneath the surface. This room, with the exception of a few pots was empty. The room appeared to have been bordered by a possibly open area to the east, with the separation provided by a long, poorly constructed wall.

Area C

Yet a third area of mid/late EBA occupation was excavated in Area C. Here, we hoped to clarify the nature of the courtyards found in C55-C56 in 1981. Two strips were excavated in C66. They revealed yet another set of single room structures similar to the ones found in the courtyards in 1981.

Summary of Site History

Five seasons of fieldwork entailing approximately 27 weeks of excavation now permit us to outline the general history of the site by specific periods. Very briefly, eight major periods of occupation can be discerned.

Period VIII. Halaf. Four phases of occupation on the south mound overlooking an early spring located in the current saddle between the two mounds; with tholoi and graves.

Period VII. Middle Chalcolithic. Possibly contemporary to what is generally known as «peripheral Ubaid» cultural traditions in nearby regions, a new settlement was established on the north mound, again adjacent to the water source.

Period VIA-VIB. Late Chalcolithic. In VIB, around the mid-4th millennium, a resettlement again occurred on the south mound, related in its ceramic tradition to Amuq F and Malatya VII. In VIA, the settlement expanded to include the north mound, thus surrounding the spring in the saddle. Most notable in this period is the introduction of Late Uruk-like ceramics similar to that found at Hassek and Habuba Kabira, as well as in the Keban.

Period VA-VB. Early EBA, In VB, at the end of the 4th millennium and the beginning of the Early Bronze Age, the Late Chalcolithic/Late Uruk settlement was transformed into a small settlement on the north mound, while the south mound lay abandoned. Period VIA represents the later evolution of this settlement in three major building phases. This roughly corresponds to Hassek EB I.

Period IVA-IVB-IVC. Mid/Late EBA. Following a gap of several centuries, the site was resettled around the middle of the 3rd millennium, roughly corresponding to the ED III-Akkadian periods in Mesopotamia and EB III in Anatolia. The initial phase of settlement, IVC, occurs on the south mound. Thereafter, there was an expansion across the entire site encompassing both mounds, Period IVB. At this point, the spring source in the saddle was clearly out of use, and indeed was built over, with water being provided by wells. By the late 3rd millennium, Period IVA may represent a diminution of the settlement, with a contraction to the south mound.

Period III. EB-MB Transition. At the end of the 3rd millennium, the site was abandoned for a brief period. Resettlement occurred on the south mound in Period III, which forms a transition between the EBA and MBA traditions. Approximately 20 % of the original settlement and perhaps 40 % of the preserved settlement has now been excavated. Although large numbers of sites appear on survey in this period, there are few excavated parallels.

Period II. 9-10th century AD. After a long gap, a **khan** was built on the top of the south mound at the time of the Hamdanid emirate. Like some later caravanserai, the complex formed an open square surrounded by uniform rectangular rooms.

Period I. Late Medieval? At some later period, portions of the south mound were used for Islamic burials.

Study of Archaeological Finds

Less than half of the staff was engaged on excavation work. The remainder were engaged in the analysis of the finds collected during this

and preceding seasons. The status of these studies can be summarized briefly.

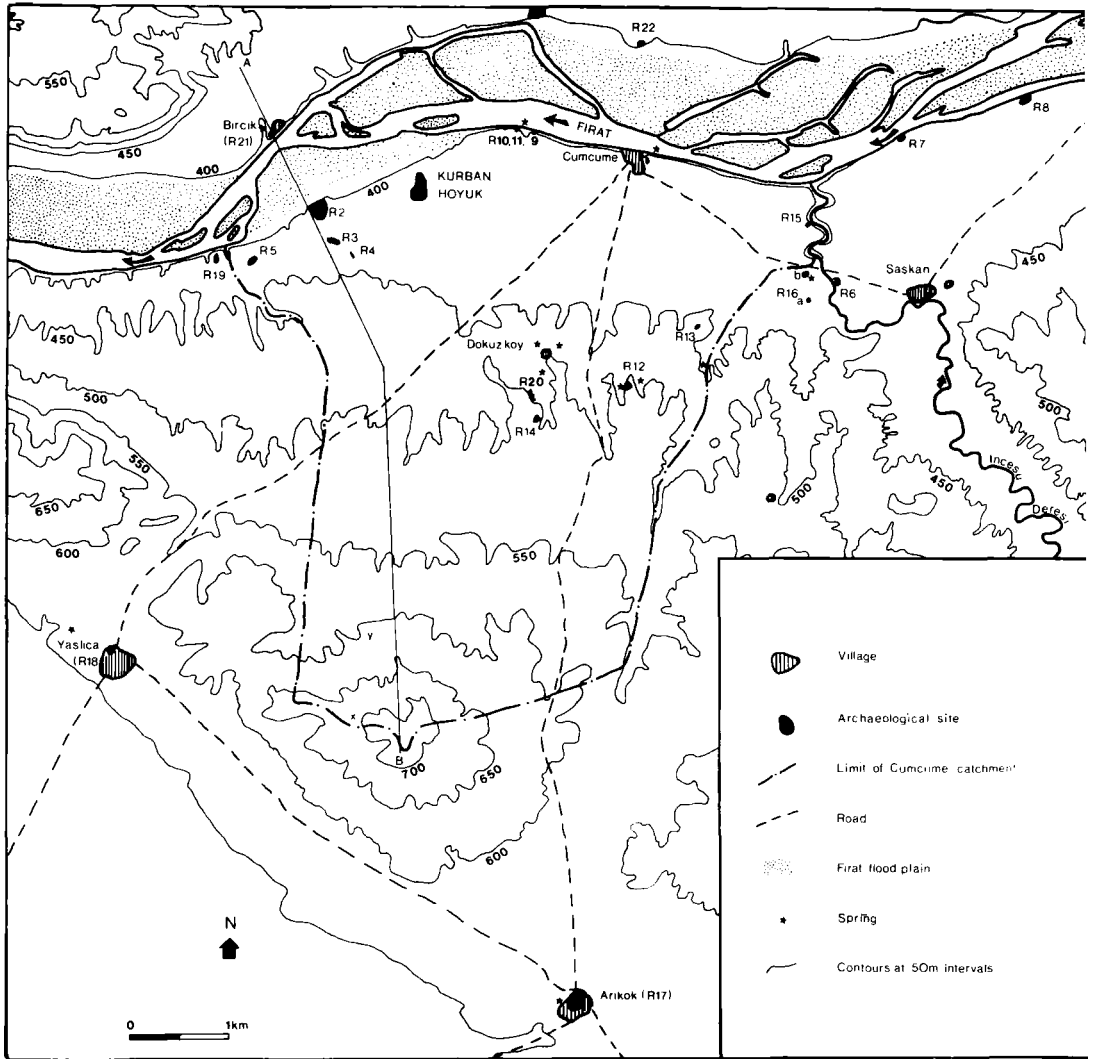
Virtually 100 % of the ceramics from primary contexts from the 1980-83 seasons and a few groups from the 1984 season have now been processed and recorded. This comprises about 200,000 sherds. Over 3000 have been drawn. About 25 boxes of unstudied pottery from primary contexts of the 1984 season have been deposited in the Urfa museum, along with 2 boxes of unstudied ceramics from earlier seasons. In addition, 49 boxes of material from the best contexts and 6 boxes containing the type series have been deposited in the Urfa Museum.

About 15,000 pieces of chipped stone have now been analyzed, forming about 50 % of the material from primary contexts of all seasons. The still unstudied material consists of 5 boxes studied in a preliminary fashion from 1980-83, 18 boxes of primary context material from 1980-83 and 4 boxes from 1984.

The groundstone material has been completely studied. This includes over 500 pieces. Only 3 boxes of representative types and unusual pieces have been kept. Similarly, all of the objected small finds and all of the miscellaneous collections of baked clay, etc. have been studied. All of the objects (199) and a sample box of miscellaneous material have been stored in the Urfa Museum. The materials from the archaeological survey have also been analyzed completely. They comprise about 5,000 sherd of which 4 boxes of representative types have been kept. At the end of the season, a total of 126 boxes of all materials were left in the Urfa Museum.

Acknowledgements

Once again, the project wishes to express its gratitude to Dr. Nurretin Yardımcı, Director General of Antiquities and Museums, and to Bay Kudret Ata, Director of Excavations, and Bay Adnan Mısır, Director of the Urfa Museum. As before, they were unfailing in their continuing aid, hospitality and cooperation. Grateful acknowledgement is also made to Sevim Buluc, Director of the Lower Euphrates Project. Similarly, Professors Richard Ellis and Marie-Henriette Gates, Co-directors of the Grittle Project, and Dr. M. Behm-Blanks, Director of the Hassek excavations were extremely hospitable and kind, as were officials of the DSI at the *Atatürk Barrage*. Dr. Toni Cross and Dr. David French, directors of ARIT-Ankara and the BIAA respectively, once again were kind enough to enable project members to use their fine facilities. Without the strong support of all these people, many aspects of the project would have been much more difficult.

Fig. 1 — Kurban Höyük Regional Map: archaeological sites and topography.

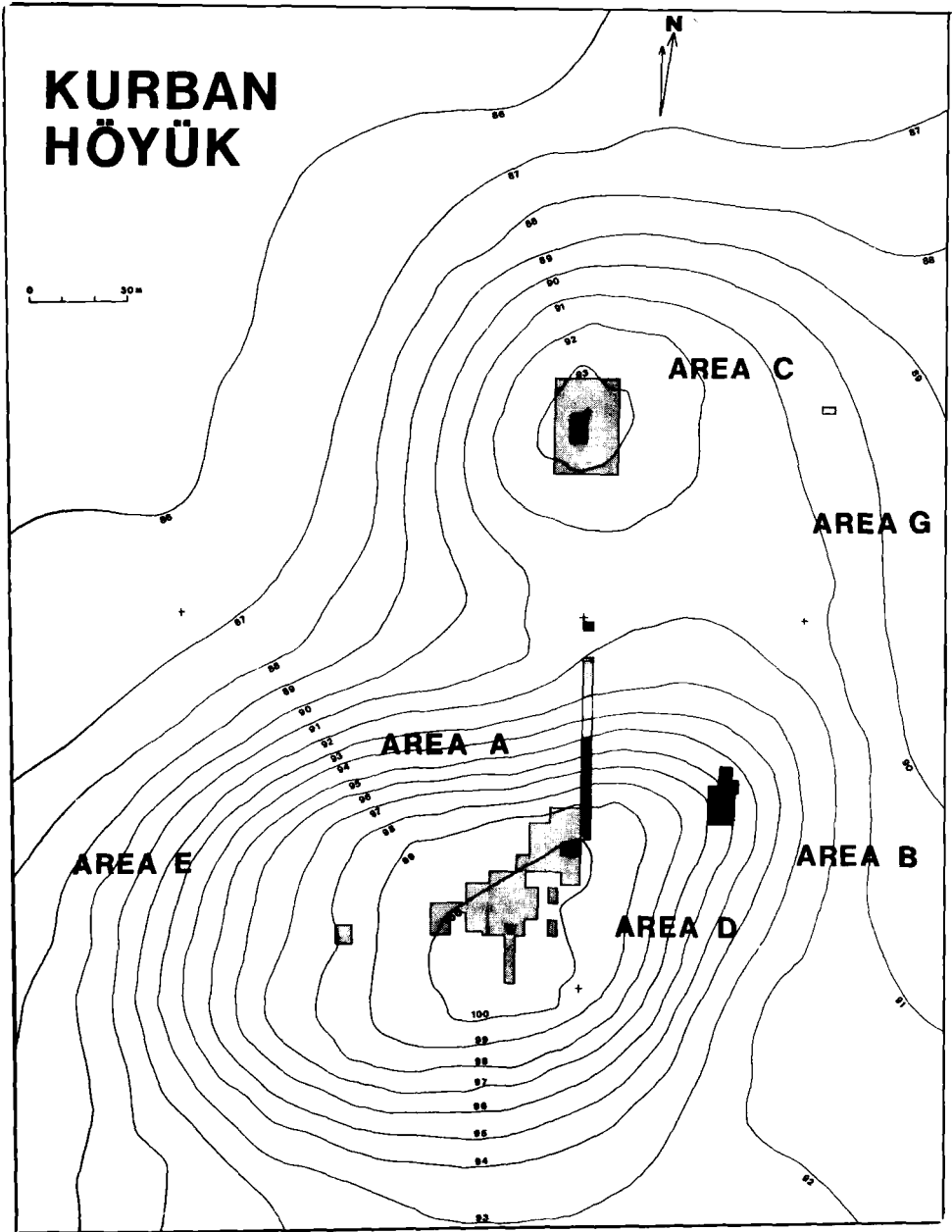

Fig. : 2 — Kurban Höyük Site Plan, 1980 - 81.

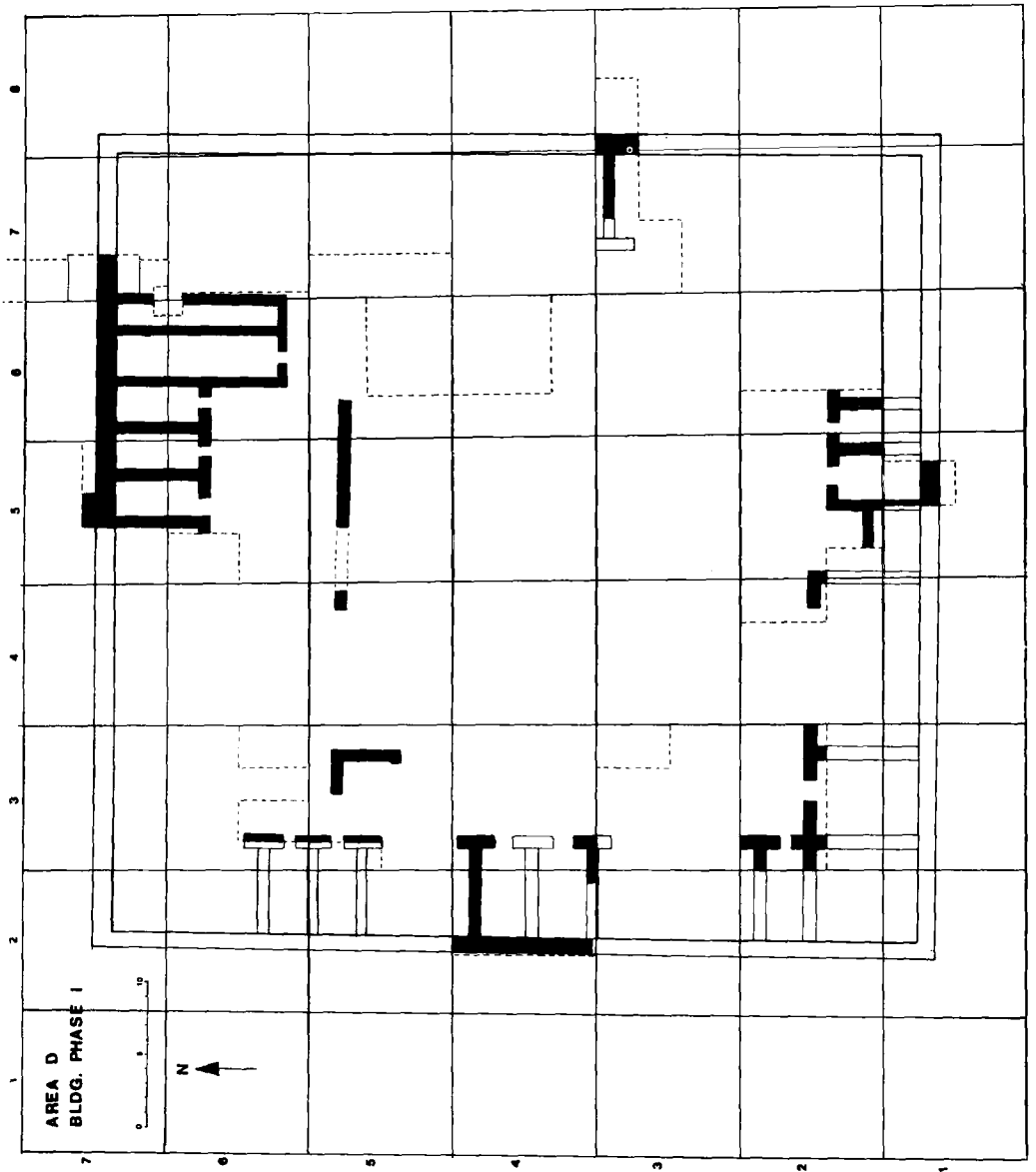

Fig. : 3 — Area D. BLDG Phase I

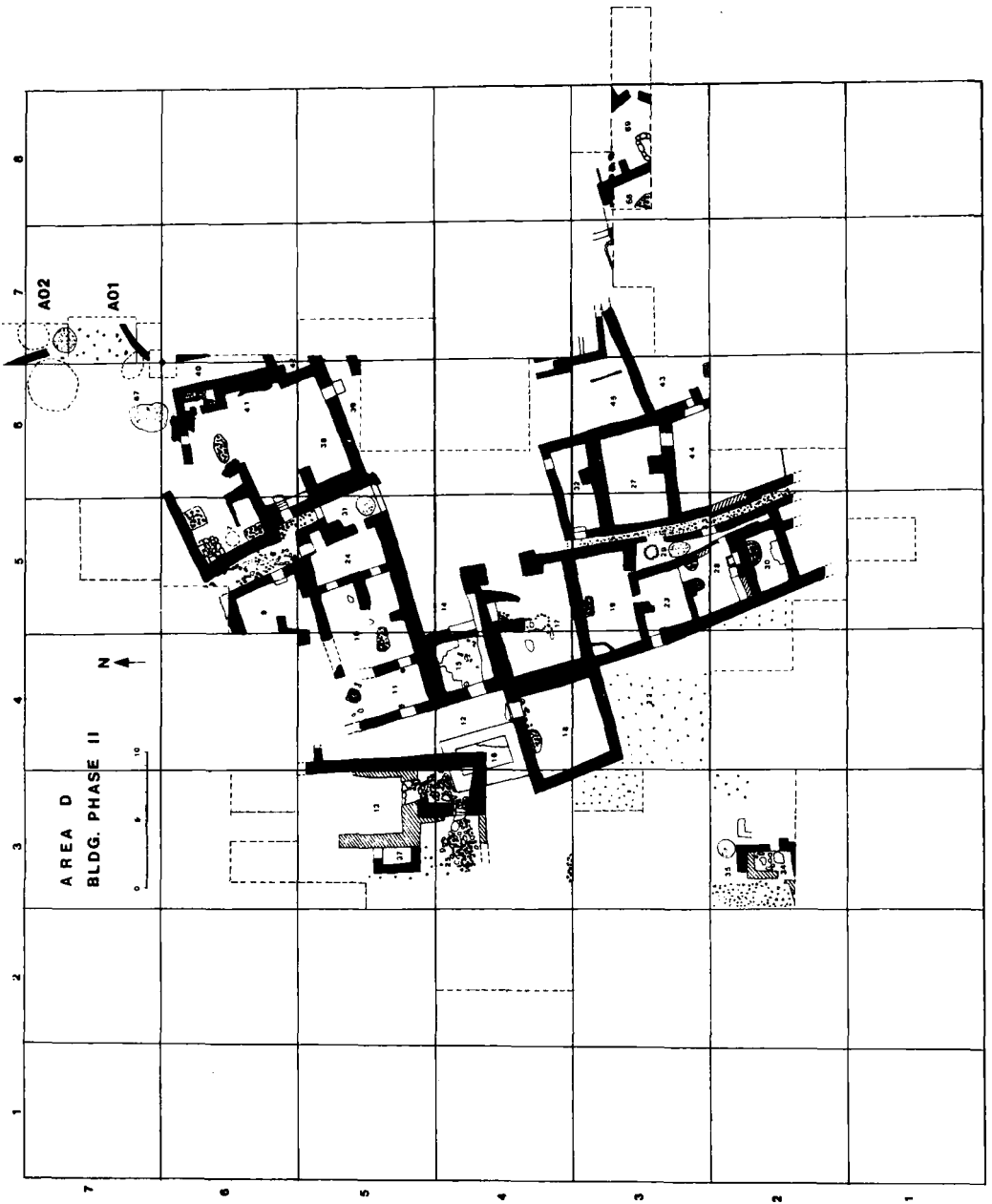

Fig. : 4 — Area D. BLDG. Phase II

AREA B

BLDG. PHASE I-II

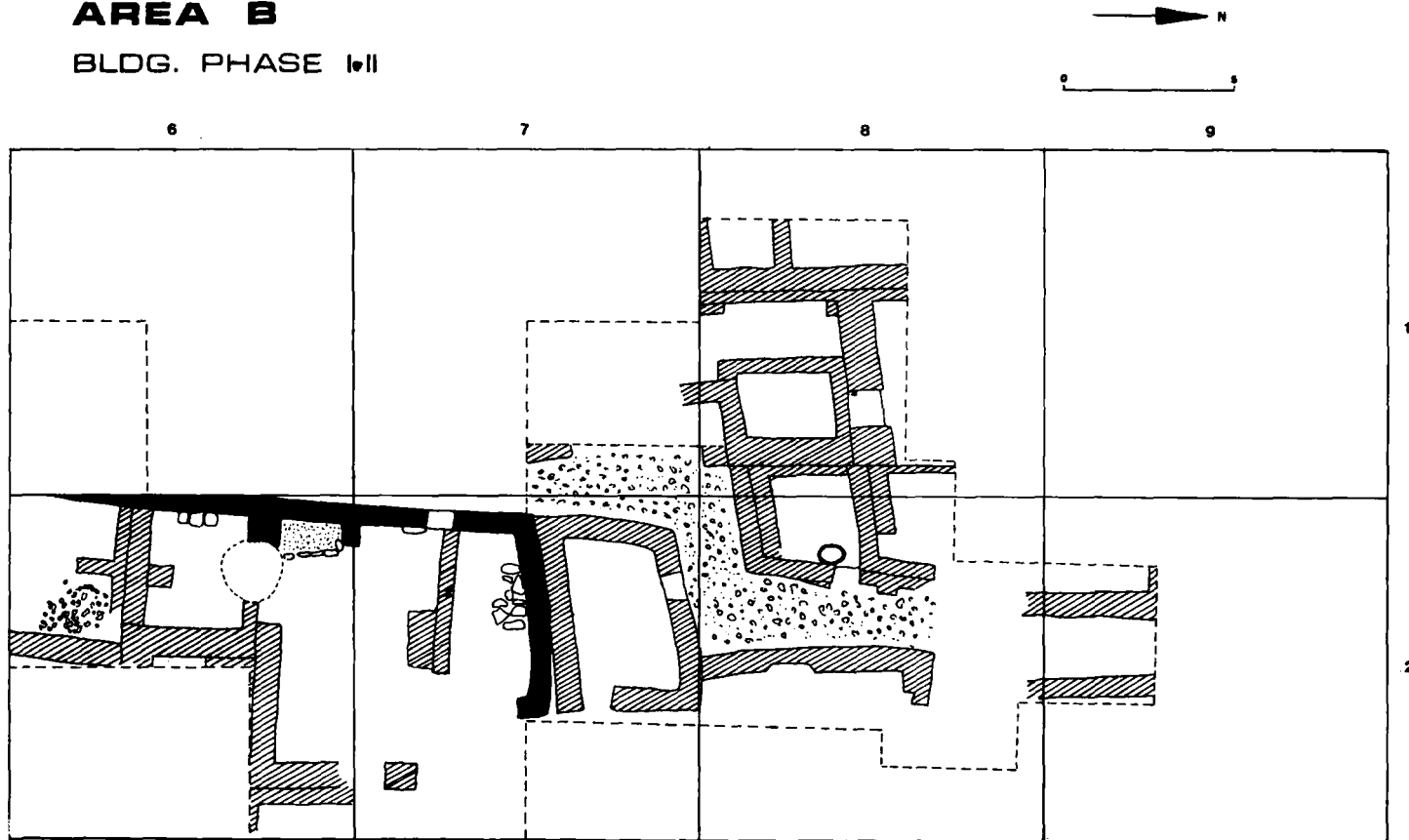

Fig. 5 — Area B. BLDG. Phase I - II

KURBAN HÖYÜK
Periods and Correlation of Phases

Site periods	South		Mound		Saddle	North Mound				
	B	E	D	A	F	C01	C	G		
I			0						Late Medieval Burials	
II			I	1					9-10th cent. AD	
III	I	1? 2	II A B C D	2 pits					EB - MB Transition	
IV A	II A B C D ↓			3 4 5 6 7 8 9 10	?	↑	17 (I)	I?	?	Mid / Late EBA
				11 (12) (13) 14						
IV B	expansion across both mounds				7			II A	1 2 3 4 ↓	
IV C				15 16 17	17 ↓				?	
GAP										
V A										Early EBA
V B										
VI A	expansion across both mounds			18 19 20 21	↑ 18? ↓		18 (VIII) 19			Late Chalcolithic
VI B				22	"Pre-Uruk"					
VII							20 21 (IX)			Middle Chalcolithic
VIII										Halaf
Natural Soil					Soil					

Fig. 6 — Kurban Höyük Periods and Correlation of Phases.

PERGAMON
Vorbericht über die Kampagne 1986
von Wolfgang Radt

Wolfgang RADT*

Die Restaurierungsarbeiten am Trajaneum begannen am 22. Mai und schlossen am 20. September. Die Grabungen im Wohnstadtgebiet liefen vom 4. August bis zum 11. Oktober. Fundbearbeitung und Fotoarbeiten zogen sich noch bis zum 25. Oktober hin¹.

STADTGRABUNG

Neben dem Grabungsareal des Vorjahres wurde direkt westlich anschliessend ein 20 m breiter Streifen neu eröffnet. Dieses Areal erstreckt sich von der antiken Hauptstraße im Norden bis an die Begrenzungsmauer der Heraterrasse im Süden. Vor allem dort konnte noch nicht das gesamte Gebiet eröffnet werden.

---

* Dr. Wolfgang RADT, Alman Arkeoloji Enstitüsü 2. Müdürü, Siraselviler No. 123 Taksim/İSTANBUL

- (1) Jährliche Vorberichte erschienen in AA, AJA und AnatSt. - Der Grabungsbericht über die Kampagne 1984 ist kürzer und auf türkisch abgedruckt im jährlichen Grabungs-Symposiumsbericht der türkischen Generaldirektion für die Antiken und Museen (VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 20 - 24/5/1985 VII. Ausgrabungs-symposium) 343 ff. - Der erste Band über die Ergebnisse der Stadtgrabung ist 1986 erschienen: M. N. Filgis und W. Radt, Die Stadtgrabung, Teil 1, Das Heroon. Mit Beiträgen von H. Hiller, G. Hübner und M. Wörrle. AvP XV 1.-

Im Zusammenhang mit den Arbeiten am Trajaneum erschienen mehrere Aufsätze von K. Nohlen: 1. in: Bauplanung und Bautheorie der Antike; Diskussionen zur archäologischen Bauforschung 4 (Deutsches Archäologisches Institut, Berlin, 1984) 238 ff. - 2. in: Le dessin d'architecture dans les sociétés antiques; Actes du colloque de Strasbourg 26 - 28 janvier 1984 (Leiden 1985) 269 ff. - 3. in: Architectura 1985, 140 ff.

Allen Förderern und hilfreichen Institutionen sei auch in diesem Jahr wieder der Dank der Pergamongrabung ausgesprochen. Als Vertreter der türkischen Antiken-Generaldirektion wurden die Herren Doğu Mermerci und Muhsin Endođru entsandt.-

Der Arbeitsstab bestand aus: W. Radt (Gesamtleitung), E. Steiner (Fotoarbeiten, Haushalt, Verwaltung), F. Becker, N. Franken, J. Rohmann, W. Sallaberger (archäologische Schnittleitung) K. Rheidt (Bearbeitung der byzantinischen Wohnsiedlung. Leitung der Architektenarbeiten), A. Bohnert.

Die mittelalterliche Bebauung wurde im gesamten Areal ergraben, aufgenommen und zum großen Teil auch schon abgetragen. Die Ausgrabung der darunterliegenden antiken Schichten konnte erst teilweise durchgeführt werden. Wo die Grabung bisher noch nicht vollständig bis auf den Fels hinab geführt wurde, ist dies im Übersichtsplan (Abb. 2-3) durch Beschriftung angegeben.

Mittelalterliche Bebauung

Aus dem Übersichtsplan (Abb. 1) wird deutlich, daß sich im Nordabschnitt des ausgegrabenen Bereichs die recht regelmäßige und großzügige spätbyzantinische Bebauung fortsetzte. Die Baufluchten waren nach der Hauptstraße ausgerichtet. Diese Ausrichtung reichte bis zu einer Geländestufe im Bereich der Areale 4060/3 c-d und 4 c-d². Südlich dieses Terrassensprungs verschwenkt die Bebauung in eine stärker von SW nach NO gehende Hauptrichtung, die offensichtlich vom Verlauf der antiken Heraterrasse bestimmt wurde.

Die auf der Hauptstraße ausgerichtete Bebauung gehört, bis auf kleinere Änderungen und Einbauten, der spätbyzantinischen Hauptbauungsphase an. Diese ist im 13. Jh. anzusetzen³.

C. - P. Dürbler, U. Wulf (architektonische Aufnahmen und Zeichenarbeiten), M. Acun, A. Droll, S. Egloff, K. Kaehlin, E. Lackner, A. Lewerentz, A. Pöschl (Fundbearbeitung und archäologische Zeichenarbeiten), J. Burow, V. François, W. Gaitzsch, A. Hoffmann, G. de Luca, H. Müller, J. - M. Spieser (Aufarbeitung von Depotbeständen und Publikationsvorbereitung), B. Maurer (Restauratorenarbeiten), F. Parsche, M. Schultz, C. Winter (anthropologische und paläopathologische Arbeiten). - M. Klinkott nahm antike Architekturteile auf dem Burgberg auf. - H. Fahlbusch setzte die Erforschung der antiken Wasserleitungen fort. - I. Rommel, unterstützt von G. Stuffer, führte baugeschichtliche Untersuchungen am Theater durch.

Am Trajaneum waren tätig: K. Nohlen (Projektleitung), W. Raeck (archäologische Leitung), J. Mang-Bohn, A. Schinz (Werkplanung, Bauaufnahme, Bauaufsicht), M. Bach, P. Knott, H. Landgraf, T. Neble (Bauaufnahme, Architektenarbeiten), J. Roewer, E. Steiner (Photoarbeiten), P. Mutsch, F. Wenzel (statisch-konstruktive Beratung), G. Böcker (betontechnologische Beratung), J. Freeling (Bauaufsicht), H. Benz, Chr. Heime, F. Hotz, T. Hotz, N. Janning, Chr. Kronewirth, Chr. Kuttler, M. Lopez, P. Thommen, M. Wiese (Steinmetzarbeiten), S. Oetzel (archäologische Fundbearbeitung), W. Hacker (Maschinenwartung und -Reparatur), N. Avondo (allegemine Arbeiten), Von den Genannten waren Mitarbeiter des Instituts für Baugeschichte der Technischen Universität Karlsruhe: M. Bach, A. Bohnert, C. P. Dürbler, M. Klinkott, P. Knott, K. Rheidt, I. Rommel, G. Stuffer, U. Wulf.

Der Präsident der Bundesrepublik Deutschland, R. v. Weizsäcker, stattete Pergamon am 28. Mai einen Besuch ab.

(2) Zum Benennungssystem der Areale s. W. Radt, AA 1985, 473 ff.

(3) Allgemein zur Phasengliederung der byzantinischen Wohnstadt vgl. ebenda 476 ff.

Im südlichen Grabungsbereich, besonders in dessen Ostabschnitt, liegen die Verhältnisse weniger klar. Schon aus dem Plan geht hervor, daß hier zahlreiche Überlagerungen von Mauern verschiedener spätbyzantinischer Bauphasen (11. bis 14. Jh.) zu verzeichnen sind (Areale 4060/4 und 4050/94). Es ist nicht Aufgabe dieses Vorberichts, diese komplizierten Befunde im einzelnen darzulegen. Dies wird in der bald zu erwartenden Hauptpublikation von K. Rheidt geschehen.

Von Norden nach Süden sollen jedoch die Hauptmerkmale der byzantinischen Bebauung, soweit sie 1986 ergraben wurde und soweit sich noch Ergänzungen zu den Ergebnissen von 1985 ergeben haben, aufgezeigt werden.

Im Nordabschnitt wurde längs der Hauptstraße eine Raumreihe freigelegt, deren Mauern zwar von einheitlicher Bauart sind, die aber doch teilweise zu verschiedenen Hauskomplexen gehörten.

Von dem schon 1984 ausgegrabenen gepflasterten großen Hof in 4060/15 (Niv. 213, 51) waren drei miteinander verbundene, straßenparallel gelegene Räume zugänglich, die durch die Niveaus 214,72; 215,06 und 215,75 gekennzeichnet sind. Der westlichste dieser Räume liegt schon deutlich im Grundstücksbereich des nächsten, westlich gelegenen Hauses, von dem aus er aber nicht zugänglich war. Das Haus um den Hof 213,51 kann nun mehr als vollständig ausgegraben gelten, denn auch die westlich an den Hof angrenzenden Räume wurden 1986 freigelegt. Sie waren vom Hof 213,51 durch eine Tür zugänglich und bildeten ursprünglich einen einzigen großen Raum. Dieser Raum enthielt in seinem Nordbereich (Niv. 213,90) eine mit Ziegelplatten gepflasterte Feuerstelle. Die Nordwand war durch drei noch ansatzweise erhaltenen Wandnischen gegliedert (Abb. 4). Dieser Nordteil des Raumes war nicht durch eine Mauer, sondern durch eine durchlaufende steinerne Schwelle und sein höheres Niveau von dem mittleren Raumbereich mit der Eingangstür abgeteilt. Der südliche Bereich des Raumes (Niv. 213,23) wurde in einer spätesten Umbauphase durch eine Mauer abgetrennt, deren Tür ganz im Westen lag. Ebenfalls in diese Spätphase gehören zwei Vorratspithoi, von denen noch größere Reste gefunden wurden.

Auch in einem der Nordräume dieses Hauses (Niv. 215,06) fand sich ein späterer Einbau, ein Becken, das gleich neben der Tür über zwei kleine Stufen zugänglich war. Das Becken hatte einen soliden Unterbau aus Ziegeln und war wasserdicht mit Kalkmörtel verputzt. Welchem Zweck es diente, ist aus keinerlei Anzeichen zu erschließen. Wegen des Verputzes und der soliden, wasserdichten Bauart des Untergrundes muß die Benutzung mit Flüssigkeiten in Zusammenhang gestanden haben.

Vielleicht handelt es sich um ein Weinkelterbecken, in dem die Trauben getreten wurden.

Der westlich gelegene Raum (Niv. 215,75) hatte in seiner Westwand drei Wandnischen, die noch im unteren Ansatz erhalten waren.

Die eben beschriebenen Räume bildeten Teile eines großen Hauses von geradliniger, regelmäßiger Bauart, das sich um den Hof 213, 51 ausbreitete. Auch südlich dieses Hofes lagen weitere Räume des Hauses. Westlich grenzte ein weiteres Haus an, von dem ein großer Teil im Nordbereich der Grabung 1986 freigelegt werden konnte. Das Haus entwickelte sich um einen großen Hof im Areal 4060/13 (Niv. 215,40). Der Hof hatte ein breites Eingangstor auf seiner Westseite, das wohl von einer noch westlich jenseits der Grabungsgrenze liegenden Seitengasse aus zu betreten war. Die erhaltenen Reste liegen in Areal 4060/3a. Die östliche Begrenzung des Hofes bildete ein einziger großer Raum (Niv. 214,72), in dessen Südteil Steinplattenpflaster erhalten war. Es muß sich wohl um einen Wirtschaftsraum gehandelt haben. In einer spätesten Phase wurde in die Nordostecke dieses Raumes, als er vielleicht schon garnicht mehr als Raum existierte, eine Zisterne eingebaut. Auch zwei Gräber im Raumbereich und eines im Hof gehören in eine Zeit, zu der das Haus schon nicht mehr existierte, vermutlich schon ins 15. Jh.

Der lange Raum (Niv. 214,72) war deutlich durch einen Zwischenraum von dem östlich angrenzenden Haus abgesetzt, eine Trennung der Grundstücke, wie sie bei der byzantinischen Bebauung sonst nicht häufig vorkommt.

Nördlich an den Hof schloß sich ein höher gelegener Raum an, der über zwei Stufen zugänglich war (Niv. 216,27). Östlich der Tür liegen vor dem Raum terrassierende Vorbauten (Niv. 215,75), die einer aller spätesten Phase zugehören. Dasselbe gilt für einen Mauerrest mitten im Hof. In dem Raum befand sich in der Nordostecke ein podestartiger Einbau und vor der Ostmauer eine Wandbank. Welchen Zwecken diese Einbauten dienten, ist nicht klar. Möglicherweise handelt es sich bei dem Podest um eine Bettstatt.

An den Raum (Niv. 216,27) schloß westlich ein weiterer Raum desselben Hauses an, der jedoch schon jenseits der Grabungsgrenze von 1986 lag. Der südliche Abschluß des Hauses ist bisher unklar. Allerdings ist auch für die Zukunft nicht zu erwarten, daß sich in dieser Frage noch Erkenntnisse gewinnen lassen werden, denn in den Arealen 4060/3 c-d waren die byzantinischen Schichten durch Erosion völlig zerstört.

Ganz im Süden des Grabungsgebietes konnte der Grundriß eines Hauses endgültig geklärt werden, das schon 1985 im wesentlichen freige-

legt worden war⁴. Das Haus bestand aus vier nach Süden orientierten Räumen (Niv. 211,45. 210,85. 210,70), von denen der Vorraum - hinter einer kleinen Zugangsterrasse - späte Umbauten erfuhr, bei denen sein Fußbodenniveau auf 211,00 angehoben wurde. Neu hinzugekommen ist bei der diesjährigen Ausgrabung ein nordöstlicher Eckraum, der nicht mit jenen Räumen in Verbindung stand, sondern über eine Freifläche, vermutlich einen hinter dem Hause gelegenen Hof, zugänglich gewesen ist. Eine Umgrenzung dieses Hofes hat sich nicht erhalten. In diesem Bereich (Areal 4050/93 a) fand sich ein Grab, das, wie die weiter nördlich gelegenen, zu den allerspätesten spätbyzantinischen Bestattungen gehört, als die Besiedlung des Gebietes schon aufgegeben war. Über den Verwendungszweck der Räume des Hauses hat sich nichts Neues ergeben.

Die schwierigsten byzantinischen Baubefunde, mit zahlreichen Mauerüberlagerungen, lagen in dem Bereich 4060/4 und 4050/94. Hier befand sich eine Art «Gelenkstelle» für das Umknicken der Baurichtungen wie es eingangs erwähnt wurde. Die Zuordnung der einzelnen Mauern zu verschiedenen Bauphasen innerhalb der spätbyzantinischen Epoche und zu den verschiedenen Hauskomplexen bedarf noch eingehender Detailstudien. In der spätbyzantinischen Hauptbauphase (13. Jh.) bestanden in Areal 4060/4 a-c zwei nebeneinander liegende Räume (Niv. 212,20. 212,30), deren westlicher sich auf den Hofbereich (?) 4050/93 b mit einer Tür öffnete. Diese Tür wurde später zugesetzt. Die Nordmauer der beiden Räume ist besonders hoch erhalten gewesen. Sie enthielt zwei vollständig erhaltene gut gebaute Wandnischen (Abb. 5). Die Nischen hatten keinen Steinboden, sondern einen Boden aus Erde. Dies führt zu der Annahme, daß sie zur Aufbewahrung von Wasserkrügen mit rundem Boden gedient haben könnten. Zahlreiche Mühlsteinfragmente weisen diese Räume als Wirtschaftsräume aus.

Der in Areal 4050/94 b-d gelegene Raum (Niv. 211,65) und der nördlich anschließende Raum müssen mindestens zeitweise zu einem östlich gelegenen Haus gehört haben, da der Raum mit Niv. 211,65 seinen Zugang von Osten her hatte. In der letzten Bauphase enthielt dieser Raum in einer Nordwestecke eine viertelkreisförmige Steinsetzung, wohl ein Abstellpodium für Säcke o. dgl. Zu einer früheren Bauphase gehören zwei viereckige, trogartige Steinsetzungen und ein Pithos. Nach dem Inventar handelte es sich also auch hier um Wirtschaftsräume.

Zusammenfassend kann man sagen, daß sich auch bei der Grabung 1986 bestätigte, daß die spätbyzantinischen Häuser vor allem große, gehöftartige Anwesen waren. Dazwischen fanden sich allerdings auch be-

---

(4) W. Radt, AA 1986, 417 mit Abb. 1.

scheidenere Bauten, wie das Haus im Südabschnitt des diesjährigen Grabungsgebietes. Wieder wurden viele Dachziegelverstürze in den zusammengefallenen Räumen detailliert freigeputzt und aufgenommen. Dies führte u.a. zu neuen Erkenntnissen über zwei unterschiedliche Arten von Dachdeckung innerhalb der spätbyzantinischen Epoche.

Die insgesamt vier freigelegten Gräber gehören zu den vertrauten spätest - byzantinischen Bestattungen mit dachförmig aufgestellten Ziegeln als Abdeckung. Sie enthielten keine Beigaben. Die Köpfe der Bestatteten lagen alle im Westen. Die Gräber werden als Ausläufer des Friedhofes um die späte Kapelle über dem Megalesion zu deuten sein⁵.

Antike Bebauung (Abb. 2, 3, 6)

1. Gasse

Die antike Bebauung des neu freigelegten Gebietes wird in auffälliger Weise durch eine Gasse durchschnitten, die, von der Hauptstraße abgehend, in südöstlicher Richtung hangabwärts verläuft.

Die Gasse nimmt auf ihrer Hauptstrecke eine Richtung, mit der ein großer Teil der Hausmauern der hellenistischen frühen Phase II parallel geht (Plan, Abb. 2). Im nördlichen Abschnitt knickt die Gasse etwas ab, um dann gleich wieder etwa die alte Richtung aufzunehmen. Dies scheint damit zusammenzuhängen, daß beim Abgang von der Hauptstraße ein schon bestehendes wichtiges Gebäude umgangen werden mußte. Von diesem Gebäude hat sich allerdings nichts erhalten.

Es gibt einen Anhaltspunkt dafür, daß die Anlage der Gasse früher sein dürfte als die des Heraheiligtums, das unter Attalos II errichtet wurde⁶: verlängert man den bisher ausgegrabenen Gassenverlauf nach Südosten, so geht die Gasse unmittelbar an dem Osteingang des Heiligtums vorbei, bzw. machte hier vermutlich eine Ecke mit einer von Osten kommenden Gasse. Dies kann nur bedeuten, daß man den Eingang zum Heiligtum ganz bewußt an dieser Stelle angelegt hat und daß man die Ostmauer des Heraheiligtums der Richtung der schon bestehenden Gasse angeglichen hat. Weitere Ausgrabungen müssen hier allerdings die näheren Zusammenhänge noch klären.

Ganz eindeutig Rücksicht auf den schon bestehenden Gassenverlauf nimmt die Westwand des vermutlichen Herd - Raumes (Areal 4050/95) des römischen Heiligtums (Hestiaion ?), das von uns 1985 ausgegraben

---

(5) W. Radt, AA 1985, 472 Abb. 1. - Derselbe AA 1982, 524 Abb. 2; 541 ff.

(6) W. Dörpfeld, AM 37, 1912, 266.

wurde. Im Gegensatz zur Gesamtausrichtung des römischen Baus ist dieser Raum zwischen das Hauptgebäude und die Gasse leicht abknickend eingepaßt.

Unter der gesamten Gasse verlief ein in den Felsen eingetiefter, streckenweise auch aus Quadern gebauter, Kanal. Da der Kanal keine Verbindung zu dem Hauptabwasserkanal hat, der unter der Hauptstraße verlief, muß es sich im wesentlichen um einen Kanal zur Aufnahme von Regenwasser, jedenfalls im oberen Gassenverlauf, gehandelt haben. Weiter unten kamen dann kleine Seitenkanäle aus den Häusern beiderseits der Gasse hinzu, bei denen es sich aber auch um reine Hofentwässerungen, keine Latrinenabwässer o. dgl. handelte. Man könnte sich auch schwer vorstellen, wohin solche Abwässer, unmittelbar oberhalb der Gymnasionsterrasse, hätten abgeleitet werden sollen.

Die Gasse war einst in ihrem ganzen Verlauf mit großen Andesitplatten gepflastert. Sie war von rampenartiger Steilheit und im mittleren Teil als Treppengasse ausgebildet (Abb. 7). Die durchschnittliche Breite lag bei 1,3 m. Nur an ganz wenigen Stellen scheint sie über 1,5 m breit gewesen zu sein. Diese geringe Breite erlaubte nur Fußgängerverkehr. Schon ein Tragtier mit beiderseitiger Last wäre zu breit gewesen, um hier noch einigermaßen bequem durchzukommen.

Die Gasse wurde in der hellenistischen frühen Phase II errichtet, d.h. vermutlich noch im 3. Jh. v. Chr. Unregelmäßigkeiten in der Pflasterung im Bereich des Knicks scheinen anzudeuten, daß die Gasse ursprünglich gerade auf die Hauptstraße zu verlief oder verlaufen sollte. Die Gasse hatte im ausgegrabenen Teil in hellenistischer Zeit vermutlich einen Abgang (Hauseingang) nach Westen, da wo im Knickbereich zwei kleine Kanäle in sie münden (Areal 4060/13 d). Ein weiterer Hauseingang könnte schon zu hellenistischer Zeit auf der Ostseite, und zwar dort gelegen haben, wo sich in der Kaiserzeit dann ein Pförtnerzimmer mit einem Wasserbecken befand : für den von der Hauptstraße Kommenden nach wenigen Metern links, direkt vor dem Gassenknick (4069/13 b).

Weiter unten, ebenfalls auf der Ostseite der Gasse, lag ein Eingang zum Hof desselben Hauses (4060/14 c). Der Eingang zu dem Haus westlich des unteren, geraden Teils der Gasse könnte im Bereich 4060/4 a-c gelegen haben, doch sind hier die Anhaltspunkte sehr unsicher. Das Areal gegenüber, auf der Ostseite der Gasse, ist noch nicht vollständig ausgegraben.

Die Gasse hat offenbar von hellenistischer bis in die späte Kaiserzeit hinein ihr Aussehen und ihre Funktion im wesentlichen behalten. Erst als in der Spätantike, vielleicht im 5. Jh. n. Chr., im oberen Gassen-

knick ein Kalkofen erbaut wurde (vgl. S.   ), kam mindestens der obere Teil der Gasse außer Funktion. Dafür spricht auch die spätrömische Zu-
setzung des Hoftores in 4060/14 c.

Zu byzantinischer Zeit war die Gasse völlig überbaut und man wußte nichts mehr von ihr. Die Steinplatten ihrer Pflasterung wurden teilweise herausgerissen und in Mauern verbaut. Im mittleren Gassenbereich gingen die Fundamente der byzantinischen Häuser sogar bis in den Gassenkanal hinab.

2. Hellenistische Bebauung (Abb. 2)

In dem neu ausgegrabenen Gebiet zeichnen sich im wesentlichen zwei hellenistische Häuser ab, die mit gewissen Veränderungen auch in römischer Zeit weiterbenutzt wurden. Das eine Haus liegt nordöstlich der Gasse, das andere südwestlich von ihr.

Ein drittes Haus liegt östlich des mittleren Teils der Gasse. Der Westbereich dieses Hauses konnte 1986 noch nicht ganz freigelegt werden, während der Ostbereich (mit dem Peristylhof Niv. 208,65) schon 1985 ausgegraben wurde.

Haus nordöstlich der Gasse

Das Haus liegt an der Straßenecke, dort, wo die Gasse von der Hauptstraße abgeht. Besonders eindrucksvoll heben sich die drei an der Hauptstraße liegenden, z. T. in den anstehenden Fels hineingearbeiteten Räume (Niv. 213,85. 213,81. 213,87) im Gelände heraus. Von allen anderen Mauern sind nur noch geringe Reste vorhanden.

Südlich des Raumes mit Niv. 213,85 lag ein großer Hof, der Gefälle nach Süden hatte. Der Hauseingang muß von der Gasse in diesen Hof geführt haben (Areal 4060/13 b). Der Hof wurde auf der Westseite von der Gassenmauer in schräger Form begrenzt. Unter dem einst gewiß vorhandenen Hofpflaster verliefen kleine Kanäle im Fels, die für die Entwässerung sorgten. Ein langer Raum südlich des Hofes (Niv. 212,65) und zwei Räume östlich davon (Niv. 213,20) gehören sicher ebenfalls zu diesem Haus. Wegen der geringen Erhaltungshöhe der Mauern ist die Lage der Türen ungewiß. Daher herrscht auch Unsicherheit darüber, ob eine Verbindung zu dem östlich gelegenen großen Peristylhaus bestand, ja ob vielleicht das Haus an der Gassenecke nur einen weiteren Teil jenes großen Hauses darstellte. In diesem Zusammenhang ist auffällig, daß das Haus an der Gassenecke kein Peristyl besessen haben kann, und daß sicher eine Tür (als Felsarbeit erhalten) von Raum 213,81 nach Raum 213,87 führte. Mit dieser Tür gelangte man aber schon in den Bereich des

östlich gelegenen Hauses, außer es wird angenommen, daß die Südmauer von Raum 213,87 keinen Durchgang besaß. Als einzige Raumausstattung hatte sich im östlichsten der drei Nordräume (Niv. 213,87) ein Fußbodenpflaster aus recht groben Flußkieseln erhalten. Sonst gibt es aus dem ganzen Haus keinerlei hellenistische Ausstattungsreste.

Im Bereich des Hauses wurden drei Zisternen festgestellt, die alle noch nicht eröffnet worden sind: im nordwestlichen Raum (Niv. 213,85), im Südwestbereich und im südöstlichen Raum (Niv. 212,65). Im Hof befand sich keine Zisterne. Die Zisterne im südöstlichen Raum hatte eine originell geformte Wasserzuleitung aus ineinandergesetzten Steinrinnen. Der senkrechte Einlaufstutzen deutet darauf hin, daß es sich um eine Dachwasserableitung handelte.

Die drei Räume an der Hauptstraße liegen eine volle Raumhöhe unter dem Niveau der Straße. Mit Sicherheit ist deshalb für diese Räume ein Obergeschoß anzunehmen, das von der Straße aus zugänglich gewesen ist. Vermutlich lagen in den Obergeschoßräumen Läden, die mit dem Haus keine direkte Verbindung hatten, dem Hausbesitzer aber wohl gehörten.

Haus südwestlich der Gasse

Bei diesem Baukomplex, dessen Grundriß in dem unvollständig ausgegrabenen Zustand noch kaum einem zusammenhängenden Hausgrundriß ähnelt, sind zwei hellenistische Bauphasen deutlich zu unterscheiden, die offenbar teilweise nicht aufeinander Bezug nahmen. Eine Klärung der Zusammenhänge muß von weiteren Grabungen südlich und westlich des bisher freiliegenden Befundes erhofft werden.

Auffällig sind die leicht gegeneinander verschobenen langen Fluchten der Mauern der hellenistischen frühen Phase II und der hellenistischen Hauptphase (2. - 1. Jh. v. Chr.). Die Mauerfluchten der frühen Phase II (waagrecht schraffiert) stimmen mit dem Verlauf der mittleren Strecke der Gasse überein, die Mauern der Hauptphase (kreuzschraffiert) stehen eher senkrecht zum Verlauf der Hauptstraße. Was dies zu bedeuten hat, mag einstweilen dahingestellt bleiben. Im Plan scheint eine gepflasterte Fläche mit einer Zisterne (Niv. 211,79) einen Hof anzudeuten. Die Räume nördlich davon waren mit ihrer Nordseite in den Fels eingearbeitet, so daß hier auch in späterer Zeit nur geringe Veränderungen stattfanden. Ebenso legte der Gassenverlauf die Ostgrenze des Hauses dauerhaft fest. Die Lage des Einganges von der Gasse ist nicht eindeutig auszumachen. Eine Tür zur Gasse könnte in dem Raum mit Niv. 212,32 gelegen haben. Ebenso wie an der Hauptstraße werden die

in den Fels eingearbeiteten Räume, an der Nordseite des Hauses, ein Obergeschoß getragen haben. Diverse Einarbeitungen für Balken in der nördlichen Felswand lassen sich keiner bestimmten Bauphase mehr zuweisen. Eine hellenistische Zisterne im Südwestbereich der Grabung hatte eine Wasserzuleitung aus steinernen Rinnen. Ob die Zisterne in einem Hof oder in einem Raum lag, ließ sich bisher noch nicht feststellen.

Baureste westlich und südlich der Straßenecke

Der Abgang der Gasse von der Hauptstraße ist nur noch als Felsein-
arbeitung erhalten. Auch westlich und südwestlich davon sitzen die minimal erhaltenen hellenistischen Mauerreste unmittelbar auf dem Fels auf. Bisher kann man nur feststellen, daß auch auf der Westseite der Straßenecke eine unmittelbar anschließende Bebauung folgte (Niv. 215,85). Südlich davon verlaufen mehrere hellenistische Mauern, die verschiedenen Phase angehören, sowie ein kleiner Kanal und ein tiefer Peristasenkanal. Auch hier müssen westlich anschließende Grabungen zur Klärung abgewartet werden.

.3 Kaiserzeitliche Bebauung und spätantike Veränderungen

In der römischen Kaiserzeit, deren Hauptbauphase in unserem Gebiet im 2. Jh. n. Chr. lag, wurden die hellenistischen Häuser im wesentlichen mit den gleichen Grundrissen weiterbenutzt, wenn auch einzelne zweckdienliche Umbauten vorgenommen worden sind.

Haus nordöstlich der Gasse (Abb. 8)

Dieses Haus wurde nun eindeutig von dem östlich gelegenen Peristylhaus abgetrennt. Man setzte im Verlauf des ehemaligen Stylobats eine Mauer auf, die jetzt die Ostbegrenzung des Hauses bildete. Diese Mauer wurde sogar in den östlichsten der in den Fels gebauten Räume hineingezogen und verkleinerte diesen Raum um etwa ein Drittel (nunmehr Niv. 213,90). Auch der westlichste der Felsträume an der Straße wurde durch eine Zwischenmauer in zwei Räume unterteilt. Insgesamt wurde die Südbegrenzung dieser Räume durch eine durchfluchtende Abschlußmauer begradigt. Am Gassenknick wurde ein Eingangsraum, wohl ein Pförtnerzimmer (Niv. 214,48), errichtet, das den Hof des Hauses vor direktem Zugang abschirmte. In der Nordwestecke dieses Eingangsraumes wurde ein Wasserbecken mit Rohrzulauf errichtet.

Der Hof behielt seine alte Größe, doch lagen nun offenbar südlich des Hofes keine Räume mehr, die zu dem Haus gehörten. Der Hof wurde weiterhin durch kleine Kanäle entwässert. Er hatte bei seiner Südwestecke in der Gassenmauer ein breites Tor. Dieses diente sicher Wirtschaft-

zwecken, so etwa dem Abladen von Transportgütern u. dgl. östlich des Hofes lagen zwei Räume, deren Zweck nicht bestimmbar ist. Eine Säule im Westbereich des Hofes, von der noch die Standspur erhalten ist, könnte bedeuten, daß dieser Hofteil teilweise überdacht war.

Auch das Pförtnerzimmer scheint ein Vordach gehabt zu haben, wie eine dort platzierte Säule, von der noch ein Stumpf steht, zeigt. Vor dem Pförtnerzimmer lag ein steinernes Plattenpflaster (Niv. 213,93). Von der Ausstattung des Hauses, aus dem 2. Jh. n. Chr., hatten sich in dem nördlichen Raum mit Niv. 213,97 noch beträchtliche Reste der Wandbemalung, vor allem an der aus Fels bestehenden Nordwand, gehalten. Auf einem Unterputz, der z. T. von groben römischen Scherben wie gepflastert war, lag ein dünner Kalkputz mit Bemalung in Frescotechnik (Abb. 8). Die Hauptfläche der Wand war weiß, mit einer Umrahmung aus einem dünnen schwarzen und einem breiten roten Streifen. Nach unten hin folgte über der Sockelzone nochmals ein schmaler roter Streifen. Die Sockelzone selbst war gelb mit roten Tupfen (33 cm hoch). In dem Raum fanden sich außerdem zahlreiche Putzfragmente, die nicht zu dieser Dekoration gehörten, sondern z. T. Reste von floralem Dekor in rot, grün, gelb und anderen Farben enthielten. Sie scheinen zum bemalten Verputz eines im Obergeschoß befindlichen Raumes gehört zu haben, der bei Zerstörung des Hauses hier hineinfiel.

In spätantiker Zeit wurden einige Veränderungen an dem Haus vorgenommen. Der Grundriß blieb jedoch im wesentlichen gleich. Die in den Felsen gebauten Nordräume wurden z. T. mit neuen Trennmauern versehen (unschraffiert im Plan, Abb. 7). Die Trennmauer des westlichsten Raumes fiel dagegen, wie schon in der hellenistischen Phase, wieder weg. Im Pförtnerzimmer wurde eine neue Nordwand, vielleicht auch nur eine Wandbank eingezogen, die aber jedenfalls das Wasserbecken außer Funktion setzte. Das große Hoftor in der Südwestecke wurde zugemauert. Der Fußboden im Ostraum wurde tiefergelegt (Niv. 213,30) und es wurden in der Südwestecke des Raumes ein Pithos und in der Nordwestecke eine kleine Grube, umgeben von zwei kleineren Vorratsgefäßen, installiert. Der Felssockel der ehemaligen Nordmauer des Raumes diente jetzt als Wandbank. Deuten diese Einbauten in dem Raum auf eine Nutzung als Wirtschaftsraum, so scheinen zahlreiche Knochenfunde - auch wieder von abgesägten Röhrenknochen - und von Eisenteilen, u.a. von einem eisernen Sägeblatt, auf eine Fortsetzung der spätantiken Werkstattzone in diesem Bereich zu deuten. Entsprechende Befunde waren anschließend östlich entlang der Hauptstraße schon in den vergangenen Kampagnen gemacht worden⁷.

---

(7) W. Radt, AA 1986, 420 mit Anm. 8.

Haus südwestlich der Gasse (Abb. 9)

Dieses Haus, das für die hellenistische Periode gar keinen zusammenhängenden Grundriß erkennen ließ, ist auch in der römischen Phase noch nicht vollständig ausgegraben. Es fehlen bisher der westliche und der südliche Teil des Hauses. Die beiden nördlich an den Fels gebauten Räume scheinen im wesentlichen unverändert geblieben zu sein. In den einen (Niv. 212,60) wurde ein trogartiger Einbau gesetzt. Er ist in nachlässiger Form aus Steinen erbaut und roh verputzt. Dieser Raum öffnete sich nach Süden in ganzer Breite. Die Decke wurde hier von einer wiederverwendeten hellenistischen Andesitsäule getragen, die noch übermannshoch ansteht (Abb. 9). Östlich, längs der Gasse, verlief eine Raumreihe mit geradliniger Begrenzung. In zweien dieser vier Räume fanden sich Feuerstellen, allerdings nicht von so weit eingerichteter Form, daß man deshalb von Küchen sprechen könnte. Das Plattenpflaster um die Zisterne (Niv. 211,79) bestand weiterhin. Ob sich von dort aus ein Hof weiter nach Süden ausdehnte, ist einstweilen noch nicht klar.

Eine Reihe von westlich liegenden Räumen (Niv. 212,42. 212,37) hatte einen einfachen Mosaikboden aus großen Marmorterasse. In dem südwestlichsten dieser Räume war schon 1985 ein Lager von Weinamphoren in eine Ecke gelehnt gefunden worden⁸. Diese stammen jedoch nicht aus der Erbauungszeit (wohl. 2. Jh. n. Chr.) sondern aus der letzten Benutzungszeit, dem 4. Jh. n. Chr.

In der späteren Kaiserzeit sind offenbar die nördlichen Räume dieses Hauses systematisch mit Bauschutt, der auch viel bemalten Wandputz enthielt, zugefüllt worden.

Der Raum mit Niv. 212,79 enthielt große Mengen kaiserzeitlicher Gebrauchskeramik. Die Keramik lag auf dem Fußboden so an den Wänden entlang gehäuft, als ob sie aus zusammengebrochenen Regalen gefallen wäre. Möglicherweise geht dieser Befund auf eine starke Erdbebenbeschädigung zurück, nach der die nördlichen Räume des Hauses mit Schutt verfüllt und nicht wieder benutzt wurden. Das Beben könnte in der zweiten Hälfte des 3. Jhs. n. Chr. stattgefunden haben. Auch der Hof scheint in dieser Zeit wenigstens zum Teil verschüttet geblieben zu sein, während die Räume mit dem groben Mosaikboden in Benutzung blieben. In die Nordostecke des großen Raumes mit Mosaikboden wurde jetzt ein viertelkreisförmiger flacher Ausguß eingebaut. In spätantike Zeit, wohl ins 4. Jh., gehört eine Treppe hoch über der Verschüttung in dem westlichen Nordraum mit dem früheren Bodenniveau 212,60, das jetzt

---

(8) W. Radt, ebenda 417-421, Abb. 5.

längst unter Schutt lag. Zu jener Zeit scheinen sich die Proportionen hier völlig verschoben zu haben, ja das Haus wohl nur noch als teilweise Ruine in Benutzung gewesen zu sein.

Großer Backofen (Abb 10)

Unmittelbar anschließend an die südliche Begrenzungsmauer des kaiserzeitlichen Hauses nordöstlich der Gasse fand sich in Areal 4060/14 d ein großer, kreisrunder Backofen, der von zwei parallelen Mauern seitlich eingefasst war.

Der Ofen war einst überkuppelt. Die Kuppel war aus Ziegelbruch gemauert und auf der Innenseite sehr sorgfältig mit einer dicken Lehm-schicht verputzt. Auch auf der Außenseite ist ein Lehmverputz voraus-zusetzen, jedoch nicht erhalten, da von der gesamten Kuppel nur noch der Ansatz in etwa 20 cm Höhe vorhanden war. Der Boden des Ofens bestand aus mehreren Reihen nebeneinander verlegter kaiserzeitlicher Fußbodenziegel von rund 6 cm Dicke. Auf dem Boden waren noch eine Aschenschicht und starke Brandspuren erhalten. Getrennt durch eine isolierende Sandschicht fand sich unter dem Boden des Backofens noch-mals ein ganz gleich gebauter Ziegelfußboden, aber ohne Brandspuren. Dieser Befund scheint zu zeigen, daß der untere Boden nur als wärme-isolierende Unterschicht gedacht war, nicht etwa von einer früheren Bau-phase stammt.

Unmittelbar vor dem Backofen fand sich ein Brotstempel oder eine Brotnachbildung aus gebranntem Ton (rund 10 cm Durchmesser Abb.11). Die Größe des Ofens (Dm rund 2 m) und die Lage in einem Bereich, der für ein vollausgebildetes Wohnhaus wenig geeignet war (im Winkel zwischen Gasse und Hestia - Heiligtum) läßt daran denken, daß es sich hier um eine gewerbliche Bäckerei gehandelt haben könnte. Mehr Klarheit wird hoffentlich die Grabung der nächsten Kampagne bringen.

Spätantiker Kalkofen (Abb. 12)

In spätantiker Zeit wurde die Gasse gleich am ersten Knick durch einen Kalkofen von verhältnismäßig geringer Größe blockiert. Man kann sich nur vorstellen, daß hier ein Privatmann den Kalk für ein kleineres Bauvorhaben aus leicht zu gewinnenden antiken Statuenbruchstücken u. dgl. selbst gebrannt hat. Halbverbrannte entsprechende Fragmente wurden im Ofen und um den Ofen in größerer Zahl gefunden. Sie wurden auch in den Mauern der umliegenden spätbyzantinischen Häuser verbaut gefunden, was eine byzantinische Datierung des Kalkofens ausschließt.

Auch die Keramik aus dem Zusammenhang der Ausgrabung des Kalkofens deutet in die Spätantike.

Für die Errichtung des Kalkofens hat man die Deckplatten des Gasenkanals entfernt und die Feuerung so tief wie möglich in den Kanal gelegt. Darüber wurden die Marmorbrocken, die zu Kalk gebrannt werden sollten, einfach kuppelförmig aufgesetzt, ohne, daß ein eigentlicher 'Ofen', d.h. ein festes Bauwerk dafür errichtet worden wäre. Jedenfalls hat sich von einem solchen Bau nicht die geringste Spur gefunden. Die Reste des Kalkofens bestanden nur aus einer großen Kuhle, deren Boden und Wandungszone mit einer stark holzkohledurchsetzten Brandschicht gefüllt waren. Die Mitte der Kuhle enthielt dagegen Reste des eigentlichen Füllgutes : viele halbverbrannte Marmorfragmente, mit hellerer Asche und grauem Steinstaub durchmischt.

Der Kalkofen dürfte in dieselbe Zeit gehören, in der längs der Hauptstraße und im Gebiet des früheren Megalesion sich Werkstätten, vor allem für die Knochenverarbeitung befanden (vgl. Anm.) Große Kalkflecken und eine Kalkgrube im Bereich 4060/14-15 werden mit der Kalkproduktion in dem Ofen zu tun haben.

4. Ausgrabung von Zisternen

Es wurde in zwei Zisternen gegraben. Bei der einen konnten nur einige oberste Abhübe gemacht werden, dann wurde die Arbeit aus Sicherheitsgründen eingestellt (Zisterne eines hellenistischen Peristylhauses, in 4060/5 d). Die Funde ergaben, daß diese hellenistische Zisterne in der Kaiserzeit verfüllt worden war.

Die andere Zisterne lag in Areal 4060/16 a, im Hof des 1984/85 ausgegrabenen großen Peristylhauses. Diese Zisterne konnte vollständig ausgenommen werden. Die untersten Abhübe enthielten gewachsene hellenistische Benutzungs - Schwemmschichten, darüber folgte eine spätkaiserzeitliche Verfüllung, die viel Bauschutt. Wandputzfragmente u. dgl. enthielt. In den unteren Abhüben der Zisterne fanden sich sehr qualitätsvolle hellenistische Terrakotten.

Begleitende Arbeiten

Die Skelettfunde aus den früheren Kampagnen der Stadtgrabung wurden paläopathologisch und anthropologisch untersucht. Es handelte sich überwiegend um spätbyzantinische und einige wenige spätantike Bestattungen. Die Untersuchungen wurden von M. Schultz (Göttingen) und F. Parsche (München) durchgeführt. Als ein Hauptergebnis kann jetzt schon festgestellt werden, daß die mittelalterliche Bevölke-

rung von Pergamon verhältnismäßig robust gebaut und recht gesund gewesen ist. Es ließen sich kaum Arthrose oder Arthritis, kaum Karies und kaum Gelenk - oder Wirbelsäulenerkrankungen feststellen.

Die Geländeerkundungen auf dem Burgberg, von K. Rheidt im Vorjahr begonnen, wurden als topographische Aufnahmen im Maßstab 1 : 1000 fortgesetzt und abgeschlossen. Bei den Arbeiten kam ein Reduktionstachymeter (RTa 4) zum Einsatz. Aufgenommen wurde der gesamte mittlere Abhang des Burgberges, zwischen Oberburg und dem Riegel von Gymnasiums - und Demeterterrasse. Es wurden alle oberirdisch noch sichtbaren Mauerreste und sonstigen Bauspuren in den Plan eingetragen. Dabei ergab sich stellenweise eine unerwartete Dichte an Information. Es wurde ein erster Versuch unternommen, die Mauern verschiedenen Epochen zuzuweisen, was eine grobe Übersicht über Besiedlungsverteilung in unterschiedlichen Zeitaltern ergab. Die weitere Ausgrabungs - und Forschungstätigkeit auf dem Stadtberg wird sich nach diesen Vorarbeiten richten.

Das Lapidarium, 1985 an der Unteren Agora erbaut⁹, konnte in dieser Kampagne eingerichtet werden. Eine große Anzahl von früher verstreut im Freien gelagerten Statuenfragmenten, größeren Torsen, ornamentierten Architekturteilen und Inschriften wurden in der nach vorne offenen Halle übersichtlich gelagert, so daß eine wissenschaftliche Bearbeitung jetzt wesentlich erleichtert ist (Abb. 19).

Die Front des Lapidariums wurde durch ein eisernes Gitter gegen unbefugten Zugang gesichert. Vom Stadtberg wurde der große Torso einer weiblichen Sitzstatue hellenistischer Zeit, der bisher beim spätrömischen Tor, nordöstlich des Megalesion, gestanden hatte¹⁰, heruntertransportiert und ebenfalls im Lapidarium aufgestellt. Ein Marmoraltar mit dionysischen Reliefs wurde aus dem Bereich der Heraterrasse hertransportiert und vor dem Agoradepot aufgestellt. Diese Maßnahmen waren notwendig, weil der Vandalismus in den Ruinen von Pergamon ständig zunimmt und im Gelände liegende Antiken - und seien sie noch so schwer - nicht mehr sicher erscheinen.

Im Zusammenhang mit der Einrichtung des Lapidariums wurden auch in den unteren drei Agoradepots Ordnungsarbeiten durchgeführt und neue Regale aufgestellt.

---

(9) W. Radt, AA 1986, 432 ff. mit Abb. 19 f.

(10) Zur Lokalisierung vgl. W. Radt, AA 1982, 534 Anm. 35 ('Großes Osttor').

Restaurierungsarbeiten in der Stadtgrabung

Das in der vorigen Kampagne ausgegrabene römische Gebäude, das wir mit dem Arbeitsnamen *Hestiaion* benennen wollen¹¹, wurde so weit wie möglich wiederhergerichtet (Abb. 20-22). Dazu wurde im Süden des Gebäudes eine geböschte Steinmauer in Trockenmauerwerk errichtet, hinter der große Massen von Grabungsschutt eingefüllt wurden. Durch diese Einfüllung konnte das ursprüngliche Fußbodenniveau des Gebäudes wiederhergestellt werden. Die bis auf den Fels ausgegrabenen tieferliegenden Reste (hellenistisches Peristylhaus) mußten dafür wieder zugeschüttet werden. Die Mauern des *Hestiaion* wurden, soweit nötig, etwas wieder hochgemauert. Der alte Bestand ist vom neuen Mauerwerk deutlich durch eine rote Mörtelfuge getrennt. Die Standplatten wurden, soweit nicht mehr vorhanden, auf den antiken *caementicium* Fundamenten neu verlegt. Auf den Standplatten wurden insgesamt sieben passende Säulenstümpfe aufgestellt, um von dem Saal eine bessere räumliche Vorstellung zu geben. Die Säulentrommeln sind alle aus Andesit und stammen aus Gelände der nahen Umgebung.

Die originalen Säulen des *Hestiaion* in der römischen Zeit waren vermutlich aus Marmor. Seitlich vor der rechteckigen Nische des Saales wurde das marmorne Architravfragment, das den Namen der Göttin *Hestia* enthält und hier im vorigen Jahr gefunden worden war, deutlich sichtbar aufgestellt¹².

Zu Versuchs- und Fotozwecken wurde ein Teil des hölzernen Podiums vor der westlichen Wand des großen Saales zeitweilig wieder aufgebaut. Die verwendeten Holzbalken paßten genau in die Aussparungen der Mauer. Höhe und Tiefe des Podiums gaben ein bequemes Lager ab (Abb. 21-22). Der westliche Nebenraum (Herdraum?) des *Hestiaion* soll, nach Abschluß der Ausgrabungen in seiner unmittelbaren Umgebung, ebenfalls wieder hergerichtet werden.

Arbeiten außerhalb der Stadtgrabung

Im Orchestrabereich des *Theaters* auf dem *Burgberg* wurden durch Ingrid Rommel zahlreiche Sondagen angelegt, um der Baugeschichte, vor allem der hellenistischen Bühne, endgültig auf die Spur zu kommen (Abb. 23). Die Vorarbeiten zu diesem Thema von A. v. Gerkan hatten aus Mangel an Zeit und Mitteln nicht weit genug geführt¹³.

---

(11) W. Radt, AA 1986, 422 ff. mit Abb. 8 und Plan Abb. 2.

(12) W. Radt, ebenda, Abb. 9.

(13) A. v. Gerkan, PF I (1972) 49 ff.

Es wurde eine völlige Neuvermessung des Theaters in seinem unteren Bereich sowie der Orchestra und des Bühnenareals vorgenommen. Die Untersuchungen dehnten sich auch auf Teile der Theaterterrasse aus. Die Ausarbeitung der Ergebnisse wird am Institut für Baugeschichte der Technischen Universität Karlsruhe erfolgen.

Die Aufnahme antiker Architekturstücke auf dem Burgberg wurde von M. Klinkott fortgesetzt.

Durch Sondagen und Geländebegehungen unmittelbar nördlich des Burgberges wurde die Erforschung der antiken Wasserleitungen von H. Fahlbusch vorangetrieben.

Publikationsvorbereitungen

Erstmalig war H. Müller, von der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik (München), in Pergamon, um sich der Publikationsvorbereitung alter und neugefundener Inschriften zu widmen.

J. Burow nahm die Bearbeitung der antiken Amphorenstempel auf. Gioia de Luca (Megarische Becher), J.-M. Spieser (byzantinische Keramik), W. Gaitzsch (Eisenfunde) K. Rheidt (byzantinische Wohnstadt) und W. Radt (antike Lampen) setzten ihre Publikationsvorbereitungen in Pergamon wie in den vergangenen Jahren fort.

W. Radt arbeitete außerdem an der Vorbereitung eines Pergamon-Buches, zu dem auch zahlreiche Fotos neu aufgenommen wurden.

Arbeiten türkischer Institutionen in Pergamon

Die Grabungen im Kestel-Staudamgebiet (dem antiken Ketiostal) wurden auch in diesem Jahr fortgeführt. Sie standen unter der Leitung von S. Erdemgil und fanden in enger Zusammenarbeit mit dem Museum Bergama (Direktor A. Kiracıoğlu) und der Universität Izmir/Bornova (Ö. Özyiğit) statt.

Die Kontakte zu der türkischen Nachbargrabung waren von freundschaftlichem Geiste geprägt.

Auf dem gesamten Burgberg hat die Gemeinde Bergama starke Beleuchtungsanlagen in sehr großer Anzahl aufstellen lassen. Der erreichte Effekt fand keine ungeteilte Zustimmung, weder unter Touristen, noch unter Archäologen.

Türkisch - deutsche Zusammenarbeit

Um die Bemühungen der türkischen Ausgräber zur Erhaltung einiger Musterbeispiele antiker Töpferöfen aus den Grabungen im Kestel-Staudammgebiet zu unterstützen, hat sich die Pergamongrabung des Deutschen Archäologischen Instituts mit Planung und materieller Hilfestellung an der Errichtung eines Schutzdaches für diese Töpferöfen beteiligt. Das Schutzdach wird im Gebiet westlich vor der Roten Halle entstehen und als Ausstellungsbereich des Museums öffentlich zugänglich sein.

TRAJANEUM¹⁴

Ausgrabungsarbeiten und archäologische Tätigkeit¹⁵

Das Zeichnen von Keramik aus den Kampagnen der letzten Jahre wurde fortgesetzt. In den Gewölben a und b fanden Reinigungs- und Sondierungsarbeiten zur Klärung der in den 1960er Jahren dort bereits ausgegrabenen hellenistischen Vorgängerbebauung statt. Dabei wurden bauliche Zusammenhänge auch zur Bebauung in Gewölbe c deutlich, die bisher noch unbekannt waren. Die Keramik ist späthellenistische und bietet dasselbe Bild wie bei den Grabungen der letzten Jahre in den Nachbargewölben¹⁶.

In Gewölbe wurden Felsarbeiten freigelegt, die zu einer rund 2 m breiten Mauer gehörten. Es scheint so, als ob es sich um eine Fortsetzung der früher schon im Westkopfbau festgestellten Reste der 'eumenischen' Burgmauer handle. Hier müssen weitere Nachforschungen noch Klarheit schaffen.

Zur Dokumentation im architektonischen Bereich sowie zu Restaurierungs-, Sicherungs- und Baumaßnahmen berichtet K. Nohlen:

Bauuntersuchung¹⁷

«Die zeichnerische und photographische Aufnahme der Werkstücke des Tempels wurde, bis auf die der Cellaquader und auf eventuelle Nachträge, abgeschlossen. Mit dem probeweisen Aufbau der Nordwestecke des Tempelgiebels wurden exakte Lage und Erhaltungszustand

---

(14) Vgl. von hier ab die Pläne in AA 1981, 418 Abb. 18. - AA 1982, 555 ff. Abb. 24. 25.

(15) Die archäologischen Arbeiten am Trajaneum wurden von W. Raack geleitet. Ihm danke ich für die Hinweise zu diesem Abschnitt.

(16) W. Radt, AA 1984, 439 f; Gewölbe c und d.

(17) Zur Bezeichnung der Bauteile s. AA 1981, 418 Abb. 18 und AA 1982, 555 Abb. 24.

der antiken Friesstücke, Konsolgesimse, Tympanonteile und Simen überprüft.

Die Anpassung der vorhandenen Stylobatfragmente untereinander und ihre Zuordnung auf dem Tempelsockel darf als abgeschlossen gelten.

Sicherungs- und Bauarbeiten

Substruktionen und Tempelfeld

Das im Vorjahr sichernd ergänzte Gewölbe D wurde ausgeschalt¹⁸., die Gerüste in den Gewölben E, F und I wieder aufgebaut. Dort wurden Ausbrüche in der Wölbungsstirn sowie in der Kämpferzone und bei Rüstlöchern geschlossen.

Der Durchgang durch die Gewölbe unter der Terrasse wurde für den Besucher, der damit einen der eindrucksvollsten, von antiker Ingenieurleistung zeugenden Teil der Anlage besichtigen kann, freigegeben. Voraussetzung für die Öffnung der Gewölbe war allerdings das Abtrennen der einzelnen vom Durchgang abgehenden überwölbten Räume, mit einfachen Gittern, um sie so vor Zerstörung und Verschmutzung zu sichern (Abb. 24). Hinter einem dieser Gitter, im Gewölbe K, wurden zu Demonstrationszwecken neben den Resten des Kalkofens durch Kalkbrenner kleingeschlagene Marmorbrocken aufgeschichtet.

Der Ausgang aus den Substruktionen im Westen wurde durch Aufmauern eines Absatzes der Treppe und durch Neupflasterung des eingesunkenen Teils des Westkopfbau-Bodens hergerichtet.

Die Südseite des Tempelfeldes wurde zugänglich gemacht, über den Wölbstirnen auf das antike Niveau gebracht und mit einer Pflasterung aus Andesitplatten versehen. Ein Geländer, das aus optischen Gründen, aber auch der besseren Steifigkeit wegen und zur Verhinderung von Wärmespannungen vor- und zurückspringt, umzieht die Vorderkante des Tempelfelds im östlichen Bereich.

Das nach einer früheren Restaurierungskonzeption vor Gewölbe M den Ostkopfbau verkleidende 'falsche Blendfenster'¹⁹, wurde aus zwei Gründen geöffnet: zum einen wird der Eindruck der dunkel verputzten Fläche als Nische beseitigt,

---

(18) vgl. AA 1986, 438.

(19) U. Rombock, AA 1976, 328 und Abb. 23. - W. Radt AA 1977, 317 f. und Abb 14; AA 1981, 421.

Zum anderen hat man hierdurch Möglichkeit, den rezent eingefüllten Schutt zu entfernen. Dadurch ist der Boden der «Betonkiste» entlastet, und der Zugang zum antiken Bestand von Gewölbe M unter ihm gefahrlos möglich²⁰. In dieser Kampagne konnte die in der Fensterfläche liegende Stahlbetonplatte bis zur Hälfte entfernt werden.

Seitenhallen

Die Reihe der originalen Westhallenstufen wurde nach Süden hin verlängert.

Weitere Ergänzungen: am Stufenbau im mittleren Teil der Osthalle (Unterbauten aus Kunstandesit und Kunstmarmorstufen) bewirkten, daß sich beiden Hallenpartien zu einer deutlichen Einheit zusammenschließen. Dieser Eindruck wird verstärkt durch die Pflasterung des Hallenbodens, auf gleicher Höhe mit Andesitbruchsteinen und durch die durchweg über mannshoch aufgemauerte Rückwand der Halle²¹. Von einer in der Mitte offen gelassenen Durchfahrt vom Arbeitsfeld her abgesehen wurde sie in der antiken Weise mit einer Schale aus Handquadern innen (die ursprünglich natürlich verkleidet waren) und mit einer äußeren Sichtfläche aus Großquadern (in Kunstandesit erneuert) fortgeführt. Die Mauer schließt nun das Traianäum nach Osten hin ab und gibt dem Inneren der Osthalle eine räumliche Fassung. Als ihr Endpunkt (Abb. 25) wurde ein auf die Theater-Terrasse verstürzter Türpfeiler (Abb. 25) des Durchgangs zum Ostkopfbau aufgerichtet²². Die zugehörige, in situ befindliche Schwelle wurde durch eine Basis des anschließenden mittleren Pfeilers des dreitorigen Durchgangs gerahmt²³.

Mittels einer angeschobenen Treppe und gesichert durch Geländer wurde der Aufweg von der Athena-Terrasse her auf den Ostkopfbau geführt, dessen nördlicher Teil auf dem Niveau der antiken Schwelle gepflastert wurde²⁴. Der Besucher kann sich von hier aus mit einem Blick in die Substruktionen die kühne Anlage des Heiligtums hoch über dem Abhang verdeutlich an, bevor er durch das Propylon in die Osthalle tritt, mit Blick über das gesamte Tempelfeld und diagonal zum Tempelsockel.

(20) In den Vorjahren wurde in diesem Bereich die Vorgängerbebauung kleinflächig im «Untertagebau» erforscht; AA 1985, 488 f., Abb. 22, AA 1986, 437.

(21) Dank weiterer Spenden der Firma Hünnebeck GmbH, Ratingen, konnten beim Aufmauern die Gerüste einfach und ausgesteift um 1.00 m erhöht werden.

(22) H. Stiller, AvP V 2 Taf. XXIV rechts.

(23) Auch diese Basis, bei Stiller auf derselben Tafel links unten dargestellt, wurde vor der Theaterterrasse geborgen.

(24) Das Geländer ist von J. Mang-Bohn entworfen; für anregende Gespräche zur Herrichtung dieses Bereichs danke ich F. Hueber.

Tempel

Einige Fragmente von Architekturteilen des Tempels (von Stylobaten, Architraven, Simen und Cellaquadern), deren Bruchanpassung neu herausgefunden wurde, wurden zusammengefügt²⁵.

Die antiken Werkstücke der Nordwestecke sind fast vollständig, wenn auch z. T. stark beschädigt vorhanden (s. o. und Abb.). Das zugehörige, ebenfalls vorhandene Giebeleckstück wurde bei der Probe aus Sicherheitsgründen nicht aufgelegt, weil dem weit auskragenden Stück an den Kanten noch das Unterlager fehlt. Von den für die Wiederaufrichtung der Tempelecke vorgesehenen drei Architraven waren zwei schon aus jeweils fünf anpassenden Fragmenten zusammengefügt und ihre Fehlstellen ergänzt worden²⁶. Diese beiden Architrave wurden in dieser Kampagne handwerklich überarbeitet, der Eckarchitrav an der Oberseite auch noch ergänzt (Abb. 26). Für den Umfang der Wiederaufrichtung stehen also genügend obere Bauteile, auch Kapitelle zur Verfügung - und von den verwendbaren oberen und mittleren Säulentrommeln ist ebenfalls eine große Anzahl vorhanden. Von den unteren Säulentrommeln dagegen existiert nur ein einziges, verstümmeltes, aber zum Glück in ganzer Höhe erhaltenes Stück. Auch von Basen deren exakte Höhe sich aber ermitteln ließ haben wir nur geringe Reste. Bei Stylobaten und Orthostaten ist die Fundsituation mit ausschließlich kleingeschlagenen Stücken ebenso desolat wie bei den übrigen Bauteilen der unteren Zone des Tempels²⁷. Woher kann diese ungleichmäßige Verteilung kommen? Die unterschiedliche Anzahl erhaltener Stücke bzw. das völlige Fehlen einigermaßen intakter unterer Bauteile läßt daran denken, daß diese einem zerstörenden Zugriff leichter zugänglich gewesen sein müssen. Vorstellbar ist, daß nach der Zerstörung des Tempels durch Erdbeben zu einer uns unbekanntem Zeit eben diese unteren Bauteile noch auf dem Sockel standen, während die oberen Architekturglieder ringsumher verstürzt ein schwer durchdringliches Gewirr gebildet haben. Nach Freiräumen eines

---

(25) Zusätzlich wurde bei einer großen Anzahl von Werkstücken des Ostdenkmals, die in den Jahren 1975 und 1976 mit Polyester vorgenommenen Klebungen, die sich durch Verspröden wieder gelöst hatten, neu zusammengefügt.

(26) AA 1984, 446, - AA 1986, 441 Abb. 25.

(27) Das gilt auch für die Fußzone der Cella, vgl. AA 1986, 438; wegen des dazu notwendigen übergroßen Anteils von neuem Material kann eine auch nur teilweise Wiederaufrichtung der Cellawand nicht ins Auge gefaßt werden.

Weges zum Tempelsockel können dann Stenräuber und Kalkbrenner leichtes Spiel gehabt haben²⁸.

Will man von der Tempelecke räumliche Vorstellung vermitteln, d. h. will man die vorhandenen «oberen» Teile des Tempels nicht nur als Architekturprobe am Boden aufbauen, sondern die Stücke in ihrer originalen Lage am Bau zeigen dann ist man gezwungen, die fehlenden unteren Architekturteile des Tempels neu herzustellen. Die Fertigung dieser fehlenden Stücke als Kopien war ein Schwerpunkt der Arbeiten in dieser Kampagne. Es wurden hergestellt Stufen und Fußprofile des Sockels, Orthostaten, Stylobate, Basen und untere Säulentrommeln, insgesamt 22 Stücke, die bis auf die zuletzt gegossenen Teile auch handwerklich überarbeitet wurden (Abb. 27).

Sichtbare Oberflächen neuer Werkstücke wurden grundsätzlich, überzahnt. Die Ornamentik vergänzter Stücke z. B. der Eierstab des Stylobats oder das lesbische Kymation zwischen den Faszien des Architravs, wurde nur als Profil ausgearbeitet. Am wiederaufgerichteten Tempel sollen nur antike Stücke die Ornamentik veranschaulichen. Auch die neuen Basen werden ohne Flecht- und Schuppenbänder oder eine stilisierte Andeutung davon gearbeitet²⁹. Eine Ausnahme könnten lediglich die Sockelfußprofile machen, die an der ergänzten Ecke auf groß Strecken durchlaufen werden. Um zu entscheiden, ob hier nicht eine etwas schattenreichere Bearbeitung notwendig sein wird, wurden Bearbeitungsproben hergestellt.

Voraussetzung für die Fertigung großvolumiger Kunststein Bauteile war die Herstellung eines hochwertigen Betons. Problematische und miteinander in Einklang zu bringende Punkte waren hierbei u. a.

— die aus ästhetischen Gründen geforderte geringe Korngröße des Marmorzuschlags (Vermeiden eines optischen «Terrazzo-Effekts»).

— günstiger Wasser - Zement - Faktor zum Eindämmen von Schrumpfen und Schwinden beim fertigen Beton - bei gleichzeitig guter Verarbeitbarkeit und fließfähigkeit des Frischbetons auch an entlegene Stellen der Schalung,

— gute handwerkliche Bearbeitbarkeit,

---

(28) H. Stiller, AvP V 2, 1.

(29) Im Unterschied zur abgebildeten Probe in AA 1986, 440, Abb. 26. - Die Entscheidung, die Oberfläche der neuen Basen als mit dem Zahneisen geglättete Fläche, gleichsam als Vorstadium für das als nächste Arbeitsstufe folgende Einarbeiten der Ornamentik zu geben, wurde von der Traianeum - Baukommission auf ihrer jährlichen Sitzung im Januar 1986 getroffen.

- einfaches Herstellen und Verdichten großer Massen,
- Betonieren und Nachbehandeln bei hohen Außentemperaturen.

Wegen der früher bereits festgestellten, schwankenden Qualität der Ausgangsmaterialien für diesen «synthetischen Marmor» war vom Institut für Massivbau und Baustofftechnologie der Universität Karlsruhe (TH) ein Prüfungsbericht erbeten worden³⁰. Dieser Bericht enthielt auch Empfehlungen zu einer Rezeptur, die ebenso wie andere Vorschläge Ausgangspunkt für Versuche mit Kunststeinproben war³¹. Nach ausführlicher Untersuchung zu Kampagnenbeginn durch Prof. F. Wenzel und P. Mutsch über Herkunft der Risse und nach Empfehlungen für die Herstellung der Tempelteile zu Kampagnenbeginn, erklärte sich G. Böcker von der Materialprüfungsanstalt Karlsruhe zur Beratung vor Ort bereit³². Durch Modifizieren der vorgeschlagenen Mischungen auf die örtlichen Gegebenheiten gelang es ihm, eine einfach handhabbare Rezeptur zusammenzustellen, die alle oben aufgeführten Anforderungen erfüllt. Die Spende weißen Normzements aus Deutschland entthob uns zur gleichen Zeit der Schwierigkeiten, mit unterschiedlichen Qualitäten des Bindemittels fertig zu werden³³.

Die großvolumigen Kunststeinteile wurden mit einem so stark reduzierten Zementanteil hergestellt, wie es für die Bearbeitbarkeit gerade noch vertretbar erschien. Besonderer Wert wurde auf den günstigen Konstruktionsaufbau des Zuschlags gelegt; eine entscheidene Verbesserung der Sieblinie, bei gleichzeitiger Vereinfachung der Herstellung, wurde durch das Mischen gleicher Raumteile der Fraktionen aus Backen- und Rotationsbrecher erzielt. Der Beginn des Betonierens wurde in die Zeit vor

-
- (30) Dieser Prüfungsbericht «Untersuchung von Rohstoffen zur Betonherstellung» wurde auf Betreiben der statisch - konstruktiven Berater, Prof. F. Wenzel und P. Mutsch, in Auftrag gegeben und am 21/3/1986 von Prof. K. H. Hilsdorf und J. Kropp vorgelegt.
  - (31) Insbesondere möchte ich neben den in der Hauptsache damit befaßten Steinmetzen F. Hotz und N. Janning, für Beratung Herrn Blobner, Betonlabor der Firma Dyck erhoff AG, Wiesbaden, danken.
  - (32) Hierfür sind wir Herrn Böcker zu großem Dank verpflichtet, ebenso wie der Materialprüfungsanstalt Karlsruhe und ihrem Leiter, Prof. K. H. Hilsdorf.
  - (33) Unser Dank gilt der Firma Dyck erhoff AG, Wiesbaden, sowie für weitere Hilfe der Firma Bauchemie, Hannover. Betonzusatzmittel wurden uns in dankenswerter Weise von der Firma Heidelberger Zement AG, Leimen (Additivwerk, Herr Breuckmann) zur Verfügung gestellt.

Sonnenaufgang gelegt, damit der Zuschlag noch kühl war³⁴. Schattendächer hielten spätere Sonnenbestrahlung ab. Besonders bei Stahlschalungen (wie für Basen und Säulentrommeln verwendet) war es wichtig, die Hydratationswärme nicht allzu rasch ableiten zu lassen. Deshalb wurden die frisch betonierten Stücke unter einer Erdschüttung («Tumulus») begraben, die außerdem während der Aushärtung des Betons nicht nur die Temperaturschwankungen zwischen Tag und Nacht pufferte, sondern die Stücke auch stetig und gleichmäßig feucht hielt.

Durch die Qualitätssteigerung des Betons mit den genannten, z. T. einfache Maßnahmen war es möglich, auf Bewehrung der neuen Tempelteile zu verzichten.

Für die vielfältigen Untersuchungen und Beratungen in konstruktiver und bautechnologischer Hinsicht sind wir dankbar. Das Nutzen besonderen Fachwissens und das Berücksichtigen spezieller Gesichtspunkte sind unabdingbar, um ästhetische und denkmalpflegerische Konzeptionen aus Respekt vor der Ruine in höchster handwerklicher Qualität zu verwirklichen.»

---

(34) Die Temperatur des Anmachwassers aus der antiken Zisterne war mit ca. 17° von der Außentemperatur unabhängig. Der Nachteil, daß Ansteigen der Tagestemperatur und der Hydratationswärme zusammenfielen, wurde in Kauf genommen, bzw. durch die Erdüberdeckung gleich nach Erstarrungsbeginn des Betons eliminiert.

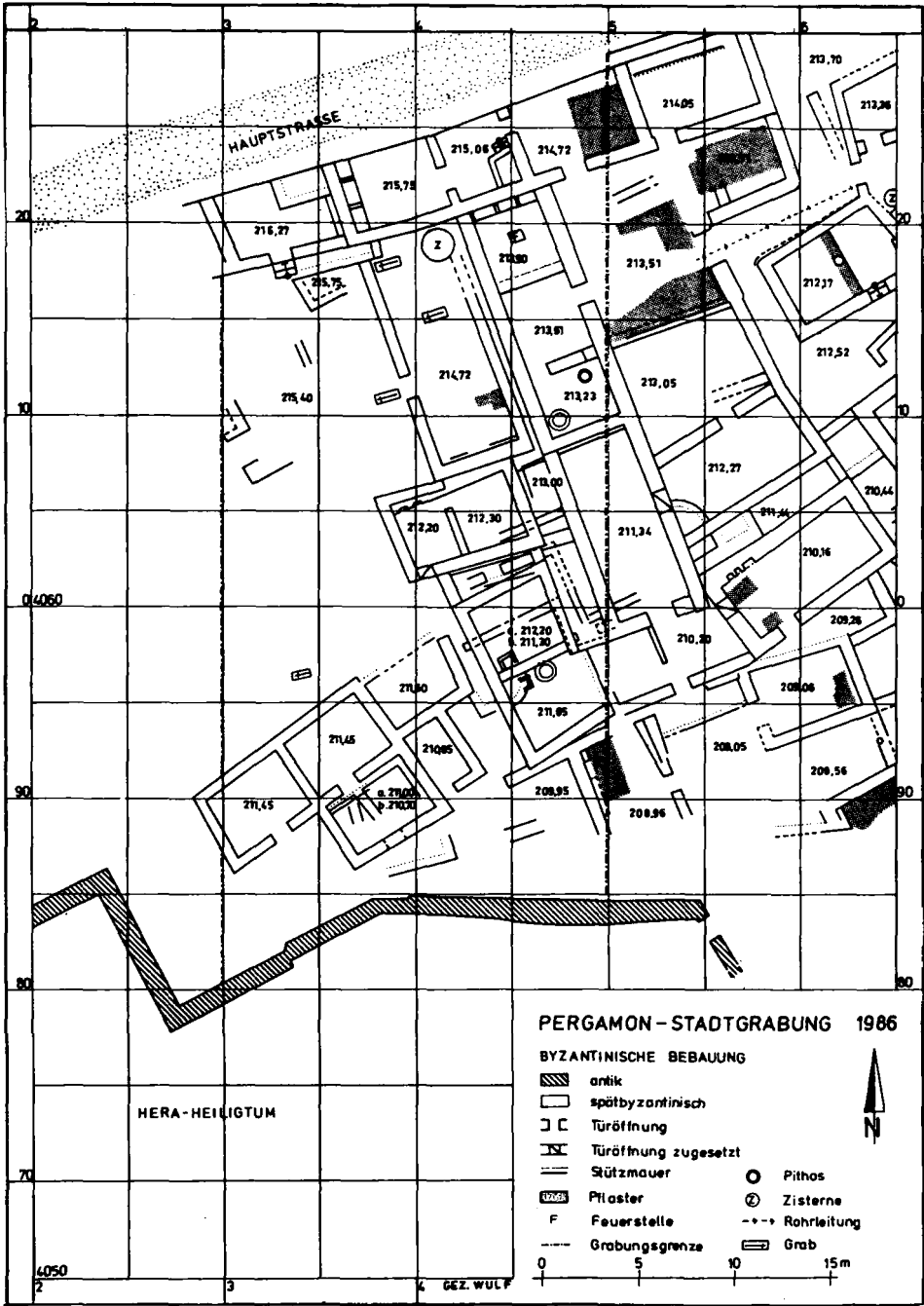

Abb. 1 — Byzantinische Bebauung : Vorläufiger Übersichtsplan

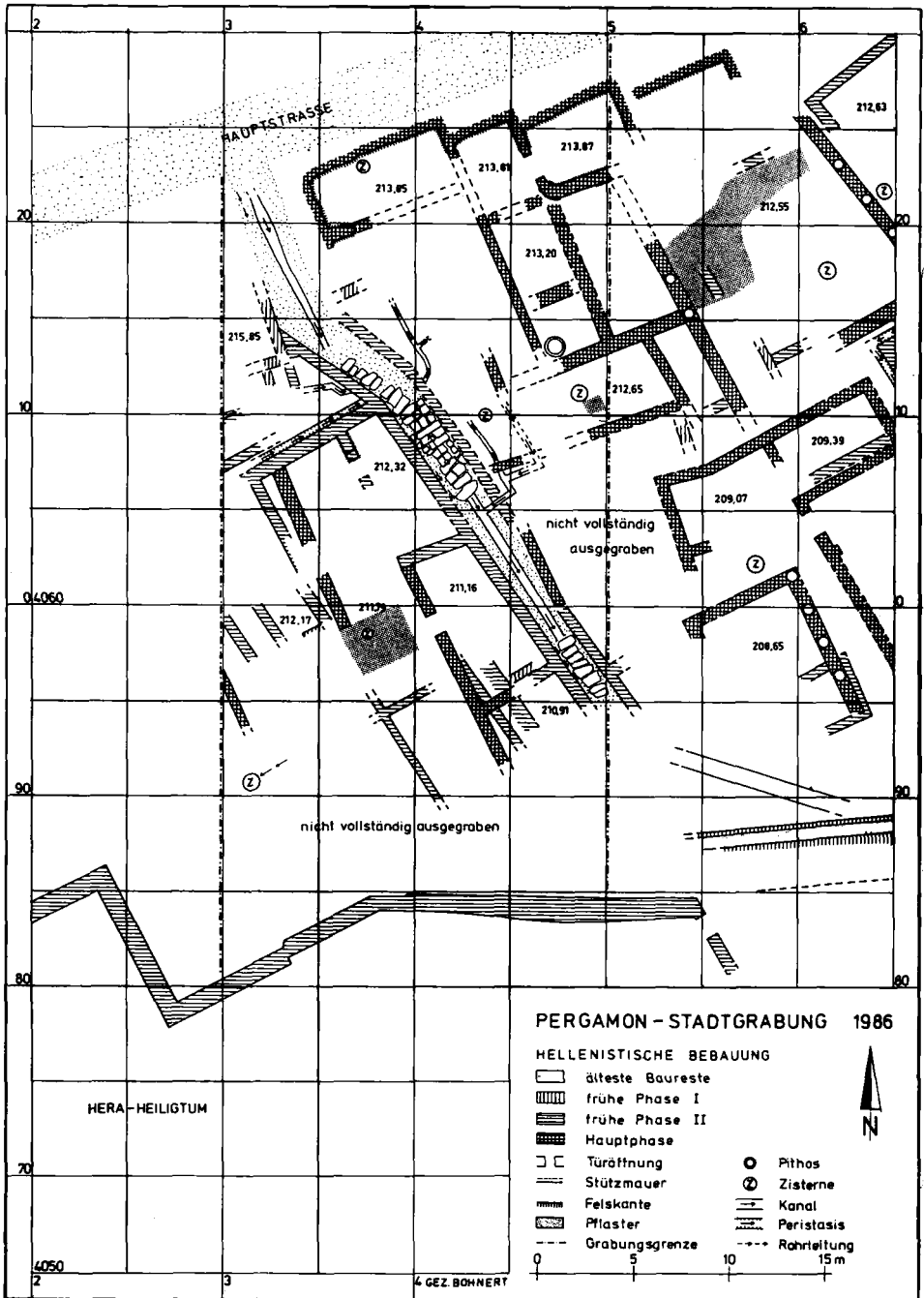

Abb. : 2 — Hellenistische Bebauung : Vorläufiger Übersichtsplan

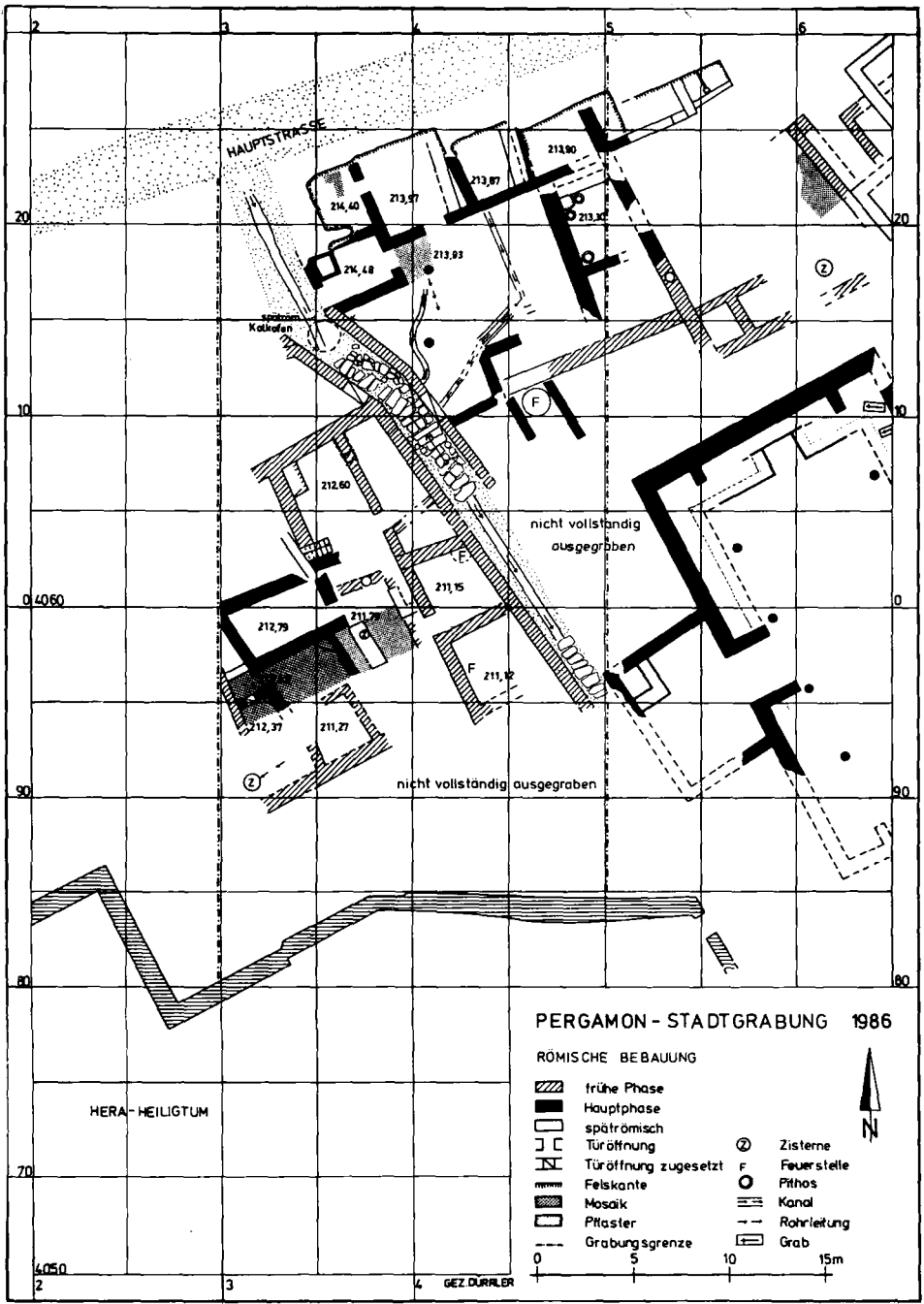
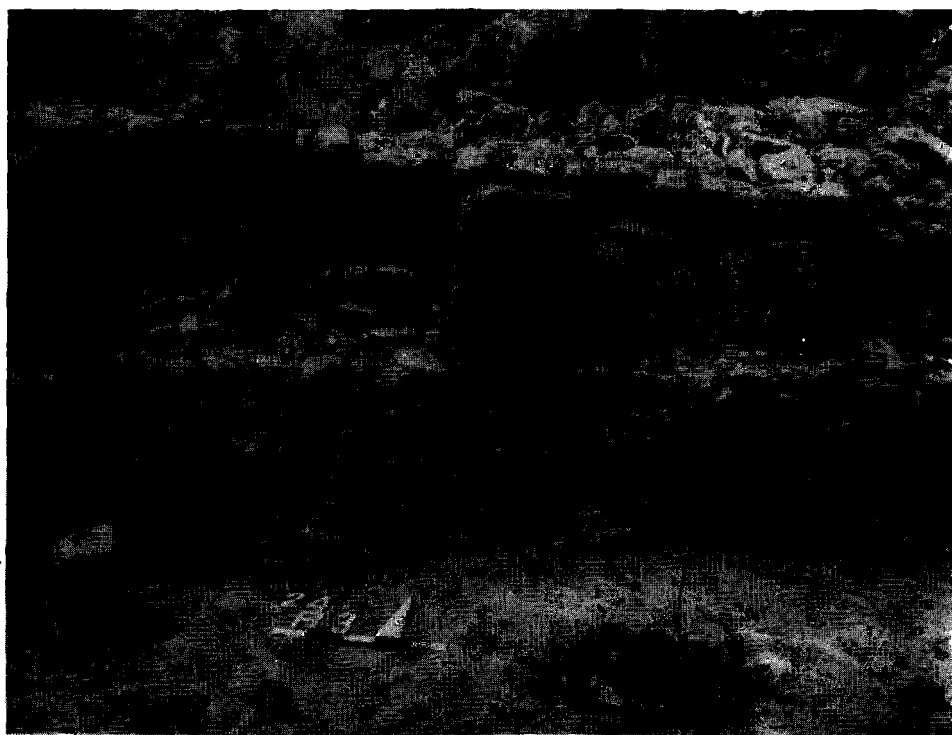
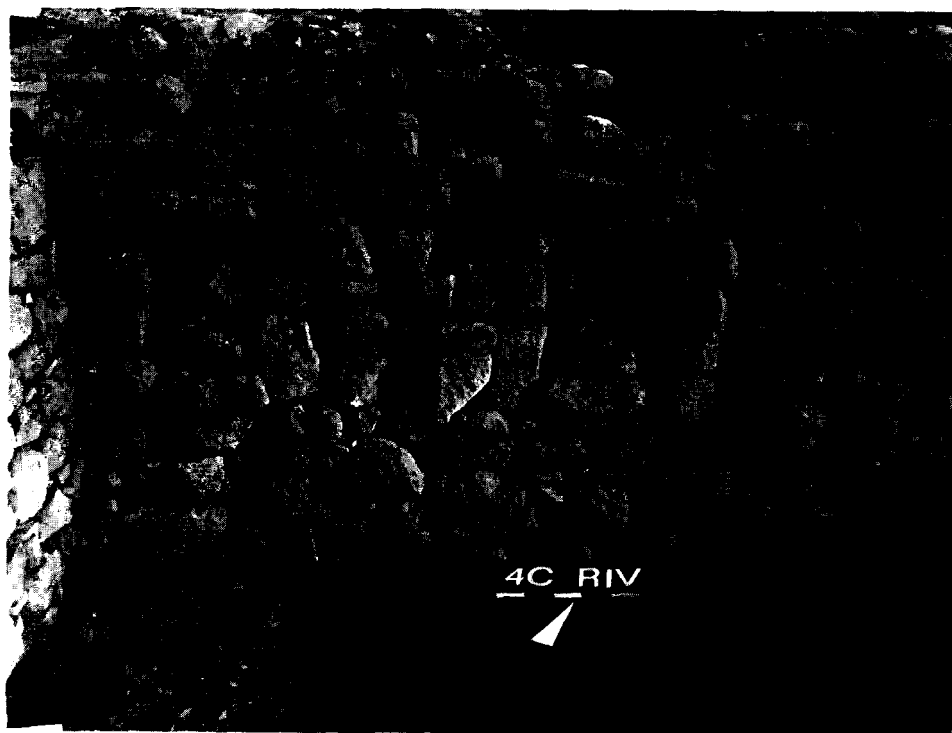

Abb. : 3 — Römische Bebauung : Vorläufiger Übersichtsplan

Abb. : 4 — Byzantinische Wandnischen

Abb. : 5 — Byzantinische Wandnischen

Abb. : 6 — Ballonfoto Antike Bebauung (Norden ist oben)

Abb. : 7 — Westbereich der Grabung. Antike Bebauung mit Treppengasse 57

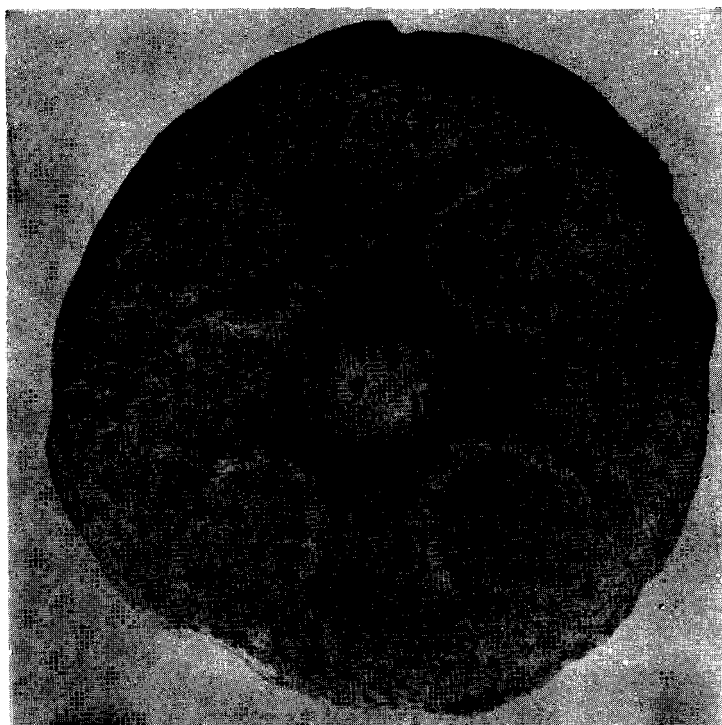
Abb.: 8 — Bemalte Wand im Haus nordöstlich der Gasse

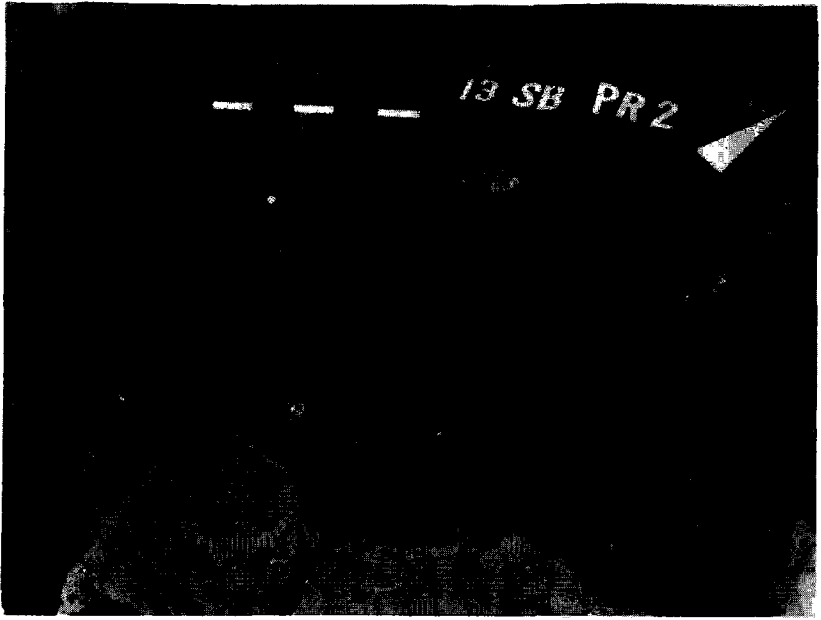
Abb.: 9 — Westbereich der Grabung, von Süden

Abb. : 10 — Römischer Backofen

Abb. : 11 — Römischer Brotstempel

Abb.: 12 — Spatantiker Kalkofen. Schnitt

**Abb.: 13 — Eroskopf Terrakotta,
hellenistisch**

Abb. : 14 — Bemalter Pithos. Hellenistisch

Abb. : 15 — Spiel-Knöchel mit Aufschrift KIRKE

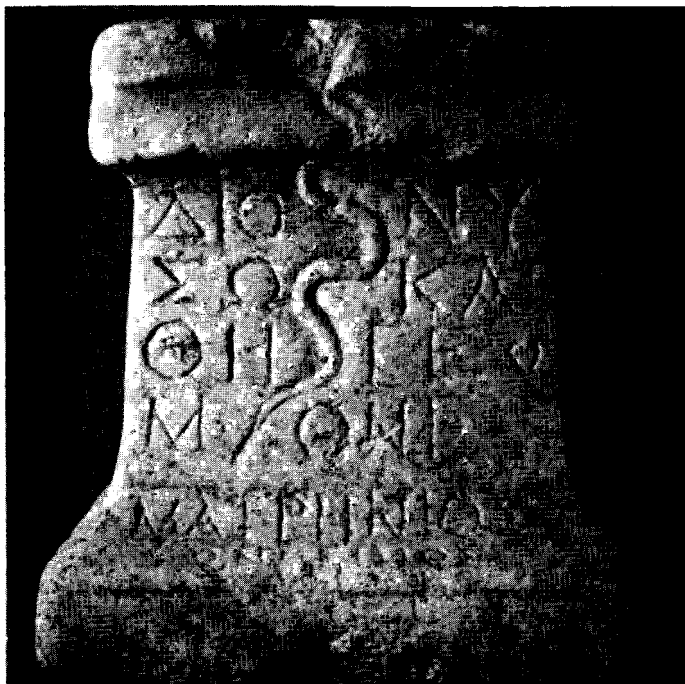
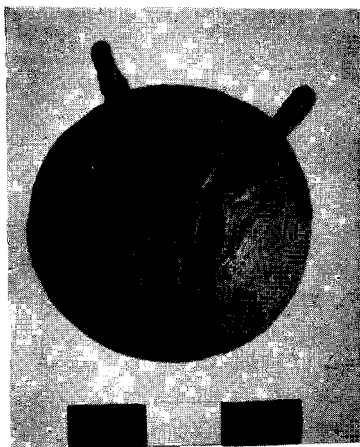

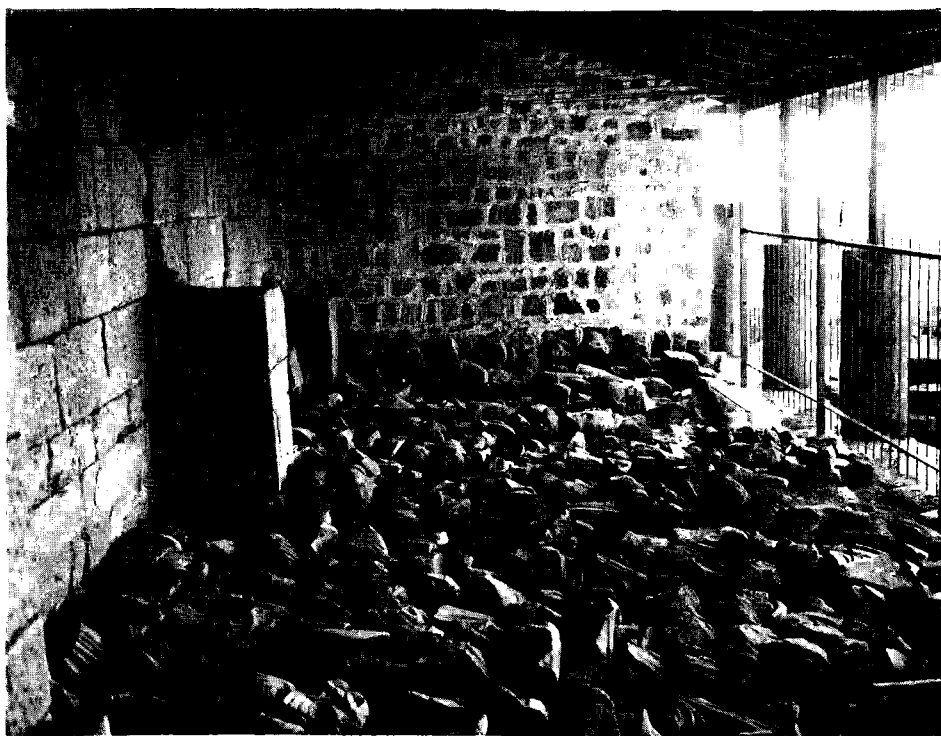
Abb.: 16 — Hausaltärchen für Dionysos
Kathegemon

Abb.: 17 — Byzantinische Bronzelampe mit Ständer

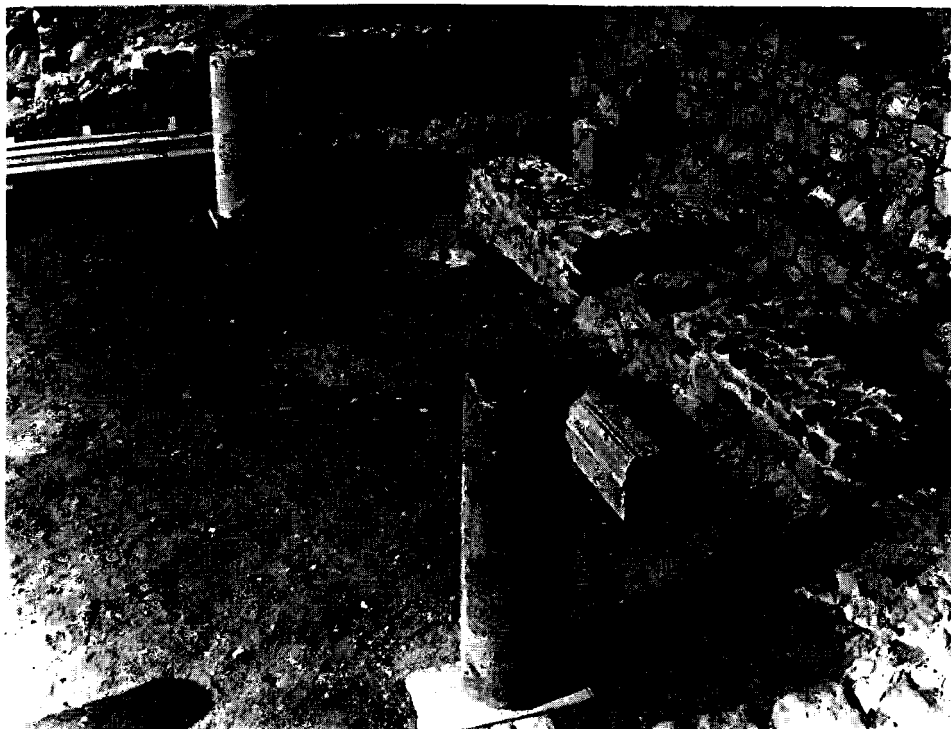
**Abb. : 18 — Bronzenes Amulett-döschen
(?) mit Wappen**

Abb. : 19 — Lapidarium, fertig eingerichtet und vergittert

Abb.: 20 — Hestiaion. Gesamtansicht des wiederhergestellten Saales

Abb.: 21 — Hestiaion. Nordbereich des Saales

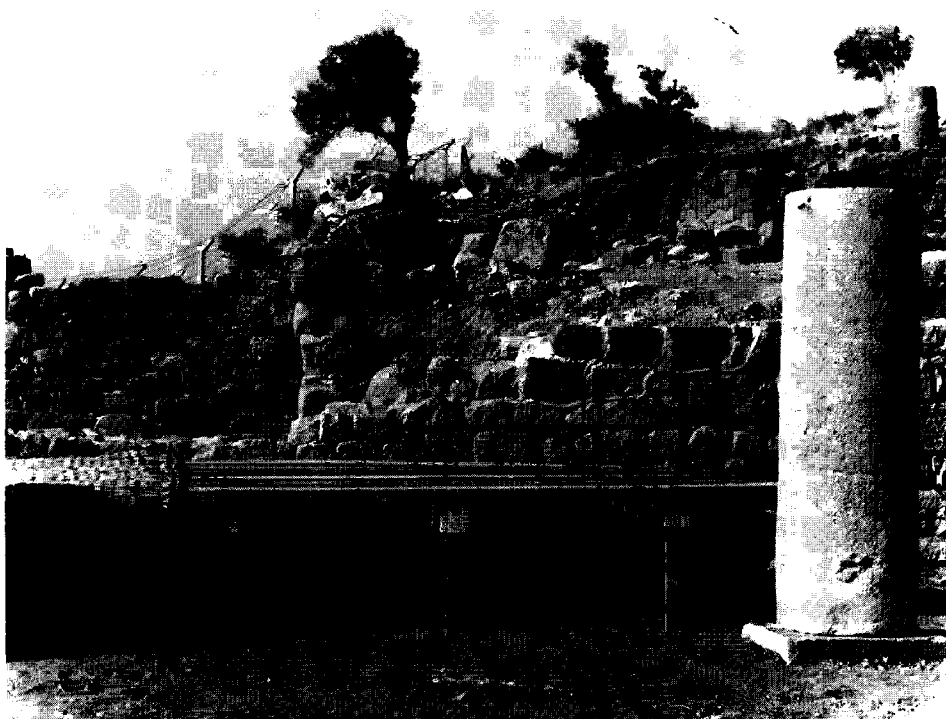

Abb.: 22 — Hestiaion. Vorübergehend aufgebautes Podium

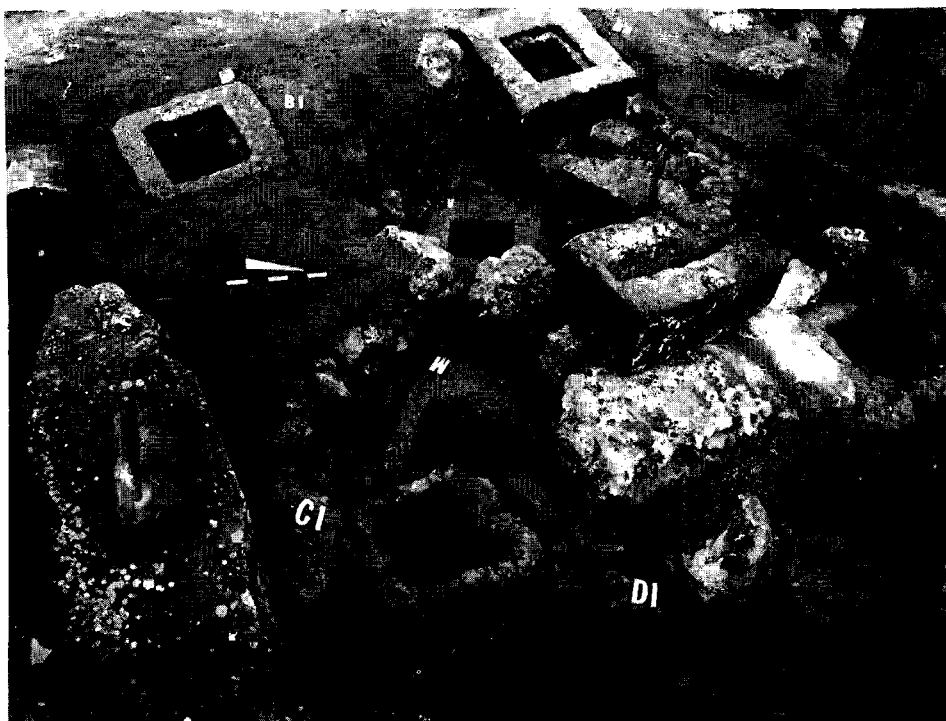
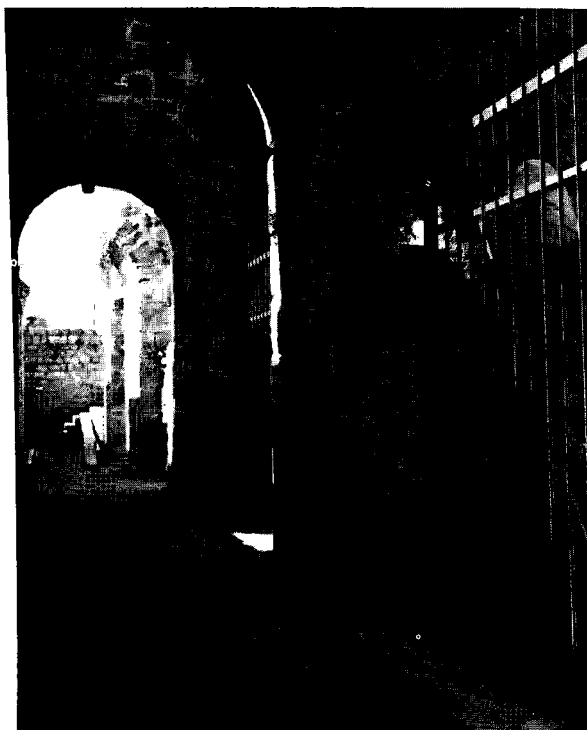

Abb.: 23 — Theater. Sondagen im Bühnenbereich

**Abb. : 24 — Trajaneum. Gitter im
Durchgang der Gewölbe**

**Abb. : 25 — Trajaneum. Wiederaufgestellter Marmorpfeiler am
Durchgang von der Osthalle zum Ostkopfbau**

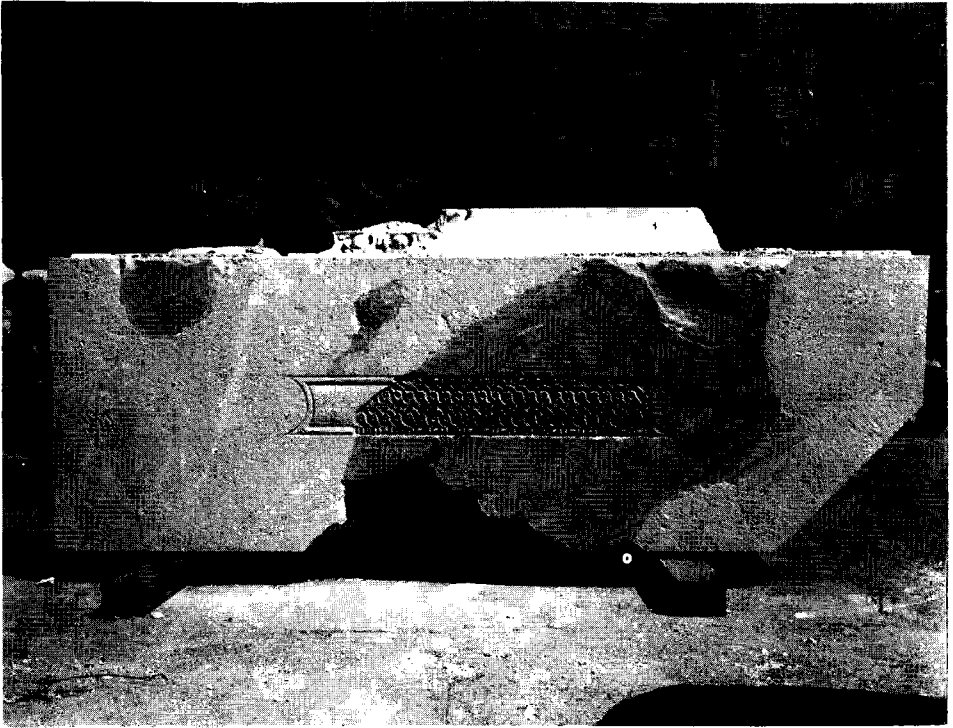

Abb. : 26 — Trajaneum. Eckarchitrav des Tempels. Unteransicht

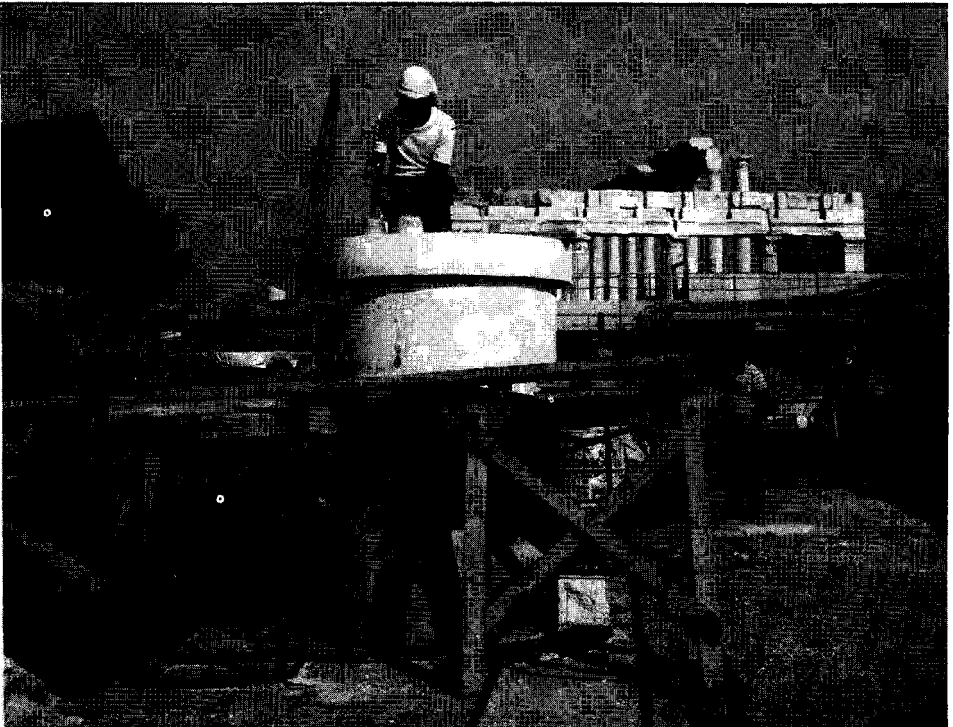

Abb. : 27 — Trajaneum. Bearbeitung einer unteren Säulentrommel
aus Marmor - Kunststein

İLK KERAİTAİ YAZITI

Kayhan DÖRTLÜK*

1972 Yılında Pisidia Bölgesinde yaptığımız araştırmalar sırasında, Burdur İli, Bucak İlçesine bağlı Belören Köyü civarında tesbit ettiğimiz «Çere Asarı» ya da «Çere Sivrisi» adıyla anılan kent kalıntısının, yeri henüz bilinmeyen Keraitai kentine ait olduğu konusunda önemli kanıtlar elde etmiştik¹.

Burdur Müzesi'nde bulunan 5256 envanter numaralı bir yazıt Keraitai Kentinin lokalizesi için ilk epigrafik belge niteliğini taşımaktadır. Bu bakımdan bilim dünyasına tanıtılmasında yarar görülmüştür.

Eser müzeye 1967 yılında müsadere yoluyla girmiştir ve geliş yeri bilinmemektedir. Ancak araştırmalarımızın sonucuna göre Belören Köyünde yapılan kaçak kazılarda bulunduğu hemen hemen kesindir.

64.5 cm. uzunluğunda, 33.5 cm. genişliğinde, 2 cm. kalınlığındaki mermer yazıtın deşifresi ve çevirisi şöyle olmalıdır²:

ΛΟΥΚΙΟΣ ΑΙΛΙΟΣ ΜΟΛΗΣ ΝΕΟΣ

2 [τὸ] σπονδιστήριον ἐποίησεν

καὶ Ἀ(οὐ)κιος) Αἰλ(ιος) Τερεντιανὸς Μόλης

4 ὁ υἱὸς αὐτοῦ τὴν σκουτλωσιν κα-

τὰ κέλευσιν Μηνὸς Κεραεϊτῶν ἐκ τῶν

6 [τ]ῶν ἐποίησεν καὶ ἀπειέρωσεν (sic)

Lucius Aelius Moles (kardeşlerden) genç olanı

(dinsel) içki sunu yerini yaptırdı; oğlu L (ucius)

Ael (ius) Terantianus Moles ise, Keraitai (Tanrısı)

Men'in buyruğuna uyarak çit duvarını yaptırdı ve adak olarak sundu.

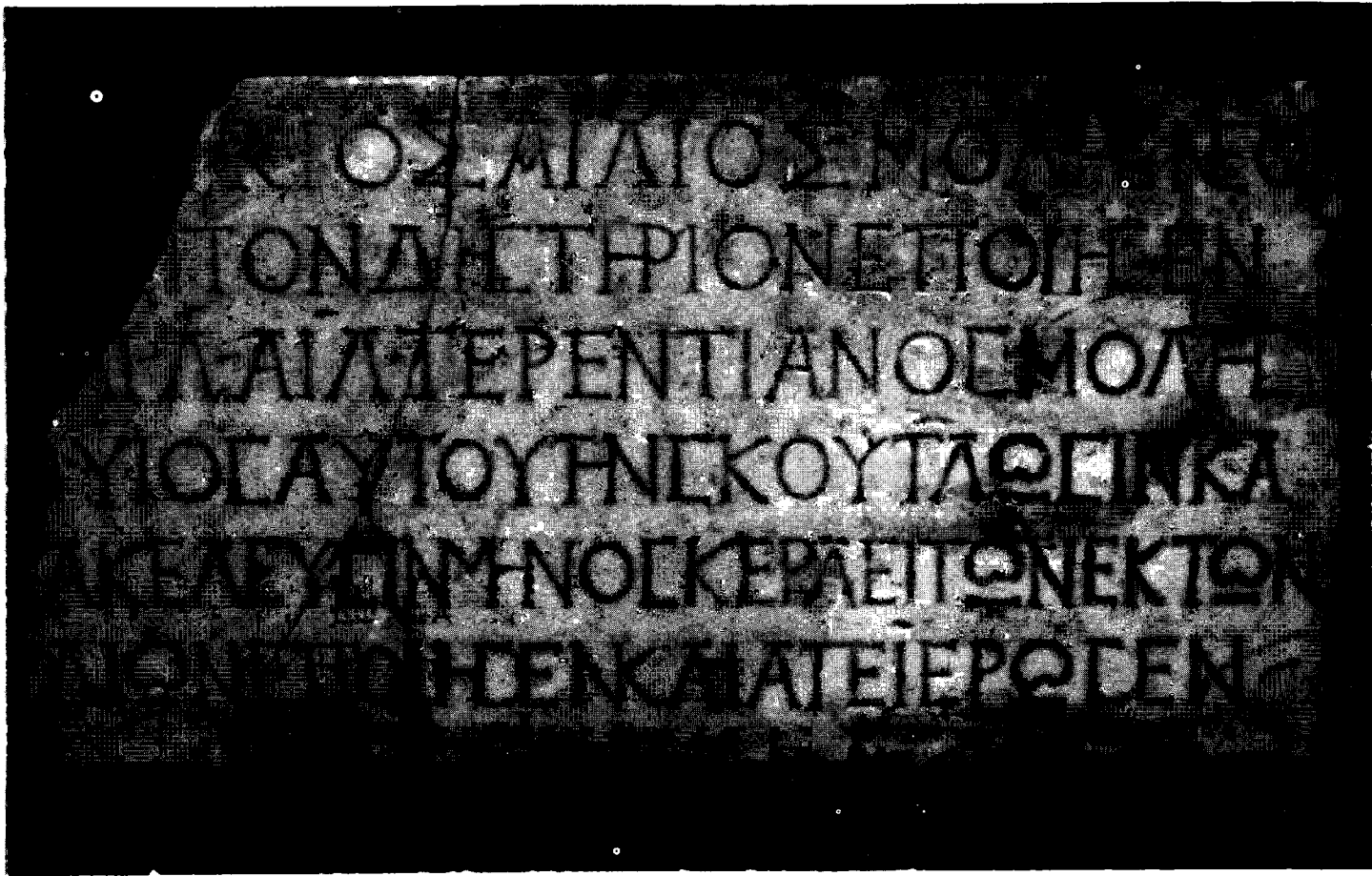
(*) Kayhan DÖRTLÜK, Antalya Müzesi Müdürü - Antalya Kültür ve Turizm Müdür Vekili.

(1) Kayhan Dörtlük, Keraitae Araştırma raporu TAD XXIII - I (1976) S. 17

(2) Yazıtın çevirisi Doç. Dr. Sencer Şahin tarafından yapılmıştır.

σπονδιστήριον Sözcüğü ilk kez bu yazıtta gözükmekle birlikte, **σπονδή** «İçki Sunusu» sözcüğü ile doğrudan ilişki içinde olduğu kuşkusuzdur. Buna göre sözcüğün anlamı dini amaca hizmet eden «İçki Sunu Yeri» olmalıdır.

Ay Tanrısı Men, Keraitai etnikonu ile yine ilk kez bu yazıtta görülmektedir. Böylelikle Tanrı 'Men'in birçok Pisidia Kentinde olduğu gibi Keraitai'da da sevildiği ve kutsandığı anlaşılmaktadır.

EFES MÜZESİ'NE GELEN DÖRT MEZAR STELİ

Mustafa BÜYÜKKOLANCI*

Son yıllarda üç ayrı kişi tarafından tarlalarında ve müzemiz çalışmaları sırasında Efes'te bulunarak müzemize kazandırılan mezar stelleri tip, işleniş ve devir bakımından ilgi çekici bulunarak tanıtılmasının yararlı olacağı düşünülmüştür¹. Yeni gelen bu dört eserle müzenin daha önce oldukça zengin olan mezar stelleri koleksiyonu daha da zenginleşmiştir². Stellerden biri Torbalı, diğer üçü Efes çevresinde bulunmuştur. Sağlam durumda günümüze kadar gelebilmiş olan eserlerden üçünün yazıtlarının okunabilmesi stel sahiplerinin adlarının eksiksiz olarak tesbit edilmesini sağlamıştır.

I. Mezar Steli (Demokrates'in Steli) Env. no 1/51/79 (Resim : 1)

Torbalı-Ayrancılar arasında bulunmuştur.

Yük. 57 cm. Gen. 34 cm. Kal. 5 cm.

İnce grenli beyaz mermerden yapılmıştır. Üçgen alınlıklı ve kabartmasız bir steldir. Bazı kısımlarında küçük kırık ve zedelenmeler görülen üçgen alınlığın ortasında kabartma olarak işlenmiş yuvarlak bir kalkan motifi vardır. Normal olarak stellerde sahibi ile ilgili kabartmaların yer aldığı kısım burada düz satıh olarak bırakılmıştır. Yalnızca alınlığın alt kısmında harf yüksekliği 2 cm. olan bir satırlık yazıtta stel sahibinin adı okunabilmektedir³.

[Δ]ημοκράτης Βίλων[ος]

Bu tip stellerin çok sayıdaki benzerini İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulabilmekteyiz. Ancak bunların yazıtlarının alt kısmında boya ile yapılmış çeşitli tasvirlerin bulunduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır⁴. Boyalı

(*) Mustafa Büyükkolancı, Efes Müzesi, Müze Araştırmacısı.

(1) Stellerin tarafımdan yayınlanmasına izin veren ve destekleyen sayın müze müdürü S. Erdemgil'e ve değerli yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Ramazan Özgan'a teşekkür etmeyi zevkli bir borç bilirim.

(2) Efes Müzesindeki Hellenistik Devir Mezar Stelleri Doç. Dr. Erol Atalay tarafından doçentlik tezi olarak çalışılmış henüz yayınlanmamıştır.

(3) R. Meriç - R. Merkelbach - J. Nolle - S. Şahin, Die Inschriften von Ephesos, Teil VII, 1 (1981) s. 292, No. 3490.

(4) N. Fıratlı, «İstanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri» Belleten 29, 1935, s. 278.

stellere iyi bir örnek te Bergama Müzesi'nde IV - III. yüzyıllara tarihlenen bir steldir⁵. Bu tip stellere şimdiye kadar Efes çevresinde rastlanmamıştır. Fakat Torbalı yakınındaki Metropolis kenti ve çevresinde çelenk motifli olanları da bulunmuştur⁶.

N. Firathlı'ya göre, bu tip mezar stelleri M.Ö. 317 yılında Faleronlu Demetrios'un koyduğu lüks aleyhtarı kanundan sonra yapılmaya başlanmıştır. Bundan sonra görülen bir seri yalnız yazıtlı mezar stellerinin M. Ö. IV. yüzyıl sonu ile III. ve II. yüzyıllara tarihlenmeleri gerekir⁷. Bu görüş ve yazı stiline incelenmesi sonucuna göre eserimizi III. yüzyıl sonu ile II. yüzyıl başına tarihleyebiliriz.

II. Mezar Steli (Demokratidesler'in Steli)⁸ Env. no : 1/22/80
Efes çevresinde bulunmuştur (Resim : 2).
Yük. 101 cm. Gen. 51 cm. Kal. 12 cm.

İnce grenli beyaz mermerden yapılmıştır. Genel görünüş olarak eksiksiz durumda olmasına karşın alınlıkta aşınma ve zedelenme vardır. Ayrıca yüksek kabartma olarak işlenmiş figürlerin özellikle başları ve manto kıvrımları aşınmış durumdadır. Üçgen alınlıklı ve aşağıdan yukarıya doğru daralan stel üzerindeki kabartmalarda ortada vedalaşan iki ana figür ile yanlarında iki uşak yer almaktadır. Sağda, uzun boylu genç mezar sahibi ayakta durmaktadır ve vücudu cepheden gösterilmiştir. Gür ve kabarık saçları dar alnını çevrelemektedir. Başı hafif öne eğik ve bakışları sağ elini uzattığı küçük boylu diğer genç figüre doğru yönelmiştir. Üzerlerinde khiton ve manto vardır. Kısa kollu khiton üzerindeki manto sol omuzlardan aşağı doğru sarmakta ve sağ omuzları açıkta bırakmaktadır. Sol dirsekten bükülerek öne doğru gelen elleri mantonun ucunu tutmaktadır. Manto kıvrımları altta bacakların durumuna uygun olarak işlenmiştir. Büyük figürde vücut ağırlığı sağ bacağı verilmiş, sol bacak ise hafif yana atılmıştır. Sol bacak dizden hafifçe büküldüğü için bu kısımdaki kıvrımlar yok olmuştur. Buna karşılık sağ bacak üzerindeki kıvrımlar yandan yukarıya doğru uzanmaktadır. Belin üst kısmındaki kalın manto kıvrımları kalın bir kütle oluşturmaktadır.

Solda veda sahnesine katılan kısa boylu gencin başı ve vücudu profilden gösterilmiştir. Başı fazlaca aşınmış olmasına karşın bakışları diğer figüre doğru yöneliktir. Açığındaki sağ elini vedalaşmak üzere uzatmış, sol kolu ise manto kıvrımları altında kalmıştır. Vücut ağırlığını taşıyan sol

(5) E. Pfuhr - H. Möbius, Die Ostgriechischen Grabreliefs I (1977), Lev. 331, XXI.

(6) Die Inschriften von Ephesos, VII, 1 s. 236, vd.

(7) N. Firathlı, a. e. s. 316.

(8) E. Atalay, ÖJh. 53, Beiblatt s. 13, vdd.

bacak ile yarım adım gerisindeki sağ bacak arasındaki manto kıvrımları çok belirgindir ve yukarıya doğru uzanmaktadır. Profilden gösterilen figürün ön kısmında derinlik kazandıran manto kıvrımları sol koldan aşağı doğru dökülmekte ve uçlarda zikzaklar yaparak son bulmaktadır.

Bu iki ana figürün yanlarında küçük boylu olarak işlenmiş uşaklar bulunmaktadır. Bunlar âdeta köşelere sıkıştırılmış gibidir. Sağ alt köşedeki genç uşak cepheden gösterilmiş ve dizlerine kadar inen bir tünika giymiştir. Belinden bir kemerle sıkılmış olan tünika bacaklar arasında «U» şeklinde kıvrımlar yapmaktadır. Kucağında efendisinin tiyatro ile ilgili bir işle uğraştığını gösteren trajedia maskını taşımaktadır. Sol köşedeki uşak profilden gösterilmiştir. Diğer gibi kısa tünika giymiş olan bu figürün sol bacağı geriye atılmış durumdadır. Sağ elini omuz hizasına kaldırmış, çerçeveye taşan kıvrık bir ok ucu tutmaktadır. Sol elinde ise muhtemelen alabastrona benzer bir nesne tutmaktadır. Sol üst köşede alçak kabartma şeklinde işlenmiş sakalsız bir Herme yer almaktadır. Yüksek kaide üzerinde kolları ve erkeklik organı belirtilmiş olan Herme stelin sol üst köşesini iyice doldurmaktadır⁹.

Stelin alt kısmındaki yazıtta kısmen bozulma ve eksikler görülmele beraber isimler bazı tamamlamalarla okunabilmektedir¹⁰.

Δημοκρατίδης

Δημοκρατίδου

χαίρετε

Δημοκρατίδ[ης]

Δίωνος Ἑρμ[ί] [ας]

Ἑρμ[ί] [που]

Mezar stellerinde vedalaşma sahnesi klâsik devir başlarından sonra çok sık görülmektedir. Vedalaşma, ölen kişinin yakınlarına veda etmesi ve bu dünyadan öbür dünyaya göçünü ifade eder¹¹. Aynı gelenek Geç Hellenistik dönemde aynen devam etmiştir¹². Bu sürekliliğe karşın eserin tarihlendirilmesi pek zor olmayacaktır. Herme'nin işlenmesi ve üçten fazla kişinin işlenmiş olması eserimizin Hellenistik Devirden olmak zorunluluğuna açıkça gösterir. Ana figürlerdeki duruş ve manto kıvrımlarının işlenişi tamamiyle klâsik devir özelliklerini göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Hellenistik Döneme ait olması gereken bu stelin Klâsik dönem özelliklerini içermesi büyük bir olasılıkla Geç Hellenistik Dönemde carlanan yeniden klâsiğe dönüş akımına ait bir eser olduğunu gösterir. Burdan dolayı da G. Krahmer'in saptamalarına¹³ dayanarak stelimizin

(9) N. Fıratlı, a. e. s. 307.

(10) M. Büyükkolancı - C. İçten - J. Nolle, ZPE 40, 1980, s. 256.

(11) H. Diepolder, Die Attischen Grabreliefs (1965) Lev. 1, vd.

(12) E. Pfuhl - H. Möbius, a. e. s. 190, No. 693, Taf. 104, vd.

(13) G. Krahmer, RM, 40, 1925, s. 67, vd.

M. Ö. 150 yıllarında yapılmış olması gerekir. Stil yönünden yapılacak karşılaştırmalar da bu tarihlenmeyi desteklemektedir. Gerek duruş, gerekse manto kumaşının kıvrımlarının işleniş biçimleriyle stelimize benzerlik gösteren diğer bir mezar steli yine Efes yakınında bulunmuş olup M. Ö. II. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir¹⁴. Ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki M. Ö. II. yüzyıla tarihlenen bir kabartmadaki figürlerin duruşları stelimizdeki ana figürlerin duruşlarına çok benzemektedir¹⁵.

III. Mezar Steli (Metrodoros'un çocukları Menodote ve Filoksenos'un Steli) (Resim : 3).

Env. no. 1/33/79 Efes'in batısında tarlada bulunmuştur.

Yük. 48 cm. Gen. 43 cm. Kal. 10 cm.

İnce gözenekli mermerden yapılmış olan stelin üstten yarıya yakın kısmı ve altta predella (tesbit çıkıntısı) eksiktir. Alt köşeler ve yanlarda da eksikler ve zedelenmeler vardır. Kabartma olarak işlenmiş figürlerden ortadaki kadın ve erkeğin başları tahribedilmiş durumdadır. Ayrıca kabartmalarda aşınma izleri görülür.

Üst yarısı olmamasına karşın alınlıklı bir mezar steli olduğunu söyleyebiliriz. Stel üzerindeki kabartmalar bir kadın, bir erkek ve iki uşaktan oluşmaktadır. Ortada stel sahibi iki figür uşaklardan daha büyük yapılmıştır. Alttaki yazıttan anlaşıldığına göre kadının adı Menodote, erkeğin adı Filoksenos'dur¹⁶. Baba adları aynı olduğuna göre bunların kardeş oldukları söylenebilir.

Μηνοδοτή Μητροδώρου

Φιλόξενοσ Μητροδώρου

Başı hafif sağa doğru eğik olan kadın khiton üzerine manto giymiştir. Manto vücudun sol tarafından, omuz üzerinden arkaya atılmış ve sağ omzu açıkta bırakarak sağ kolun dirsek altından gelip sol eli ile dirseği arasından aşağı sarkmaktadır. Açıkta kalan sağ kolu dirsekten bükülerek eli göğüs üzerine konulmuştur. Altta khiton etekleri yivler şeklinde derin kıvrımlar oluşturmakta ve ayakları tümüyle kapatmaktadır. Kadından biraz daha uzun boylu olan erkeğin vücut ağırlığı sol bacak üzerine verilmiş, sağ bacak hafif yana atılmıştır. Böylece iki figür arasında oldukça geniş bir boşluk oluşmaktadır. Erkek kalın bir manto giymektedir. Yalnızca ayaklarını açıkta bırakan mantonun serbest kalan ucu sol koldan aşağı sarkmaktadır. Manto içinde kalan sağ kolu ise dirsekten bükülerek

(14) E. Atalay, AA, 1973, s. 231, vd.

(15) E. Pfuhl - H. Möbius, a. e. No. 672, Taf. 101.

(16) M. Büyükkolancı - C. İçten - J. Nolle, a. e. s. 257.

göğüs kısmına konulmuştur. Altta iki figür arasında yer alan ve erkeğin sağ ayağına tırmanmak ister gibi görünen köpek profilden gösterilmiştir. Baş ve kuyruğu yukarı kalkık olan köpek oldukça hareketlidir. Sol alt köşede kadının yanında stel kenarına dayanmış gibi duran kadın uşak yer almaktadır. 3/4 profilden gösterilmiş olan uşağın bakışları kadına doğru yönelmiştir. Sol elini yukarı kaldırmış ve bir yelpaze tutmaktadır. Erkeğin yanındaki genç erkek uşak ise cepheden gösterilmiş olmasına karşın başını stel sahibine doğru çevirmiştir.

Bu mezar stelindeki figürlerin işleniş stili açısından daha önceki stelden farklılıklar göstermektedir. Bu steldeki kumaş kıvrımları sayı itibariyle daha az ve kumaş cinsi farklıdır. Erkek kardeşin duruşu ve manto kıvrımlarının kalın oluşu Hellenistik-dönem özelliklerindedir. Bu durum genç kızın işleniş tarzı ve tipinde de görülmektedir¹⁷. Pfuhl-Möbius'un M.Ö. II. yüzyılın ikinci yarısı ve M.Ö. I. yüzyılın başına tarihdedikleri stellerle bir stil karşılaştırması yapıldığı zaman¹⁸ bizim stelimizde M.Ö. II. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir.

IV. Mezar Steli Env. No : 11/34/84 (Resim 4).

Efes Meryem Kilisesi çevresinde bulunmuştur.

Yük. 100 cm. Gen. 60 cm. Kal. 11 cm.

İnce grenli beyaz mermerden yapılmış cenaze ziyafeti tasvirli bir mezar stelidir. Alınlığın sol yarısı ve yüksek kabartma şeklinde işlenmiş olan figürlerin başları tahribedilmiştir. Ayrıca kabartmalar üzerinde kalın bir çökel tabakası vardır. Stel kemerli bir alınlığa sahiptir. Alınlık dikdörtgen kesitli anta uçları üzerindeki silmeli anta başlıkları üzerine oturmaktadır.

Kemerli alınlığın içindeki rafta sol yanda bir sunak veya ostotheke, yelpaze (Flabellum) ve bunların üst kısmında kıvrılarak yükselen yılan kabartması vardır. Sağ yanda ise khitara kabartması yer almaktadır.

Anta uçları arasında stel sahibi ve ailesiyle ilgili kabartmalar büyük boyda ve yüksek kabartma şeklinde işlenmiştir. Belli bir derinliğe sahip olan kabartma figürlerden ortada kline üzerine uzanmış olan figür stel sahibidir. Sol kolunu vücudun üst kısmına destek yapmıştır ve elinde kantharos vardır. Bunun alt kısmında klinenin önünde duran tek arslan ayaklı¹⁹ masa üzerinde meyva tabağı bulunmaktadır. Stelin sol yanında yüksekçe bir sandalyeye oturmuş olan stel sahibinin karısı profilden gösterilmiştir. Sandalyenin altında yün sepeti (Calathos) vardır. Kadının

(17) M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, (1967) res. 541, vd.

(18) E. Pfuhl - H. Möbius, a. e. s. 106, No. 243, Lev. 47.

(19) N. Firatlı, *Belleten* 29, 1965, s. 311.

oturduğu arkalıksız sandalyenin basitliğine karşın ayakları altındaki tabure arslan pençesi şeklinde ayaklarıyla oldukça süslüdür. Kadının ayakları tabure üzerine basmayıp boşlukta durmakta khiton kıvrımları tabureye doğru inmektedir. Kadın khiton ve manto giymiştir. Sağ kolu manto içinde belli olmakta ve kıvrımlar oturma hareketine uygun olarak dizler üzerinde kalın kütleler oluşturmaktadır.

Klinesine uzanmış stel sahibinin solunda ayakta duran genç erkek figürü onun oğlu olabilir. Ayakları çıplak figür cepheden gösterilmiştir. Khiton ve kalın bir manto giymiştir. Vücut ağırlığı sol bacağa verilmiş sağ ayak hafif yana atılmıştır. Sağ kol manto içinde kıvrılmış ve eli göğüs üzerinde durmaktadır. Sol kol mantonun yandan gelen kıvrımlarını toplayıp aşağı doğru salmaktadır. Manto kıvrımları vücudun duruşuna uygun olarak sağ bacak çevresinden sol omzuna doğru uzanmaktadır.

Stelin alt kısmında olması gereken yazıt sonradan tümüyle silinmiştir. Buna karşılık stelin arka yüzünde ikinci ve üçüncü kez kullanımı gösteren Tabula Ansata içinde onbir satır Grekçe yazıt ve ortasına oyulmuş bir haç motifi vardır.

Konu yönünden cenaze ziyafetinin anlamı kline üzerine uzanmış kişi (stel sahibi) kahramanlaşmış bir şekilde ailesiyle birlikte veda yemeğinde gösterilmiştir. Bu konuyu içeren steller bilimsel olarak Anadolu'da çok çalışılmıştır²⁰. N. Fıratlı'ya göre bu konunun işlendiği steller Byzantion stellerinde en büyük grubu oluşturmaktadır²¹. Yine aynı araştırmacıya göre cenaze ziyafeti tasvirli stellerde antik dünyanın hemen her yerinde rastlanmakla beraber, bunların en eski örnekleri Anadolu ve Ege Adalarında görülür. Bu motifin ve «cenaze ziyafeti» fikrinin menşei doğuda olmalıdır²². Batı Anadolu'da özellikle Kyzikos ve Daskleion çevresinde bu motife rastlanmasında Perslerin etkisi vardır²³. M.Ö. V. yüzyıl sonundan itibaren Attika mezar stellerinde cenaze ziyafeti motifi görülmeye başlar²⁴. M.Ö. IV. yüzyılda Batı Anadolu'da, Marmara Bölgesinde ve Grek kültürüyle ilişkili diğer bölgelerde görülür²⁵. Roma Çağında ise tüm antik dünyaya yayılmıştır.

Stelimizi biçim yönünden ele aldığımızda ilginç bir durumla karşılaşmaktayız. Kemerli alınlığa sahibolan steller arasında ünik diyebileceğimiz bir yere sahiptir. Phul-Möbius'un kapsamlı yayınında stelimize ke-

(20) E. Pfuhl - H. Möbius, a. e. II, (1979), s. 353.

(21) N. Fıratlı, a. e. s. 279.

(22) N. Fıratlı, a. e. s. 282, vd.

(23) N. Fıratlı, a. e. s. 283.

(24) A. Friis Johansen, The Attic Grave Reliefs, (1951), s. 163.

(25) N. Fıratlı, a. e. s. 284, vd.

merli alınlığı yönünden tam benzeyeni yoktur²⁶. Yakın benzerlerinde ise bu kemer niş kemeri şeklinde düşünülmüş olup bunun üstünde üçgen veya düz stel alınlıkları vardır²⁷.

Figürlerin işleniş yönünden stelimiz Hellenistik dönem özellikleri göstermektedir. Hellenistik Çağın başında cenaze ziyafetli mezar stellerinde ana figürlerin Attika stellerinde olduğu gibi büyük boyda yapıldığı bilinmektedir. Bunlarda figürler stel zeminini tamamen doldurmaktadır. Ancak Geç Hellenistik ve Roma dönemlerinde figürler küçülmeye başlamış ve sayıları artmıştır. Bu verilere dayanılarak stelimizi M.Ö. II. yüzyıl ortalarına tarihlemek mümkündür. Bu tarihlemeyi destekleyecek diğer veriler khiton ve manto kıvrımlarının stil özellikleri ve alınlık içinde yer alan raf üzerindeki eşyalardır²⁸.

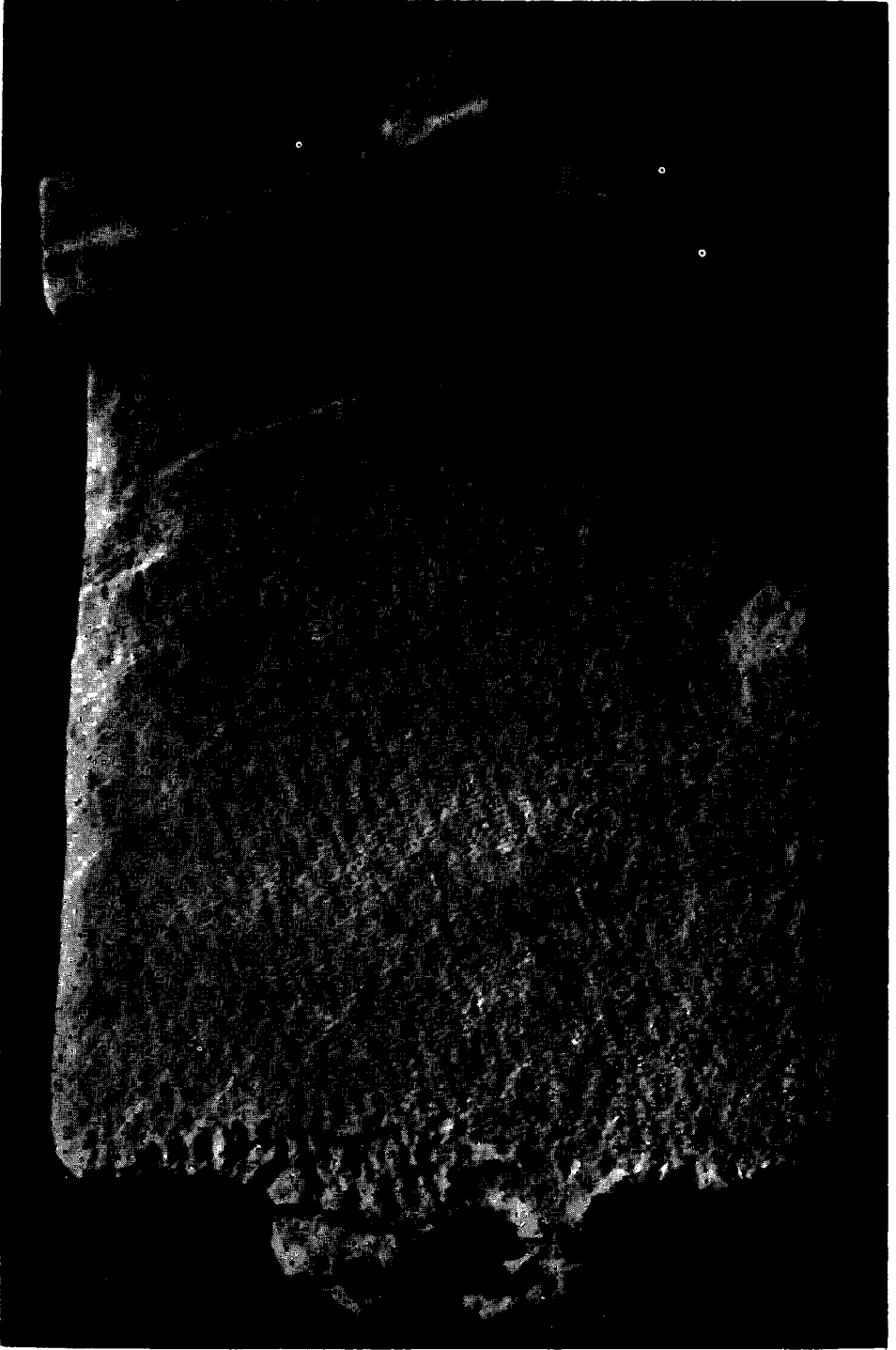
Hellenistik Dönemde İyonya Bölgesi'nin en önemli kentlerinden biri olan Efes'te yaklaşık olarak yüz yıldan beri devam eden kazılarda daha çok Roma ve Bizans dönemlerine ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Makalemizde konu edilen mezar stelleri gerek kalite, gerekse tipleri yönünden Efes'in Hellenistik dönem heykeltıraşlık sanatı hakkında bilinenlere az da olsa katkıda bulunacaktır.

---

(26) E. Pfuhl - H. Möbius, Die Ostgriechischen Grabreliefs I (1977), II (1979).

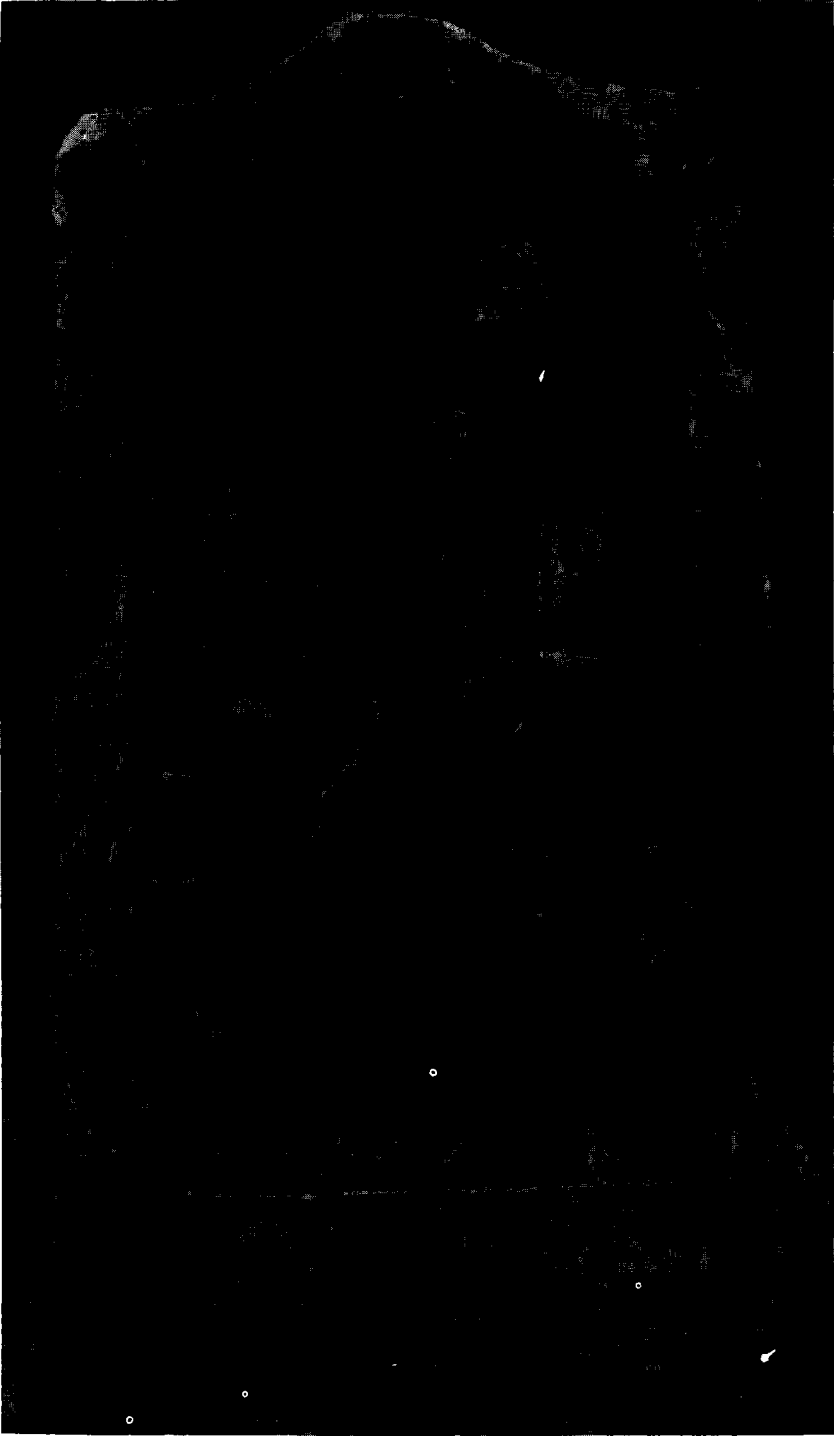
(27) E. Pfuhl - H. Möbius, a. e. I s. 141, No. 420, Taf. 69, (M. Ö. I. Yüzyıl), s. 157, No. 507, Taf. 80, (M. Ö. II. yüzyıl ikinci yarısı), s. 131, No. 384, Taf. 63, (Geç Hellenistik), s. 98, No. 198, Taf. 41, M. Ö. I. yüzyıl), s. 93, No. 593, Taf. 143, (M. Ö. II. yüzyıl).

(28) N. Fıratlı, a. e. s. 317.

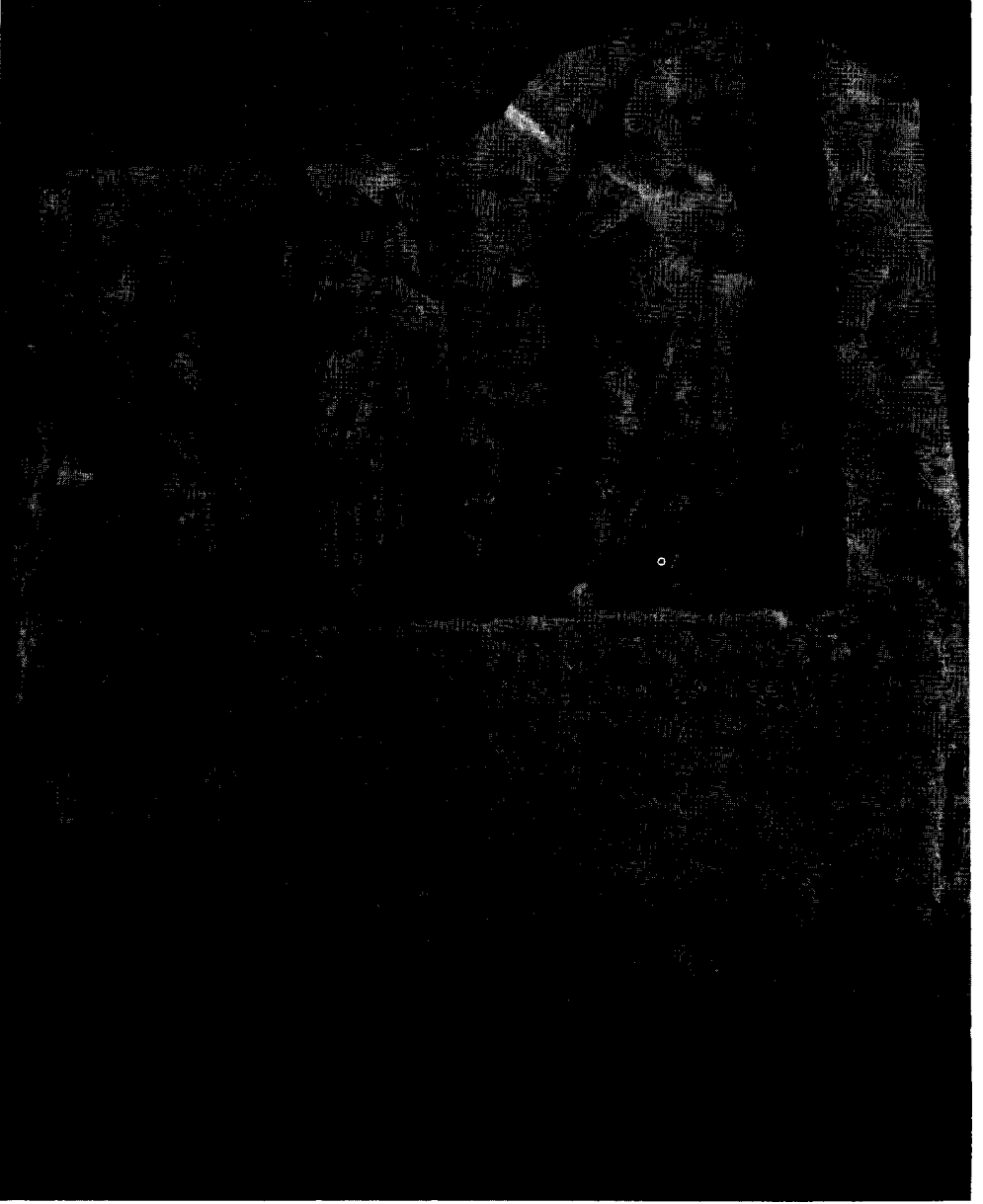

Resim : 1 — Demokrates'in steli

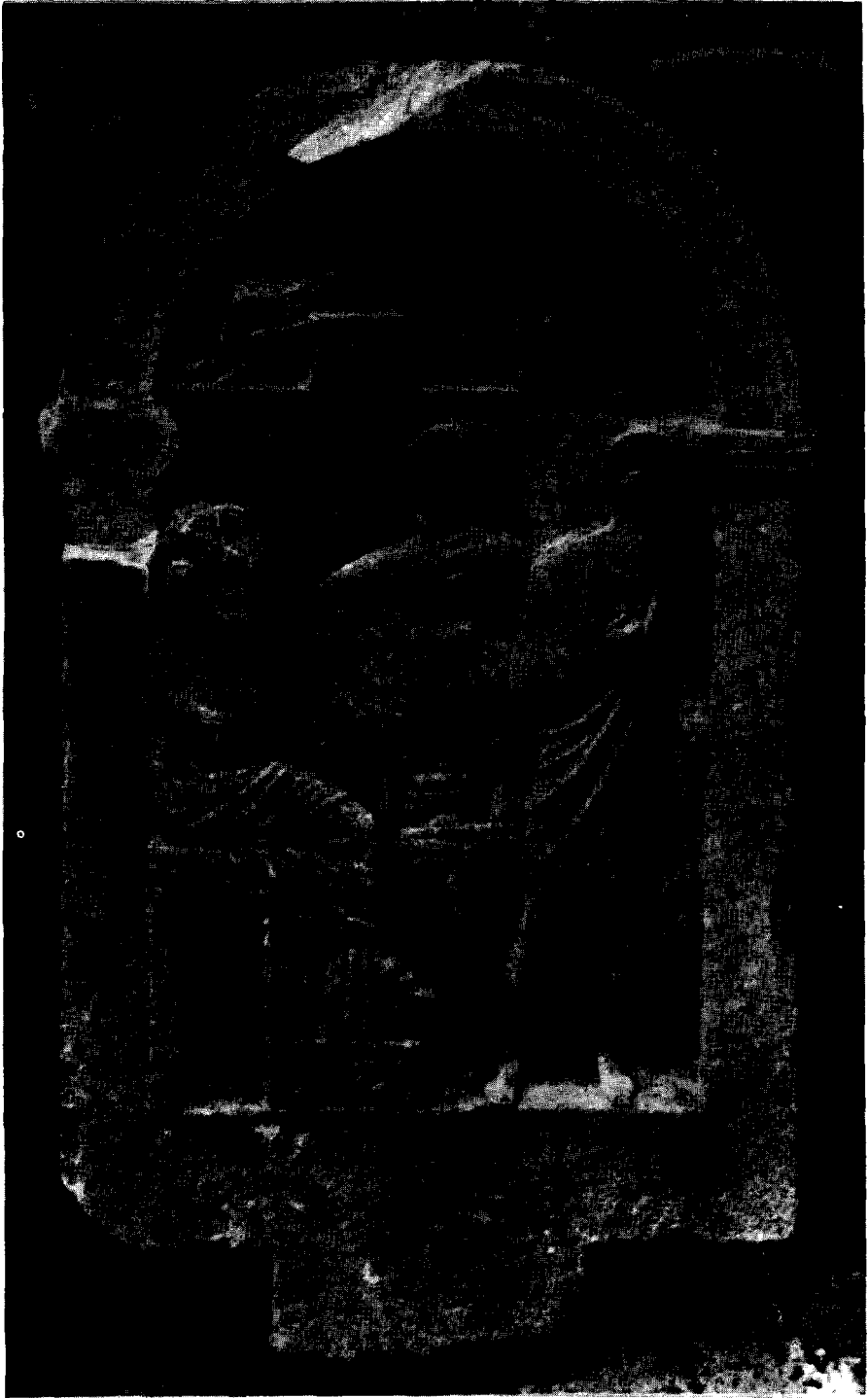

Resim : 2 — Demokratidesler'in stell.

**Resim : 3 — Metrodoros'un çocukları
Menodote ve Filoksenos'un steli.**

Resim : 4 — Kemerli stel.

NYSA TİYATROSU DIŞ CEPHE VE DOĞU - BATI GİRİŞLERİ AÇMA ÇALIŞMALARI

Vural SEZER*
Mehmet TUNA
Ramazan PEKER

Bilindiği gibi antik Nysa kenti Aydın'ın doğusunda bugünkü Sultanhisar ilçesi sınırları içinde yer almakta olup; Nysa Tiyatrosu, Sultanhisar Nysa arasında yeni yapılan oto yolun kenarında ve kuzey-güney aksındadır.

Klasik tiyatrolar tipinde arazi eğimine uyularak oturtulmuş tiyatronun inşasında mermer ve kireç taşı bloklar kullanılmıştır.

4 Mart 1982 tarihinde temizlik ve kazı çalışmalarına başlanan Nysa tiyatrosunun 1984 kazı sezonu sonu itibariyle, tamamen dolu olan orkestra, sahne (proskene) odaları arasında birbirine geçişleri olan ve hepsi sahneye açılan beş odalı sahne binasının (skene) en geniş orta odası ile bunun doğusundaki oda açılmıştır (Resim : 1-4).

Bakanlığımızca ayrılan ödenek ve Aydın Valiliği ile Sultanhisar Belediyesiince sağlanan mahalli imkanlarla ikişer dönemde olmak üzere 1985-1986 yıllarında da kazı ve temizlik çalışmalarına devam edilmiş (Plan : 1), iki yıllık çalışma sonunda : sahne binasının dış cephesi sahne binasının iki yanındaki (doğu - batı) girişlerin yer aldığı tiyatronun güney cephesi ile tiyatronun batı kenarında tiyatronun batı kenarı boyunca güney - kuzey yönünde devam eden, tiyatronun diazomadan sonraki ikinci kavea sıralarına ulaşımı sağlayan batı girişine ve daha kuzeye devam ederek bir yapıya ulaşan merdivenin bulunduğu alanlarda aşağıda açıklayacağımız şekilde kazı çalışmaları sürdürülmüştür.

Sahne binasının dış cephesi

Hemen önünden Sultanhisar Kavaklı köyü yolu geçen sahne binasının dış cephesi önündeki yaklaşık 1.80 m. lik toprak dolgu temizlenerek açıldığında doğu ve batı köşelerde büyük bloklardan yapılmış duvarın

(*) Vural SEZER, Aydın Müzesi Müdürü,
Mehmet TUNA, Aydın Müzesi Araştırmacısı,
Ramazan PEKER, Aydın Müzesi Araştırmacısı.

crijinal şekliyle korunmuş olduğu, arada ise büyük ölçüde tahrip olmuş ve daha sonraları tamir edilmiş olduğu görüldü. Dış cephede doğu ve batı köşelere yakın ve ortada sahnenin altına girişi sağlayan dikdörtgen üç girişin varlığı ortaya çıkmıştır. Sahne binasının önünden geçen Sultanhisar Kavaklı köyü yolu doğuya doğru yükseldiğinden sahne binasının doğusunda tam zemine ulaşamamıştır. (Resim : 5-6). Sahne binası her iki yönde kule şeklinde çıkıntı yaparak tiyatro cephe duvarına dayanmaktadır (Resim : 7-8).

Doğu girişi

Kazı öncesi içten (kavea) sadece üst kısmı görülebilen dış cephesi ise tiyatronun üstteki ikinci kaveanın doğu ucundan koparak düşmüş olan, oturma sıraları, dış cephe blokları ve kırma taş dolgu blokları ile dolu ve üzeri zeytin ağaçları ile kaplı idi (Resim : 9). Ortalama 3 m. lik bu yığıntı temizlenerek cephe ile burada yer alan içi tamamen dolu Vomitorium şeklindeki giriş açığa çıkarılmıştır (Resim : 10).

Cephe üzerinde yer alan yuvarlak kemerli girişin kemeri silme şeklinde belirlenmiş olup, duvar üzerinde kademeli silmelerle belirlenmiş ayaklar üzerine oturmaktadır. Kemerin doğu ayağındaki başlangıç yerinde kademeli silmeler yapılmaya başlanmış ancak tamamlanmamıştır (Resim : 11). Girişten bir merdiven boşluğuna ulaşıldıktan sonra sola dik dönülerek 14 basamaklı bir merdivenle kaveaya ulaşılmaktadır (Resim : 12). Merdiven basamaklarının üst kısmı çok tahrip olmuş, yan duvarlardaki bloklardan bazıları ile girişin üzerindeki beşik tonozdaki blokların tamamı düşmüş, kırma taş harç malzeme ile yapılmış ara dolgu kalmıştır.

Kazı sonrası, girişdeki bozuk merdivenler ile yarlarda blokların düşmesi sonucu tehlike arzeden bölümler tedbir olarak Sultanhisar Belediyesi tarafından sağlanan inşaat malzemesi ve inşaat ustasından faydalanılarak örülmüştür.

Batı girişi

Kazı öncesi, kaveadan tonoz blokları tamamen düşmüş olarak üst kısmı, dıştan da kapı kemerinin üst kısmı görülen batı girişi önü tamamen zeytin ağaçları ile kaplı vaziyette idi (Resim : 13). Burada yaklaşık 4 m. lik toprak ve tiyatronun üst kaveasının batı bölümünün uç kısmından düşen oturma sıraları, cephe duvarına ait mimari bloklar ve ara dolgu malzemeleri temizlenerek zemine ulaşılmış, daha sonra tamamen dolu olan doğudaki girişin simetriği olan giriş açılmıştır (Resim : 14).

Doğudaki girişin simetriği olan bu giriş; duvarda silme ile belirlenmiş payeler üzerinde dışa doğru taşkın profillerle belirlenmiş yastık üze-

rine oturan ve yine dışa doğru kademeli silmelerle profilli yuvarlak kemerli olup, doğu girişinden daha iyi durumdadır (Resim : 15). Girişten itibaren 5 basamaklı bir merdivenle merdiven boşluğuna, buradan da dik açı yaparak sağa dönülerek büyük ölçüde korunmuş 14 basamaklı merdivenle kaveaya ulaşılmaktadır (Resim : 16). Vomitorium şeklindeki bu batı girişinde doğu girişinde olduğu gibi yan duvarlarındaki bazı bloklar ile beşik tonoz şeklindeki tonozun iç yüzündeki kesme taş bloklar tamamen düşmüş olup, sadece ara dolgu korunmuştur. Burada da yine yıkılma tehlikesi arzeden bölümlerin tedbir olarak basit tamirleri yapılmıştır.

Batı cephe girişinin batısında, bir çeşme aynası mevcut olup, burada bulunan değişik seviyedeki künk deliklerinden değişik dönemlerde tamir edilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çeşmenin hemen batı kenarında cephe duvarına dayanan ve güneye doğru devam edip köşe yaptıktan sonra batıya doğru dönen yaklaşık 2,50 m. yüksekliği korunmuş kırma taş ve toplama malzeme ile inşa edilmiş tiyatroya göre geç bir duvar çıkmıştır (Resim : 14).

Tiyatronun güney-batı kenarı

Tiyatronunun batı cephesine dayanan yaklaşık 2,50 m. yüksekliğindeki duvarın üst seviyesinden itibaren batıya doğru tiyatronun batı kenarını açmak gayesi ile kazı sürdürülmüş, tiyatronun batı cephesinin bitişiği ve kuzeye döndüğü köşeye gelindiğinde, kuzeye doğru devam eden dört basamaklı merdiven, merdiven boşluğu ve tekrar dört basamaklı merdivenin varlığı görüldü (Resim : 17-18-19). Kuzeye doğru, tiyatronun batı kenarı boyunca devam eden bu merdivenin tiyatro veya başka bir yapıyla bağlantısının olup olmadığını tespit amacı ile merdiven takip edilerek çalışmalar kuzeye doğru devam ettirildi. Tiyatronun güneybatı köşesinden 4,35 m. kuzeye doğru merdiven açıldığında ulaşılan merdiven boşluğunda tiyatronun bir diazoma ile ikiye bölünen ve üstteki ikinci kavea sıralarına ulaşan büyük ölçüde tahrip olmuş girişinin varlığı görüldü.

Tiyatronun üst bölümüne girişi sağlayan girişin önündeki merdiven boşluğundan sonra merdivenin kuzeye doğru devam ettiğinin görülmesi üzerine çalışmalar kuzeye doğru devam ettirildi. Dört basamaklı merdivenden sonra bir merdiven boşluğu ve bu merdiven boşluğundan, yuvarlak kemerli girişi olan, içi büyük ölçüde dolu bir yapıya ulaşıldı (Resim : 20). Kemerli girişli yapının girişten itibaren içi temizlendiğinde yine kemerli girişlerle doğu yönde, üst kısmında yuvarlak kemerli penceresi olan bir odaya (Resim : 21) batı yönde, güney ve doğusunda yine aynı şekilde girişi olan mekan açığa çıktı. Bu mekanların üzeri haçvari tonozla örtülüdür. Merdivenden girilen mekanın batısındaki mekanlar tamamiyle açılmadığından bu yapının fonksiyonu ve merdivenle olan ilişkisi henüz anlaşılmamıştır.

Tiyatronun güneybatısında açılan bu alanda, tiyatrodan daha geç bir devirde yer yer toplama malzeme kullanılarak yapılmış olan dörder basamaklı 4 merdiven ile 4 merdiven boşluğu ve bunun batı kenarı boyunca uzanan duvarın batısında çok tahrip olmuş vaziyette yan yana iki tonozlu yapı mevcuttur. Bu tonozlu yapılar merdivene paralel kuzeye doğru devam etmektedir. Bu iki yapının ön tarafından bir bölümü açılmış olup, çok tahrip edilmiş durumda olduklarından tamamı açılmamıştır (Resim : 22-23). Açılan bölümde yıkılma tehlikesi gösteren bazı bölümler tedbir olarak örülmüştür.

Anadolu geleneğine uygun olarak hafif batı-güneye dönük bir yamaca inşa edilmiş olan tiyatronun cephesi oturduğu alanın güneye doğru olan eğiminden dolayı, sahne binasının her iki yanında yer alan cephe duvarı oldukça yüksek olup cephede kesme taş bloklar arada da kırma taş dolgu malzemesi kullanılmıştır. Ortadaki 36 m. boyundaki sahne binası, sahne hizasında her iki yönde kule şeklinde çıkıntı yaparak tiyatro cephe duvarı üzerinde yer alan, bir diazoma ile iki bölüme ayrılmış olan kaveanın alt bölümüne girişi sağlayan Vomitorium şeklindeki girişler ölçüleri ve özellikleri ile Roma mimarisinin genel karakteri olan tam bir simetri teşkil etmektedir.

Kazı esnasında çıkan ve kaveanın üstteki ikinci bölümüne girişi sağlayan batıdaki girişin doğuda da simetriği olması gerekirdi. Ancak bu bölüm tamamen yıkılmış olduğundan görmek mümkün değildir. Fakat doğu kenar dere kenarında olduğundan burada görülen geniş kemer ayağı kalıntılarında doğudaki bu üst girişe kemerli köprü ile ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Resim : 1 — Orkestranın güneydoğu köşesinin kazı öncesi görünüşü. Geri planda görülen köşe yapan mimari blok sahnenin taban seviyesini orkestra ile sınırlayan insitu blok

Resim : 2 — Orkestranın açılmasından sonra sahne ve sahne binasının kazı öncesi kaveanın kuzeybatısından görünüşü

Resim : 3 — Sahne ve sahne binasının kazı öncesi orkestradan görünüşü

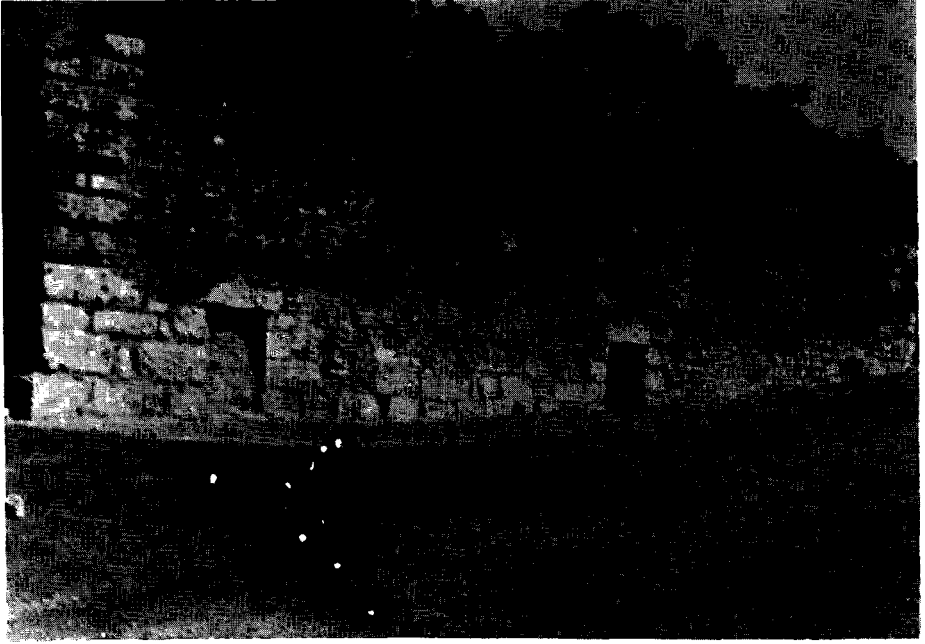
Resim : 4 — Sahnenin orkestranın güneydoğu köşesinden kazı başlangıcında görünüşü.

Resim : 4 a : — Sahnenin kazı öncesi orkestranın güneybatısından görünüşü

Resim : 5 — Sahne binasının dış cephesinin, önünden geçen Sultanhisar-Kavaklı köyü yolundan kazı öncesi görünüşü

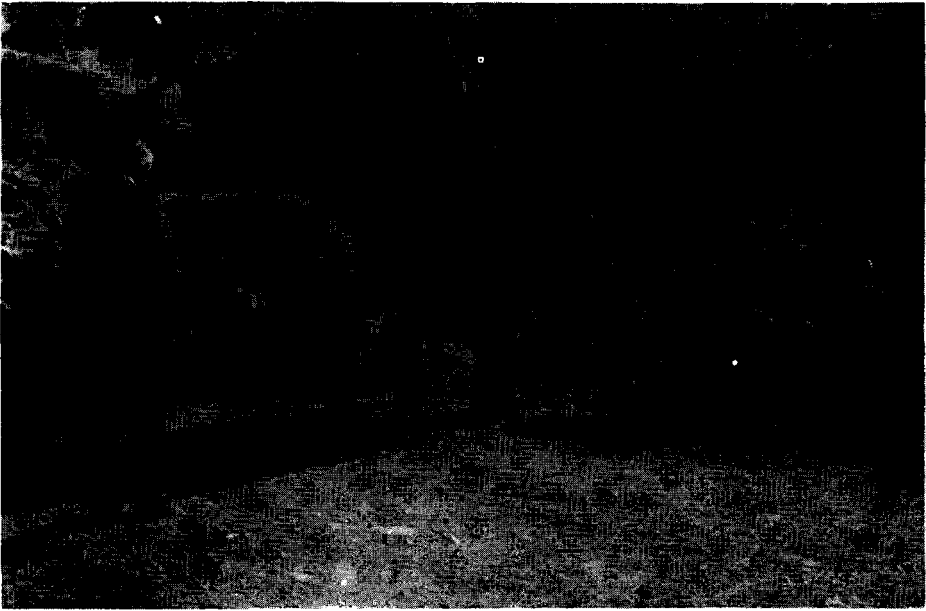
Resim : 6 — Sahne binasının dış cephesinin kazı sonrası güneybatıdan görünüşü

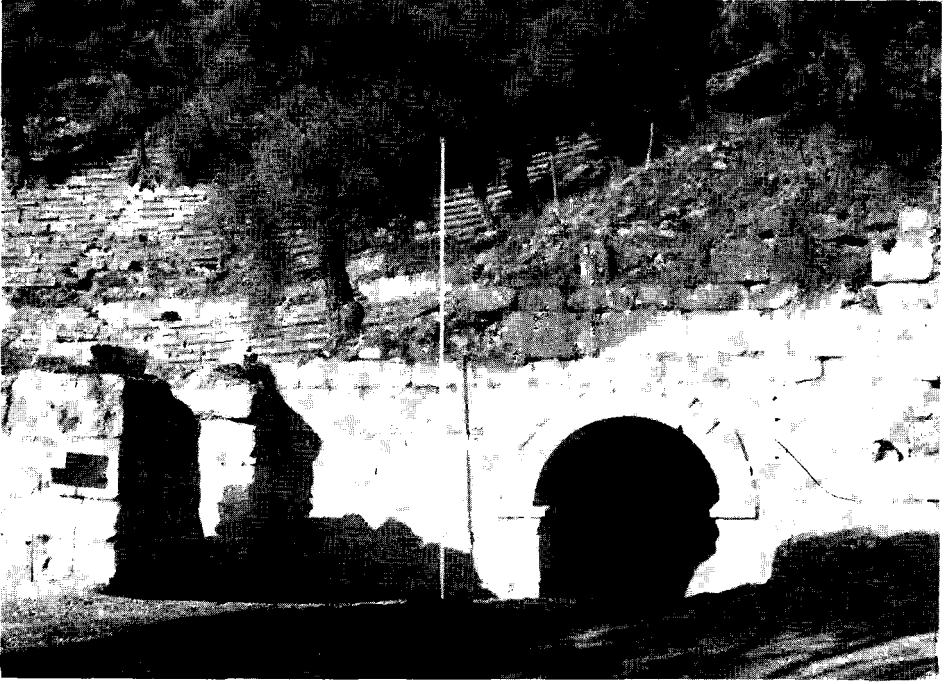
Resim : 7 — Sahne binasının batı köşesi ile sahnenin kule şeklindeki uzantısı ve batı cephe duvarına bitişmesinin güneybatıdan görünüşü

Resim : 8 — Sahne binasının doğu kōşesi ile kule Şeklinde çıkıntı yaparak cephe duvarına dayanan sahnenin doğudan gōrünüŐü

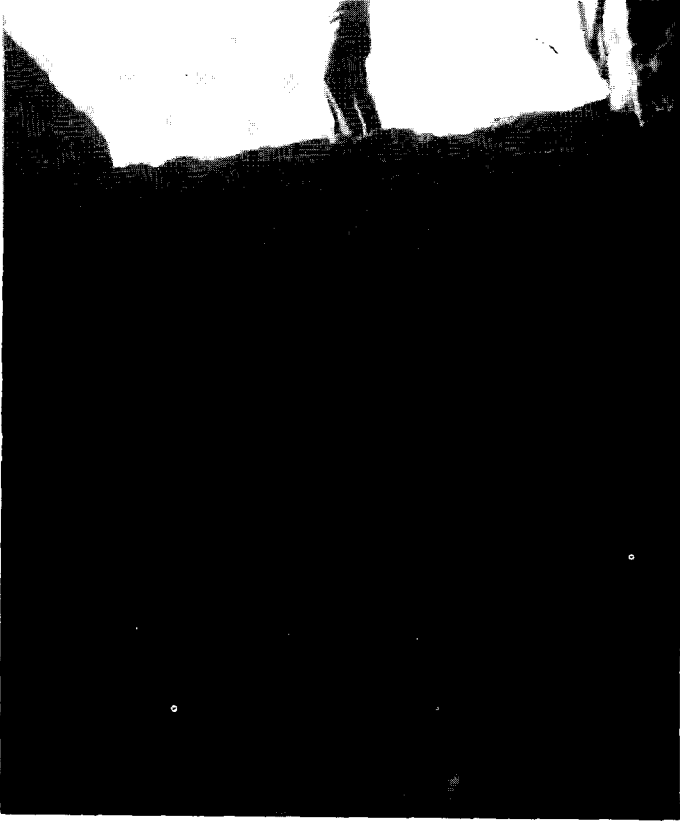
Resim : 9 — Doğu cephesi ve girişin kazı öncesi sahne binasından doğuya doğru gōrünüŐü

Resim : 10 — Doğu cephesi ve girişin kazı sonrası güneyden görünüşü

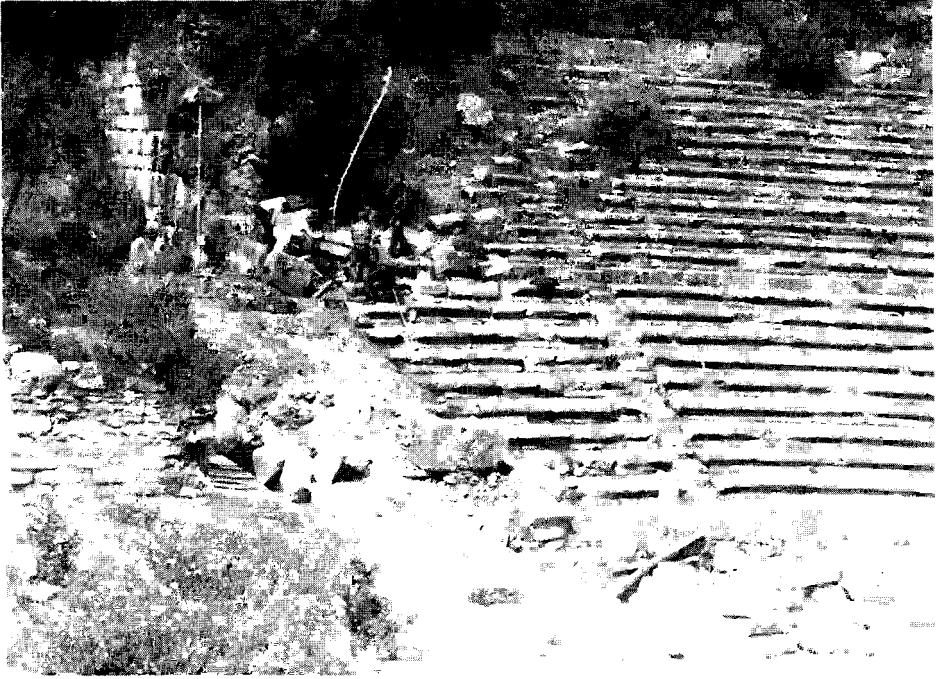
Resim : 11 — Doğu girişinin detay görünüşü

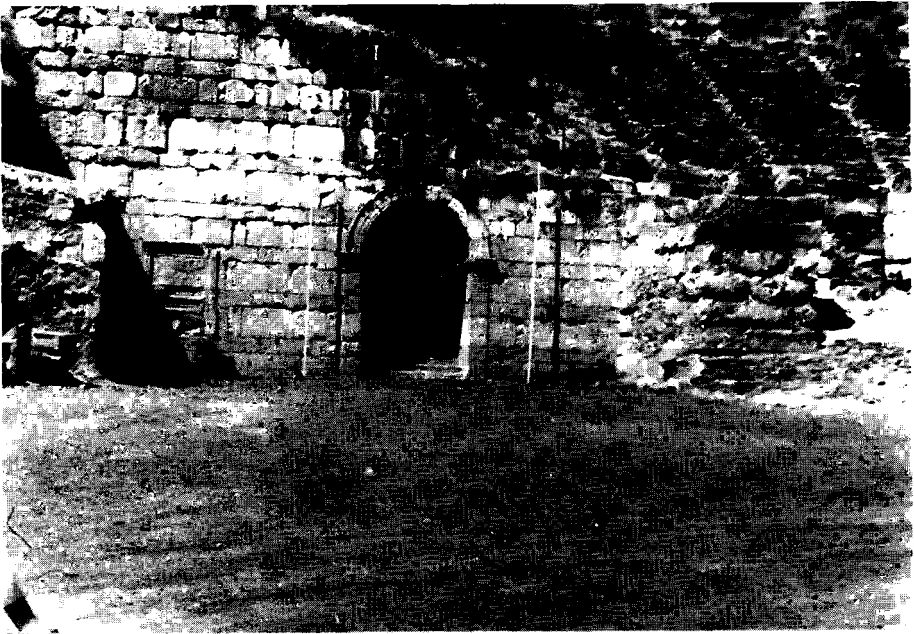
Resim : 12 — Doğu girişinde kaveaya ulaşan merdivenin giriş sahnından batıya doğru görünüşü

Resim : 13 — Batı cephesi ve girişin kazı öncesi batıdan görünüşü

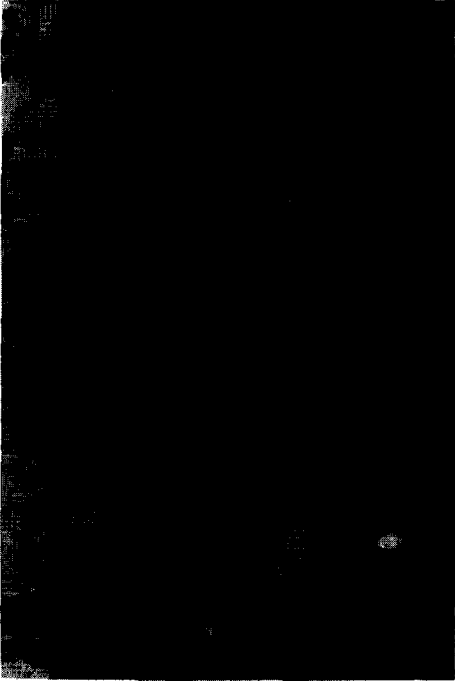

Resim :13 a— Batı girişinin kazı öncesi doğudan sahne binası üzerinden batıya doğru görünüşü

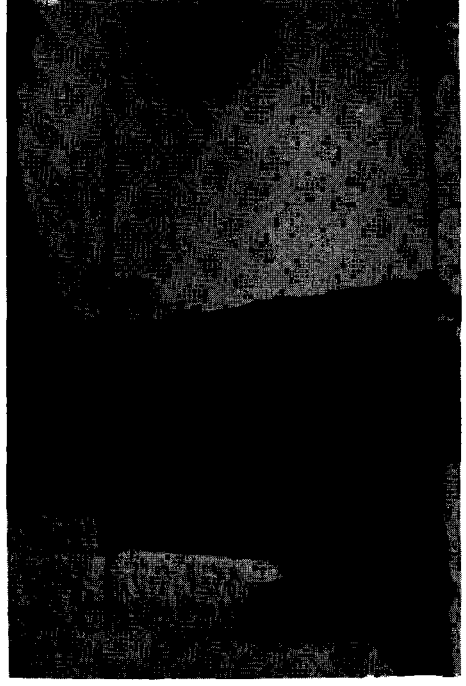

Resim : 14 — Batı cephesi ve girişin kazı sonrası görünüşü

Resim : 15 — Batı girişinin detayı

Resim : 16 — Batı girişi merdivenlerinin giriş sahınından kaveaya doğru görünüşü

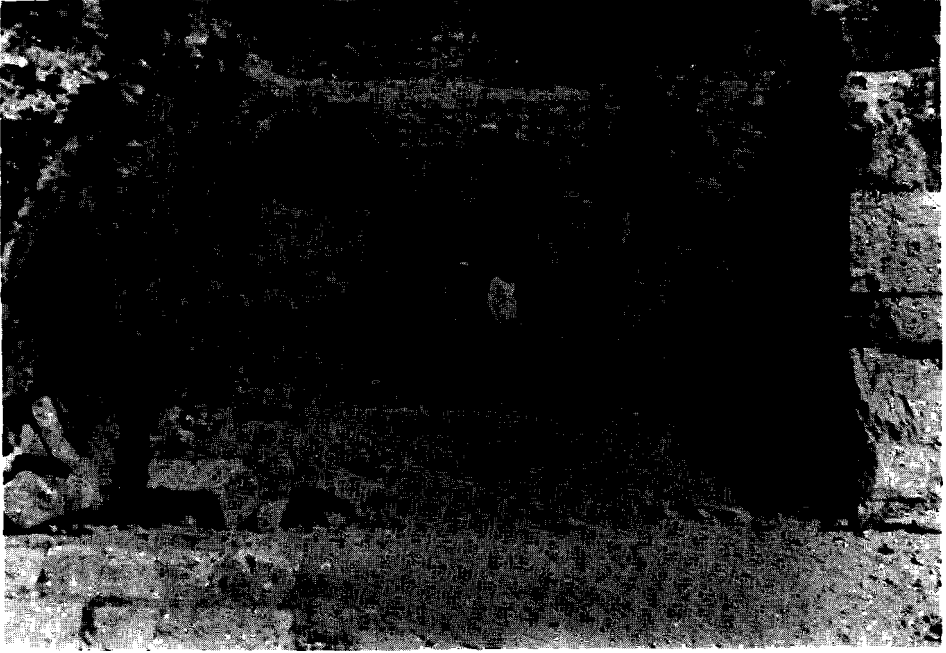
Resim : 17 — Tiyatronun güney batısındaki alanın kazı öncesi görünüşü

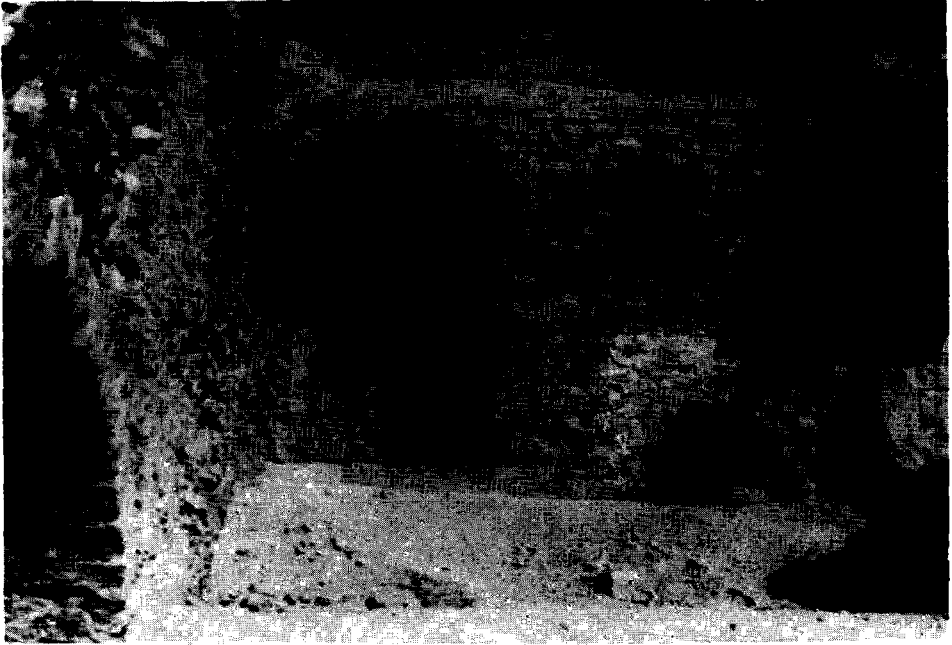
Resim : 18 — Tiyatronun güneybatı cephesi önünde kazılan alanın kazı esnasındaki görünümü

Resim : 19 — Tiyatronun cephesinin güneybatı köşesinde çıkan ve batı kenarı boyunca kuzeye doğru devam eden merdivenin ilk basamakları ve sahının görünümü

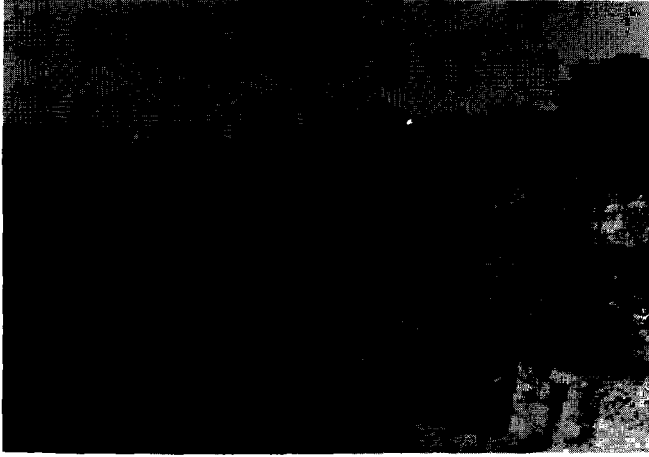
Resim : 20 — Tiyatronun batı kenarındaki merdivenin sonundaki tiyatro duvarına dayanan haçvari tonozla örtülü yapının kazı esnasındaki görünümü

Resim : 21 — Aynı yapının girişi ve girişteki ilk mekanın temizlendikten sonraki görünümü

Resim : 22 — Merdivenin batısındaki tonozlu yapının görünümü

Resim : 23 — Cephenin güneybatısında kazılan alanda çıkan yapıların kazı esnasında doğudan genel görünümü

Resim : 24 — Tiyatronun güneybatı cepheden genel görünüşü

BATI ANADOLU'DA BULUNMUŞ OLAN YAYIMLANMAMIŞ TAVUS KUŞU MOTİFLİ MİMARLIK ELEMANLARI

Mükerrem Usman ANABOLU*

Alınlık Parçası

Hierapolis (Pamukkale) de, Nympheion binasının kalıntıları arasında bulunmuş olan bir alınlık sol köşesi parçasında, sağa dönmüş duran bir tavus kuşu yer alır (Resim : 1). Alınlığın kırık ve noksan olan sağ köşe parçasında, bunun bir karşıtı olsa gerektir. Nitekim Roma'da Museo Torlonia'daki Pullius Peregrinus Lahiti'nin kapağının kısa taraflarından birinin alınlığında, bu böyledir. Bu eser, N. Himmelmann tarafından M. S. III. yüzyılın sonları veya M. S. IV. yüzyılın başlarında tarihlendirilmiştir¹. Hierapolis Nympheion'u, M. S. II. yüzyıldan daha geç bir yüzyılda inşa edilmiştir. Lakin Nympheion'da ikinci defa kullanılmış olan alınlık, M. S. II. yüzyılın ikinci yarısına ait olabilir. Gene N. Himmelmann tarafından M. S. III. yüzyılın sonları veya M. S. IV. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiş olan Cordoba Lahiti'nin tavus kuşları, lahit kapağının kısa tarafından lahitin uzun taraflarından birindeki alınlığa naklölunmuşlardır². Nikaia (İzник)'da ve Sardis (Sart)'de meydana çıkarılmış olan hypogeum'ların freskleri de, aynı temayı yinelerler. Bunların tavus kuşları, simetri eksenini oluşturan su kabının içerisinden su içmektedirler. Nikaia Hypogeum'u, N. Fıratlı tarafından M. S. IV. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir³. Sardis Hypogeum'u da, o çağın yapısıdır⁴.

(*) Prof. Dr. Mükerrem Usman ANABOLU, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Başkanı, Bornova/İZMİR.

- (1) N. Himmelmann, *Typologische Untersuchungen an Römischen Sarkophagreliefs des III. und IV. Jahrhunderts nach Christus*, s. 10, lev. XVIII.
- (2) N. Himmelmann, *Adı Geçen Eser*, s. 6, Lev. VII.
- (3) N. Fıratlı, An Early Byzantine Hypogeum Discovered at İznik, *Mansel'e Armağan*, c. II, s. 912 - 932; c. III, Lev. 332, 333 a ve 333 b, 338 a ve 338 b, 340 b; S. Eyice, Türkiye'de Bizans Sanatı, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, c. III, s. 343.
- (4) G. A. M. Hanfmann, Sardis, *Anatolian Studies*, c. XII, (1962), s. 25; C. H. Greenewalt Jr. Sardis 1976, *Türk Arkeoloji Dergisi*, c. XXV/1 (1980), s. 90/91; c. XXV/2, (1981), s. 90 - 92, Lev. LXXVII. res. 4 ve 5.

Jerusalem (Kudüs)'in Damascus Kapısı yakınındaki bir yerde ortaya çıkarılmış olan mozaik de, tavus kuşları motifini ele alır (Resim : 2). Bunun yapılış tarihinin M. S. V. veya M. S. VI. yüzyıl olduğu sanılır⁵. Byzantion (İstanbul)'dan Venezia'ya götürülmüş olan pano (M. S. X. yüzyıl veya M. S. XI. yüzyıl)⁶ ile Elis'de Andravida'da bulunan Prenses Agnes'in Mezar Taşı⁷ (M. S. 1268), aynı kompozisyonun daha geç tarihli örnekleridir.

Konya Müzesi'ndeki Arkad'lı Parça (Env. No. 198) da, göstermiş olduğumuz örneklerle yakındır.

Sütun Başlıkları

Manisa Müzesi'ndeki 192 Env. No. lu küp biçimli Bizans sütun başlığının yan yüzeylerinden birinde, profilden gösterilmiş olan bir tavus kuşu figürü yer alır (Resim : 3). Diğer üç yan yüzey, geçme, hayat ağacı ve haç motifi ile bezenmiştir. Haç motifi, daha sonraki bir zamanda kazanmıştır. Sütun başlığının hangi bina için yapılmış olduğu belli değilse de, dinsel bir bina için yapılmış olduğundan kuşku yoktur⁸. Afyon Müzesi'nde de Emirdağ'ın Hisarköv (Eski Amorion) mevkiinde bulunmuş olup biçim bakımından Manisa sütun başlığını andıran bir çift Bizans sütun başlığı vardır. Bunların yan yüzeylerindeki bezemeler, birbirlerinin aynıdır. Bereket boynuzları tarafından etraflarından ayrılmış olan alanlar, bir kantharosun iki tarafında yer alan tavus kuşu figürleri ile doldurulmuşlardır. Tavus kuşları, su kabının içerisinden su içerler⁹ (Resim : 4). Bu sonuncuların, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde M. S. VI. yüzyıla tarihlendirilmiş olan bir benzeri vardır¹⁰. Sözüünü etmekte olduğumuz sütun başlıklarının da, aynı yüzyılda yapılmış olmaları gerekir.

Aynı zamanda simetri eksenini oluşturan bir su kabının iki yanında yer alan antitetik durumdaki tavus kuşu figürleri, Hristiyanlık sanatının pek sevdiği ve sık sık tekrarladığı bir temadır. Bunda hayvanlar,

(5) B. N. Arakelian'in 28 - 30 Haziran'da Bergamo'da 1. Uluslararası sempozyumda sunmuş olduğu bildiri.

(6) W. F. Volbach, *Byzanz und der Christliche Osten* (Propyläen Kunstgeschichte Serisi), s. res. 113; J. Lassus, *The Early Christian and Byzantine World* (Landmarks of the World's Serisi), s. 162. res. 96.

(7) A. Bon, *Byzantium* (Archeologia Mundi Serisi), s. 143. res. 102.

(8) Mermerden yapılmış olan sütun başlığı, 0,36 m. yüksekliğindedir. Üst kenarı, 0,24 ilâ 0,25 m. uzunluğundadır.

(9) Birbirlerinin eşi olan bu sütun başlıklarından birinin fotoğrafı, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, c. III, s. 560'da verilmiştir.

(10) G. Mendel, *Catalogue des Sculptures Grécques. Romaines et Byzantines*, c. II, s. 553, No. 754 (1241).

profilden gösterilmişlerdir. Ödemiş'in Yeniceköy'ündeki caminin çeşmesinde yapı taşı olarak ikinci defa kullanılmış olan epistylon veya arşitrav parçası da, bu türlü bir kompozisyon içerir. Sadece bundaki su kabı ile tavus kuşu figürleri, orta eksenden sol tarafa doğru kaymışlardır¹¹. Lykia'daki Alakilise (2 No. lu Kilise) de bulunan tavus kuşu figürleri, su içmeyi bir dal üzerinde dururlar. Zira su kabının yerinde bir haçın uzun kolunun alt tarafı vardır¹². Konya'nın Koyunoğlu Müzesi'nde bulunan yayımlanmamış mimarlık elemanındaki haç, simetri eksenini oluşturur (Resim : 5). Andrapa (Vezirköprü) Mezar Anıtı'nın alınlığındaki bir üzüm salkımı, Manisa Müzesi'nin deposunda bulunan bir parçada bir yaprak, bu işi yapar¹³ (Resim : 6). Yugoslavida Spalato Müzesi'nde bulunan ve W. F. Volbach tarafından M. S. 320'ye tarihlenen kabartmada, simetri ekseni, vurgulanmamış olmasına karşın vardır¹⁴.

Frizler ve Söğeler

Çanakkale Müzesi'nde, su kabından su içmek için sağa doğru ilerleyen bir tavus kuşu figürünü içeren bir friz veya söge parçası vardır. Bunda tavus kuşunun üzerine basmakta olduğu asma dalı, düşey olarak uzanır. Çizgiler, acemicedirler¹⁵ (Resim : 7). Bu arada duvar yüzeylerindeki boşlukları süsleyen kabartmalar (Konya Müzesi'ndeki 198 Env. No. lu eser) da unutulmamalıdır.

İkonostas Yani Vaiz Kürsüsü'ne Ait Parçalar

Konya'daki Koyunoğlu Müzesi'ndeki 73 Env. No. lu Levha, Tire Müzesi'ndeki 169 Env. No. lu Levha, İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki 6350 Env. No. lu Levha, Afyon Müzesi'ndeki 1399 Env. No. lu Levha, Afyon Müzesi'ndeki 6545 Env. No. lu Levha, Afyon Müzesi'ndeki 6546 Env. No. lu Levha ikonostas levhalarıdır. Afyon Müzesi'ndeki 6545 ve 6546 envanter numaralı levhalar ile Eskişehir Müzesi'ndeki iki levha¹⁶, aynı ikonostas'lara ait olabilirler (Resim : 8 ve 9). Koyunoğlu Müzesi'ndeki 73 Env. No. lu Levha'nın tavus kuşu, ustalıklı çizilmiş ve çerçevesinin içerisine ustalıklı oturtulmuştur (Resim : 10). Eskişehir Müzesi levhalarındaki durum da budur. İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki 6350 Env. No. lu Levha'daki

(11) J. Keil ve A. v. Premérstein. *Berichte über Dritte Reise in Lydien*, c. LVII/1, s. 75, No. 103.

(12) R. M. Harrison, *Churches and Chapels of Central Lycia*, *Anatolian Studies*, c. XIII (1963), s. 148, Lev. XXXVII c.

(13) Envanter numarası yok.

(14) W. F. Volbach, *Adı Geçen Eser*, s. 162, res. 96.

(15) Bu elemanın bir yapının neresinde olabileceğine dair bir fikrim yoktur.

(16) Envanter numaraları, hıncı bilinmiyor.

tavus kuşunda, modern bir hava vardır. Bunun detayları, sert bir sivri uçla çizilme (incision) yolu ile gösterilmişlerdir (Resim : 11). Afyon Müzesi'ndeki 1399 Env. No. lu levhadaki tavus kuşu ile Manisa Müzesi'ndeki mimarlık elemanlarından birinde görülen tavus kuşu, etraflarını çevirmekte oldukları çerçeveler içerilerinde son derece rahatsızdırlar (Resim : 12).

Uşak Müzesi'nin bahçesinde, tavus kuşu figürünü yapmak için yapılmış olan bir taslak vardır. Bunda hayvanın konturları, deliklerle belirlenmişlerdir. Etrafı, oyularak çıkarılacaktır (Resim : 13).

R. Naumann. Çavdarhisar'ın doğusundaki Meydankıran'da yapmış olduğu kazılarda, bir ikonostas levhası bulmuştur¹⁷.

Kütahya Müzesi'nde ise, tümüyle iyi kalmış tavus kuşu figürlü bir ikonostas vardır¹⁸ (Resim : 14).

Hindistan'dan Akdeniz çevresi ülkelerine geçmiş olan tavus kuşu *ὁ Λαῦς* veya *ὁ Ταῦς*, pavo veya pavonis), Tanrıça Hera'nın kutsal hayvanı sayıldığı halde, Yunan Sanatı'nda pek görülmez. Bildiğimiz en eski örnek, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 371 Env. No. lu terra cotta heykelcik grubudur. Bu, bir küçük çocuk heykelciği ile bir tavus kuşu heykelciğinden oluşur. Lâkin tavus kuşu heykelciği, küçük çocuk heykelciğine oranla fazla büyüktür. Heykelcik grubu, Hellenistik Çağa tarihlenmiştir¹⁹.

M. S. 129'da darbedilmiş olan bir Samos (Sisam) sikkesi de, tavus kuşu figürüne yer verir²⁰. Zira Samos, Hera tapınaklarının en ünlüsünün bulunduğu yerdir. M. S. 141'de darbedilmiş olan bir Roma sikkesinde, aynı hayvana rastlanır. Bu, tavus kuşunun aynı zamanda bir *κρῶθελωσις* veya consecratio (Tanrılar Katına Yükselme)» kuşu oluşu ile ilişkilidir. İmparatoriçe Büyük Faustina (A. Pius'un karısı) nın ölümünden sonra darbettirilip piyasaya sürülmüştür²¹. İmparator Aurelianus (M. S. 270-276)'un karısı Severiana'nın sikkesinde, tavus kuşu figürü, Tanrıça Hera'nın kutsal kuşu olması nedeni ile vardır²². Ephesos

(17) R. Naumann, *Ausgrabungen in Aizanoi. VI. Kazı Sonuçları Toplantısı, İzmir, 16 - 20 Nisan 1984*, s. 380/381, res. 9.

(18) Env. No. su.

(19) G. Mendel, *Catalogue des Figurines Grécque de Terre Cuite*, s. 389, No. 2887 (371); *Avrupa Konseyi XVIII. Avrupa Sanat Sergisi*, c. II, s. 88, No. B 208.

(20) B. V. Head, *Historia Numorum* (2. baskı, 1911), s. 606.

(21) D. R. Sear, *Roman Coins and their Values*, s. 151, No. 1255.

(22) D. R. Sear, *Adı Geçen Eser*, s. 272, No. 3188.

(Efes) de II No. lu Yamaç Evi'ndeki fresklerde, aynı motif yinelenir. H. Vettters'e göre bu freskler, M. S. 300'e aittirler²³. Bergama Müzesi'ndeki 1954 Env. Nolu mimarlık elemanında, tavus kuşu figürü, rinceau (kıvrıklı) motifinin içerisine sokulmuştur²⁴. Doğal olarak bu sonuncu örneklerin «Tanrılar Katı» veya «Hristiyanlık» ile ilişkileri yoktur.

İlk Hristiyanlık Çağında, tavus kuşu figürü «Ölümden Sonraki Hayat»ın simgesi durumuna gelmiştir. Cennet'te bulunduğundan mezar ve kilise dekorasyonuna girmiştir. Bu çalışmamızda ele almış olduğumuz tavus kuşlu mimarlık elemanlarının çoğu, bu sınıfa girer. Hierapolis mimarlık elemanı, elimizdeki mimarlık elemanlarının en eski olanıdır. Manisa ve Afyon müzelerindeki sütun başlıkları, hemen arkadan gelirler. Tire, İzmir, Eskişehir, Afyon ve Kütahya müzelerindeki mimarlık elemanları M. S. VI. yüzyıldan daha sonraki bir tarihe aittirler.

Şimdiye kadar ele almış olduğumuz mimarlık elemanlarının tümünde, tavus kuşları profilden gösterilmişlerdir. Lâkin hayvanı cepheden göstermiş olan mimarlık elemanları da vardır. Bunların en güzeli, Byzantion (İstanbul)'da bir Iustinianus Çağı yapısı olan Havvariyun Kilisesi yakınında bulunmuş ve M. S. 540'a tarihlendirilmiş olan imposte'dur²⁵. Bunda, tavus kuşu vurgulanmak istenildiğinden, gövde etrafındaki kısımlar ve görkemli bir şekilde açılmış olan kuyruktan daha yüksek kabartma olarak işlenilmiştir. Adana müzesi'ndeki 1499 Env. No. lu Kuyu Bileziği'nde de, benzer bir teknik kullanılmıştır²⁶. Büyük Faustina ile ilişkili olan Roma sikkesinde, tavus kuşu cepheden gösterilmiştir²¹. Ephesos'daki II No. lu Yamaç Evi fresklerinde de, kuyruğunu görkemli bir şekilde açmış tavus kuşu figürüne rastlanır²⁷.

(23) H. Vettters, *Zum Stockwerkbau in Ephesos. Mansel'e Armağan*, c. I, s. 84; c. III. Lev. 332 ve 339 b.

(24) Yayımlanmamış.

(25) G. Mendel, *Catalogue des Sculptures Grécques, Romaines et Byzantines*, c. III, s. 466/467, No. 1242 (2655).

(26) *Avrupa Konseyi XVIII. Avrupa Sanat Sergisi, Anadolu Medeniyetleri*, c. II, c. 8 ve s. 154'deki fotoğraf.

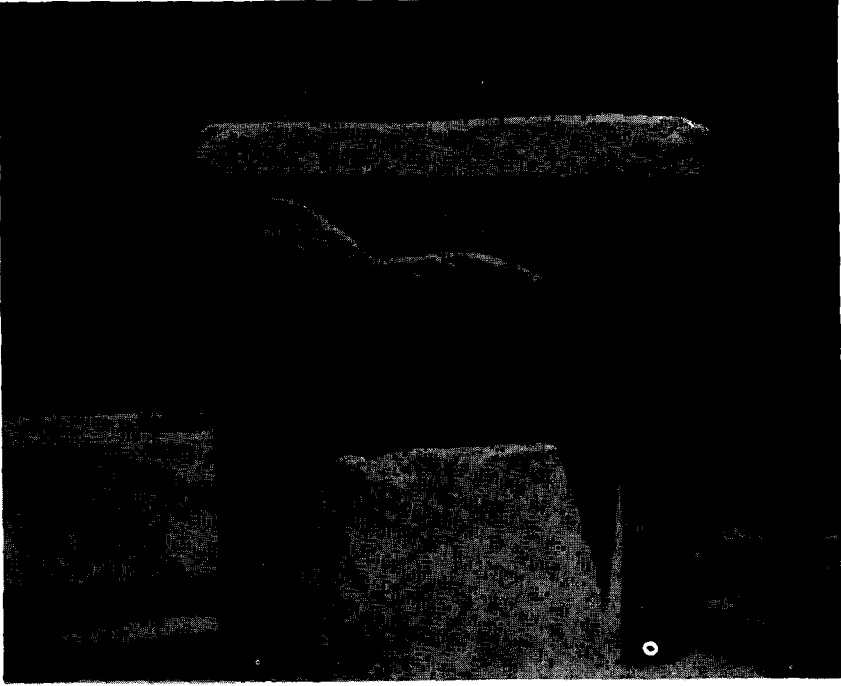
(27) H. Vettters, *Adı Geçen Eser*, c. I, s. 85, Lev. 338 a ve 338 b.

Resim : 1 — Hierapolis'de bulunmuş olan alnlık sol köşesi.

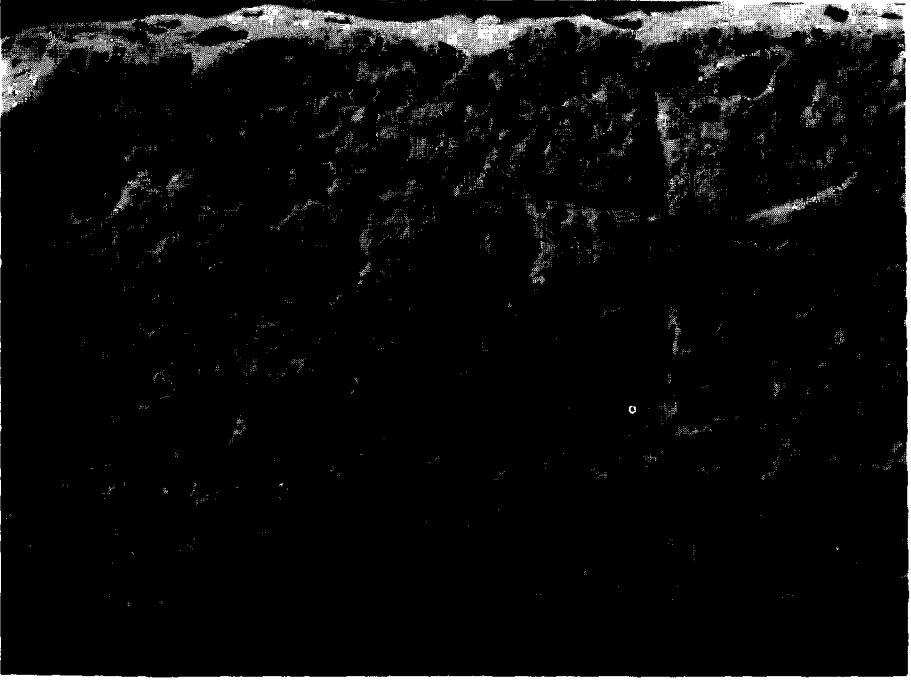
Resim : 2 — Jerusalem'de bulunmuş olan tavus kuşu figürlü mozaik.

Resim : 3 — Manisa Müzesi'ndeki 192 Env. No. lu sütun başlığı

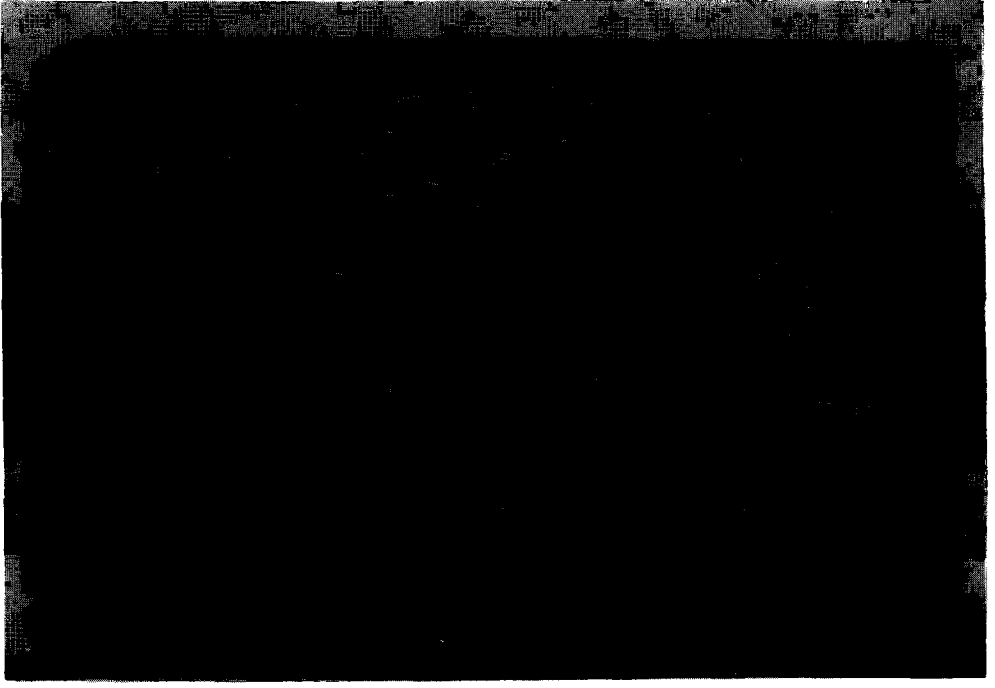
Resim : 4 — Afyon Müzesi'ndeki 1434 Env. No. lu sütun başlığı.

Resim : 5 — Konya'daki Koyunoğlu Müzesi'ndeki mimarlık elemanı parçası.

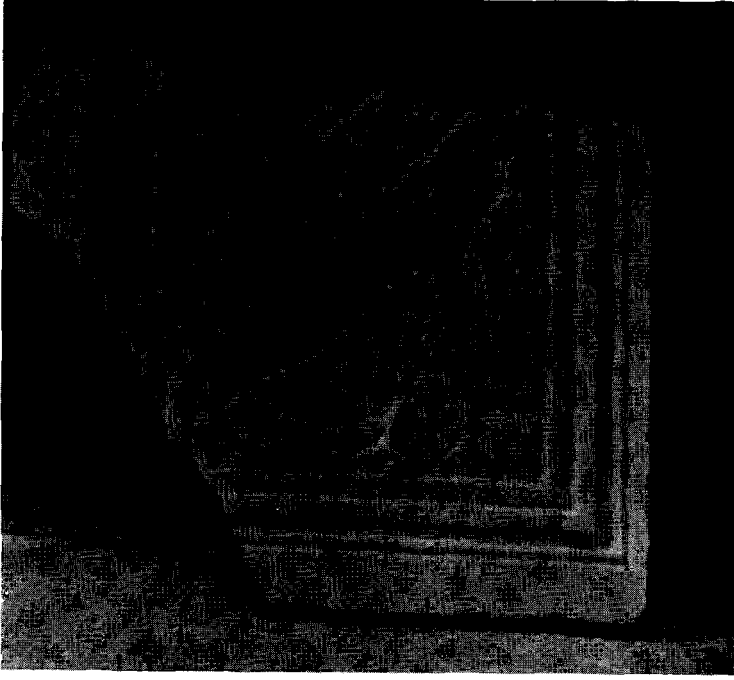
Resim : 6 — Manisa Müzesi'nin deposunda bulunan mimarlık elemanı.

Resim : 7 — Çanakkale Müzesi'ndeki friz veya söge.

Resim : 8 — Eskişehir Müzesi'ndeki levha.

Resim : 9 — Eskişehir Müzesi'ndeki levha.

Resim : 10 — Koyunoğlu Müzesi'ndeki 73 Env. No.lu levha.

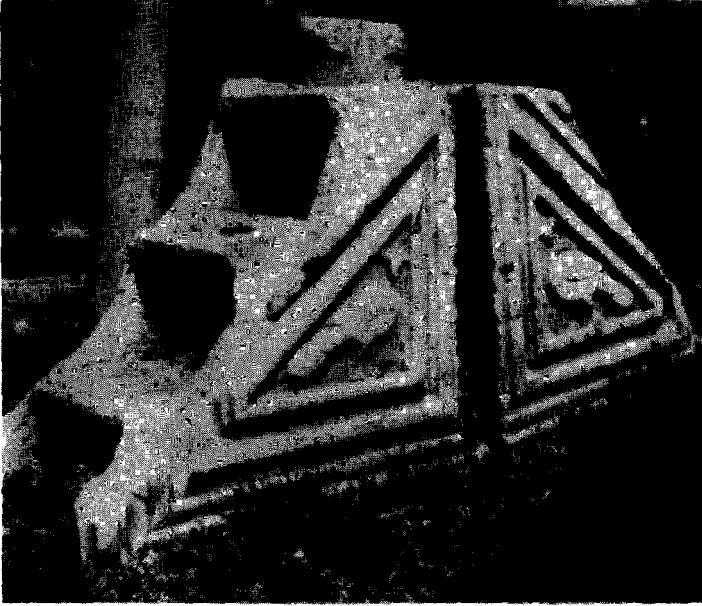
Resim : 11 — İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki 6350
Env. No.lu levha.

Resim : 12 — Manisa Müzesi'ndeki mimarlık elemanı.

Resim : 13 — Uşak Müzesi'ndeki yarım bırakılmış levha.

Resim : 14 — Kütahya Müzesi'ndeki ikonostas.

HERAKLEIA DEFİNESİ

Osman ÖZBEK*

Define bir yıl ara ile iki defada müsadere yoluyla ele geçirilmiştir. İlki 11 Nisan 1980 günü Ereğli Müze Müdürlüğünce duyulan bir şayanın değerlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Ereğli - Konya karayolunun 3. km. sinde Ömer Özbudak'ın elma bahçesinde, toprak seviyesinin 75 cm. altında bir çömlek içinde tesadüfen ortaya çıktığı tanıkların ifadesinden anlaşılmıştır. Bulunduğu yer ören yeri veya eski eser sahası değildir. Bahçenin sürülmesi sırasında pulluğa takılarak ortaya çıkan sikkelerin, bahçe sahibi ve yanındaki iki kişi tarafından paylaşılarak kaçırılması üzerine Müze, Polis ve Jandarmanın işbirliği ile kaçakçıların ellerinden 298 adet gümüş Athena sikkesi müsadere edilmiştir.

Kaçakçılardan birisinin sikkelerin tamamını teslim etmediğinden şüphe edilmekte idi. Bir sene sonra 26/6/1981 tarihinde Ereğli Müzesi'ne yapılan bir ihbarın değerlendirilmesi sonucu, definenin devamı olan 207 adet sikke daha ele geçirilmiş, böylece defineyi oluşturan sikke sayısı 505'e yükselmiştir. Konya - Ereğli'nin antik ismi HERAKLEIA olması sebebiyle defineye «HERAKLEIA DEFİNESİ» denmiştir (Resim : 1).

Define, Hellenistik Çağda, «Yeni Stil Athena Sikkeleri» olarak isimlendirilen sikkelerdir. M. Ö. 229 yılından sonra Athena sikkelerinde büyük bir aşama olmuştur. Önceleri bir yüzünde Athena, diğer yüzünde yalnız baykuş olan sikkelerde, bu tarihten sonra çok daha zengin bir kompozisyon ve hakim (registrate) isimleri görülmeye başlanır. Bu sikkeler çeşitli guruplara ayrılarak incelenir. M. Ö. 229 da başlayan yeni stil Athena sikkeleri aynı kompozisyon ile M. Ö. 88 yılına kadar görülür. Herakleia Definesi ise M. Ö. 165 - 137 yıllarını kapsar. Ağırlıkları 16.05 ile 16.95 gr. arasında değişmektedir. Çapları 24-37 mm. arasındadır. Sikkelerin tamamı gümüş ve tetradrahmidir. Her iki yüzündeki şekiller yüksek kabartma olarak yapılmıştır.

Sikkelerin ön yüzünde : Çevrede nokta dizisi, ortada tanrıça Athena'nın sağa bakan miğferli portresi vardır. Miğferin kenarında kulak üzerinden başlayarak enseye kadar uzanan nokta dizisi görülür. Alında dikey çizgiler, kulak üzerinde uçar durumda pegassus vardır. Miğferin arka kısmında bitkisel motifler görülür. Miğferin altından çıkan üç buk-

(*) Osman Özbek, Malatya Müzesi Müdürü.

leli saç enseyi örter. Kulakta sallamalı küpe vardır (Resim : 2, 4). Bu ön yüz defineyi oluşturan 505 adet sikkenin tamamında aynıdır. Fakat kalıp farklılıkları vardır. Aynı kalıbın ilk baskılarında detaylar son derece belirgin iken, sonraki baskılarda deforme olduğu görülmektedir.

Arka yüzde : çevrede, simetrik defne çelengi, ortada; ağzı sola dönük olarak yatırılan amphora üzerinde, baş cepheden gövde yandan tasvir edilmiş baykuş bir ayağını amphoranın gövdesine diğerini kulbuna basmaktadır. Baykuşun başı üzerinde A O E yazılıdır. Bu yüzde buraya kadar anlatılan kompozisyon hiç değişmez. Buna karşılık baykuşun sağ ve solundaki hakim (registrate) isimleri ile altta sağ veya soldaki semboller değişmektedir. Eski tarihli sikkelerde semboller sağda iken daha sonra sola yapılmaya başlanmıştır (Resim : 3, 5, 6).

Baykuşun sağ ve solunda daima 3 hakim ismi bulunmaktadır. Bunlardan ilk iki isim yıl boyunca (genellikle) değişmez. İstisnası M. Ö. 147 yılına ait sikkelerde görülür. Bunda birinci hakim ismi değişmezken ikinci hakim ismi ilk iki ayda ΜΙΑΤΙΑΔΗΣ iken ΑΗΜΟΞΘΕΝ olarak değişmiştir. M. Ö. 145 yılına ait sikkede de ilk iki ayda ikinci hakim ΑΛΚΙΔΑΜ iken daha sonra ΚΛΕΟΜΕΝ olarak değiştiği görülmektedir. M. Ö. 142 yılında ise birinci ve ikinci hakim ΕΥΒΟΥΛΙΑΔΗΣ ΑΓΑΘΟΚΛΕ iken ikinci aydan itibaren ΖΩΙΑΟΣ - ΕΥΑΝΔΡΟΣ olarak değişmektedir. Bu yılın en karakteristik özelliği hakimler değişince sembollerin de değişmesidir. Öncekilerde sembol değişikliği görülüyordu. Birincisinin sembolü geyik yavrulu Artemis iken hakimler değişince arı olmuştur. Diğer bir farklı uygulama M. Ö. 139 ve 137 yıllarına ait sikkelerde görülmektedir. Defineyi oluşturan sikkelerde her 1. ve 2. hakim sadece bir yıl görev yaparken ΗΡΑΚΛΙΔΕΣ - ΕΥΚΛΗΣ isimli hakimler her iki yılda da görev yaptıkları anlaşılmaktadır. (Resim : 27, 9). 145 yılına ait 2117 ve 2119 nolu sikkelerde de 3. hakim ismi yoktur.

Yatık amphora üzerindeki harfler, sikkenin, yılın hangi ayında basıldığını göstermektedir. Her ay için bir harf kullanılarak gösterilmiştir. Bunlar sırasıyla : Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η, Θ, Ι, Κ, Λ, Μ dir.

Amphoranın altında kontrol damgası denilen, iki harfle gösterilen ve paranın tedavüle çıkmasını onaylayanın simgesi vardır. Bunlar : ξΩ, ΑΠ, ΔΜΕ, ΠΕ, ξΟ, ξΦ, ΔΙΟ dır. ΜΕ ve ξΟ işaretleri M. Ö. 150 yılından sonra kullanılmaya başlanmıştır.

Define M. Thompson'un tarihlemesine göre tasnif edilmiş olup, siyah başlıklarda ilk iki hakim ismi, sembol ve tarihler yer almıştır. Altta sikkenin Ereğli Müzesindeki envanter no, 3. hakim ismi, amphora üzerindeki ve alttaki iki harften oluşan kontrol işareti ve ağırlığı verilmiştir.

ΠΟΛΥΧΑΡΜ-ΝΙΚΟΓ	Kanatlı Caduceus M.ö. 165/4									
2236 ΚΑΡΑΙΧΟΥ	.	ME	16.70gr(6)							
ΔΙΟΓΕ-ΠΟΣΕΙ	Dionysus M.ö. 161/0									
2386 ΕΡΜΟΚΡΑ	Θ	ME	16.60gr(7)							
ΑΧΑΙΟΣ-ΗΛΙ	Buğday Başaklı bereket Boynuzu M.ö. 160/59									
2233 ΗΡΑΚΛΕΙ	Θ	ΣΦ	16.60gr(8)							
3607 ΜΗΤΡΟΔΩ	.	ΔΙ	16.45gr							
ΑΥΣΑΝ-ΓΛΑΥΚΟΣ	Ağustos böceği M.ö. 159/8									
3605 ΔΑΜΟΝ	.	ME	16.55gr(9)							
ΠΟΛΕΜΩΝ-ΔΑΚΕΤΗΣ	Tripod (sehpa) M.ö. 157/6									
3606 ΕΥΔ.	.	ME	16.55gr(10)							
ΜΙΚΙΩΝ-ΕΥΡΥΚΛΕΙ	Dioscuri M.ö. 156/5									
2221 ΣΩΚΡΑΤΗΣ	E	ΣΦ	16.80gr(11)							
ΑΦΡΟΔΙΣΙ-ΑΠΟΛΛΗΙ	Nike M.ö. 155/4									
2160 ΒΑΚΧΙ	M	ME	16.60gr(12)							
2161 ΔΕΙΝΟ	I	ΔΙ	16.60gr							
2381 ΚΑΛΛΙΑ	.	..	16.65gr							
ΕΥΠΥΛΕΙ-ΑΡΙΑΡΑ	Üç tanrıça M.ö. 154/3									
2341 ΔΙΟΝΥ	Γ	ΔΙ	16.50gr							
2340 ΗΡΑΚΛΕΙ	I	ΣΩ	16.65gr(13)							
2339 ΞΕΝΟΚΡΑ	Λ	ΔΙ	16.70gr							
3604 ΞΕΝΟΚΡΑ	.	ΣΩ	16.55gr							
ΑΦΡΟΔΙΣΙ-ΔΙΟΔΕ	Filetolu çift bereket boynuzu M.ö. 152/1									
3401 ΕΠΙΝΙ	A	ME	16.65gr							
3403 ΣΑΤΥ	Δ	ΔΙ	16.55gr							
2361 ΕΛΙΞ	E	..	16.40gr(14)							
3402 ΣΩΚΡΑ	Φ	ΣΦ	16.63gr							
3404 ΦΑΙΝΟΣ	.	ME	16.70gr							
3405 ΦΑΙΝΟΣ	.	ΔΙ	16.45gr							
ΔΙΟΝΥΣΙ-ΔΙΟΝΥΣΙ	Dört atlı arabada helios M.ö. 151/0									
2099 ΑΝΤΙΦΑ	A	ME	16.70gr							
2101 ΑΝΤΙΦΑ	.	..	16.70gr							
3406 ΑΝΤΙΦΑ	.	ME	16.55gr							
2107 ΑΡΙΣ	B	ME	16.50gr							
2298 ΑΡΙΣ	B	ΣΩ	16.60gr							
3407 ΑΡΙΣ	.	ME	16.70gr							
3408 ΑΡΙΣ	B	ME	16.65gr							
2108 ΑΡΙΣΤΑΙ	Γ	ME	16.45gr							
2299 ΑΡΙΣΤΑΙ	Γ	ME	16.50gr							
2292 ΑΡΙΣΤΑΙ	Γ	ΔΙ	16.60gr							
2294 ΑΡΙΣΤΑΙ	Γ	ΔΙ	16.60gr							
3410 ΑΡΙΣΤΑΙ	Γ	ΔΙ	16.50gr							
2301 ΑΡΙΣΤΑΙ	Γ	..	16.60gr							
3409 ΑΡΙΣΤΑΙ	.	..	16.60gr							
2104 ΑΡΙΣΤΩ	.	..	16.63gr							
3411 ΑΡΙΣΤΩ	Θ	ΔΙ	16.30gr							
3412 ΑΡΙΣΤΩ	Θ	ΔΙ	16.60gr							
2093 ΚΑΛΛΙΣ	.	ΣΩ	16.65gr							
2098 ΚΑΛΛΙΣ	.	ΣΩ	16.70gr							
2102 ΚΑΛΛΙΣ	.	..	16.50gr							
2295 ΚΑΛΛΙΣ	E	ME	16.65gr							
3413 ΚΑΛΛΙΣ	E	ΣΩ	16.55gr							
3414 ΚΑΛΛΙΣ	E	ΣΩ	16.50gr							
2092 ΖΕΥΣΙ	Z	ΣΩ	16.50gr							
2096 ΖΕΥΣΙ	Z	ME	16.55gr							
3420 ΖΕΥΣΙ	Z	ME	16.65gr							
2105 ΖΕΥΣΙ	Z	ΔΙ	16.65gr							
3419 ΖΕΥΣΙ	Z	ΔΙ	16.50gr							
2291 ΖΕΥΣΙ	.	..	16.60gr							
2300 ΖΕΥΣΙ	Z	ΣΦ	16.60gr							
2097 ΑΙΣΧΙ	K	ΔΙ	16.70gr(15)							
2106 ΑΙΣΧΙ	K	ME	16.55gr							
2296 ΑΙΣΧΙ	K	..	16.45gr							
3418 ΑΙΣΧΙ	K	ΣΩ	16.50gr							
2103 ΑΙΣΧΙ	K	ΣΦ	16.50gr							
2290 ΜΗΤΡΟ	.	..	16.75gr							
3415 ΜΗΤΡΟ	H	..	16.05gr							
3417 ΜΗΤΡΟ	H	ME	16.50gr							
2094 ΤΙΜΩ	.	ΣΩ	16.70gr							
3416 ΤΙΜΩ	I	ΔΙ	16.40gr							
2095 ΜΝΗΣΑΡ	Λ	ΣΩ	16.50gr							
3423 ΜΝΗΣΑΡ	Λ	ΣΩ	16.60gr							
2100 ΜΝΗΣΑΡ	.	..	16.45gr							
2297 ΜΝΗΣΑΡ	Δ	ME	16.60gr							
3422 ΜΝΗΣΑΡ	Δ	ME	16.50gr							
3421 ΜΝΗΣΑΡ	Λ	ΣΦ	16.60gr							
3424 ΜΝΗΣΑΡ	Λ	ΣΦ	16.60gr							

3425	ΑΣΚΛΑ	Μ	ΣΦ	16.60gr
2293	ΔΗΜΟΣ	Δ	ΣΦ	16.60gr
ΑΜΜΩΝΙΟΣ-ΚΑΛΛΙΑΣ				iki meşale M.ö. 150/49
2304	ΔΙΟΝΥΣΙ	Α	ΔΙ	16.60gr(16)
2225	ΔΙΟΝΥΣΙ	Α	ΠΕ	16.70gr
3426	ΑΥΣΑΝ	Β	ΔΙ	16.65gr
3427	ΑΥΣΑΝ	Β	ΔΙ	16.60gr
3428	ΑΥΣΑΝ	.	ΠΕ	16.60gr
2312	ΑΥΣΑΝ	Δ	ΠΕ	16.55gr
2222	ΑΥΣΑΝ	.	ΔΙ	16.70gr
3429	ΗΡΑΚΛΕ	Δ	ΣΦ	16.60gr
2146	ΗΡΑΚΛΕ	.	ΣΦ	16.65gr
2311	ΕΥΒΟΥΛΟΣ	Ε	ΣΦ	16.55gr
3431	ΘΕΜΙΣΤΟ	Ζ	ΣΟ	16.35gr
3432	ΘΕΜΙΣΤΟ	.	ΜΕ	16.50gr
2148	ΘΕΜΙΣΤΟ	Ζ	ΜΕ	16.80gr
2307	ΘΕΜΙΣΤΟ	Ζ	ΜΕ	16.65gr
2150	ΘΕΜΙΣΤΟ	.	ΣΟ	16.65gr
2303	ΘΕΜΙΣΤΟ	Ζ	ΠΕ	16.50gr
2308	ΘΕΜΙΣΤΟ	Ζ	ΠΕ	16.65gr
2309	ΘΕΜΙΣΤΟ	Ζ	ΠΕ	16.60gr
2224	ΘΕΜΙΣΤΟ	Ζ	ΣΟ	16.60gr
2151	ΕΥΒΙΟΣ	.	..	16.55gr
2306	ΕΥΒΙΟΣ	Ζ	ΣΟ	16.55gr
2143	ΑΠΟΛΛΩΝ	Ζ	ΣΦ	16.50gr
2302	ΑΠΟΛΛΩΝ	Ζ	ΣΦ	16.50gr
3430	ΑΠΟΛΛΩΝ	Ζ	ΑΦ	16.60gr
2305	ΑΠΟΛΛΩΝ	Ζ	ΠΕ	16.60gr
2313	ΑΠΟΛΛΩΝ	Ζ	ΜΕ	16.55gr
2223	ΑΠΟΛΛΩΝ	Ζ	..	16.60gr
2145	ΒΥΤΤΑΚΟΣ	Ι	ΣΟ	16.20gr
2149	ΒΥΤΤΑΚΟΣ	Ι	ΠΕ	16.75gr
2147	ΒΥΤΤΑΚΟΣ	Ι	ΣΦ	16.60gr
2144	ΕΥΠΟΛΕ	Λ	ΜΕ	16.70gr
2310	ΕΥΠΟΛΕ	Δ	ΜΕ	16.60gr
3433	ΑΛΚΙΠΠΟΣ	Θ	ΣΦ	16.60gr
2142	.....	.	..	16.05gr
ΘΕΜΙΣΤΟ-ΘΕΟΠΟΜΠΟΣ				Gemi pruvasında Ganimet M.ö. 149/8
2203	ΦΙΛΩΝΙ	Α	ΜΕ	16.65gr(17)

2204	ΦΙΛΩΝΙ	.	..	16.65gr
2202	ΦΙΛΩ	Β	ΣΦ	16.75gr
2205	ΑΠΟΛΛΟΦΑ	Β	ΣΦ	16.65gr
3434	ΑΠΟΛΛΟΦΑ	Β	ΜΕ	16.60gr
3435	ΑΠΟΛΛΟΦΑ	Β	ΔΙ	16.52gr
2360	ΑΠΟΛΛΟΦΑ	Β	ΣΩ	16.80gr
2206	ΘΕΟΛΕΝ	Ζ	ΠΕ	16.65gr
3436	ΘΕΟΔΟΡ	Ε	ΣΦ	16.50gr
3437	ΘΕΟ	.	ΠΕ	16.60gr
2207	ΑΡΙΣΤΟ	Λ	ΠΕ	16.60gr
2358	ΑΡΙΣΤΟ	Κ	ΣΦ	16.70gr
3439	ΑΡΙΣΤΟ	.	ΜΕ	16.50gr
3440	ΑΡΙΣΤΟ	Λ	ΕΩ	16.55gr
3441	ΑΡΙΣΤΟ	.	ΠΕ	16.55gr
3442	ΑΡΙΣΤΟ	Λ	ΜΕ	16.60gr
2359	ΑΥΣΑΝΙ	Η	ΜΕ	16.60gr
3438		Η	ΠΕ	16.60gr
2357	ΑΥΣ	.	ΔΙ	16.40gr
2208	ΔΙΟΝΥΣΙ	.	ΜΕ	16.60gr
3443	ΔΙΟΝΥΣΙ	Μ	ΣΦ	16.60gr
ΣΩΚΡΑΤΗ-ΔΙΟΝΥΣΟΔΩ				Apollo Delios M.ö. 148/7
3444	ΑΠΟΛΛΟΦΑ	.	ΜΕ	16.15gr
2249	ΑΠΟΛΛΩΝΙ	Σ	ΣΟ	16.60gr
3455	ΑΠΟΛΛΩ	Ζ	ΜΕ	16.20gr
3456	ΑΠΟΛΛΩ	Ζ	ΜΕ	16.40gr
2252	..ΟΛ..ΝΙ	Ε	ΣΟ	16.60gr
3454	ΑΠΟΛΛΩΝΙ	Σ	ΕΩ	16.60gr
2128	ΖΩΙΑΟΣ	Β	ΣΟ	16.80gr
2247	ΖΩΙΑΟΣ	Β	ΣΟ	16.70gr
2134	ΖΩΙΑΟΣ	Β	ΜΕ	16.65gr
2243	ΖΩΙΑΟΣ	Β	ΣΩ	16.90gr
2244	ΖΩΙΑΟΣ	Β	ΣΩ	16.80gr
2248	ΖΩΙΑΟΣ	Β	ΣΩ	16.65gr
2246	ΖΩΙΑΟΣ	Β	ΣΦ	16.70gr
2251	ΖΩΙΑΟΣ	Β	ΣΦ	16.65gr
3445	ΖΩΙΑΟΣ	Β	ΣΦ	16.65gr
2245	ΑΡΟΣ.ΤΟΣ	Δ	ΣΦ	16.60gr
2133	ΑΘΗΝΙ	Ε	Σ.	16.65gr
2137	.ΘΗΝΙ	✓	ΣΦ	16.70gr

2255	ΑΘΗΝΙ	Ε	ΣΟ	16.55gr
3450	ΑΘΗΝΙ	Ε	ΣΟ	16.60gr
3451	ΑΘΗΝΑΙ	Λ	ΣΩ	16.40gr
3452	ΑΘΗΝΑΙ	Λ	ΕΩ	16.70gr
3453	ΑΘΗΝΟ	Λ	ΜΕ	16.40gr
2126	ΜΟΥΣΑΙ	.	ΜΕ	16.80gr
2131	ΜΟΥΣΑΙ	Γ	ΣΩ	16.65gr
2136	ΜΟΥΣΑΙ	Γ	ΣΟ	16.60gr(18)
3446	ΜΟΥΣΑΙ	Γ	ΜΕ	16.60gr
3447	ΜΟΥΣΑΙ	Γ	ΜΕ	16.65gr
2135	ΑΧΑΙΟΣ	Ι	ΣΩ	16.45gr
3448	ΑΧΑΙΟΣ	Ι	ΣΦ	16.50gr
3449	ΑΧΑΙΟΣ	Ι	ΜΕ	16.55gr
2129	ΑΡΤΕΜ	Κ	ΣΦ	16.70gr
2253	ΑΡΤΕΜ	Κ	ΣΦ	16.70gr
2230	ΑΡΤΕΜ	Κ	ΜΕ	16.70gr
2130	ΑΡΤΕΜΩΝ	Κ	ΣΩ	16.65gr
3458	ΑΡΤΕΜΩΝ	Κ	ΣΩ	16.40gr
2132	ΗΡΩΤΟ	Η	ΜΕ	16.60gr
3457	ΗΡΩΤΟ	Η	ΣΦ	16.40gr
2127	ΑΣΚΛΑΠΩΝ	Θ	..	16.75gr
2250	ΑΣΚΛΑΠΩΝ	Θ	Σ.	16.75gr
2254	ΑΣΚΛΑΠΩΝ	Θ	ΣΦ	16.70gr
2125	ΕΡΜΟ	.	ΜΕ	16.70gr
2242	ΕΡΜΟ	Μ	ΣΦ	16.70gr
3459	ΕΡΜΟ	Κ	Σ.	16.30gr
2138	ΕΡΜΟΚ	Μ	ΣΟ	16.60gr
3460	Η	Ε	..	16.40gr

ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣ-ΜΙΑΤΙΑΔΗΣ Üzüm Salkımı
Μ.Ö. 147/6

2158	ΑΝΤΙΦΑΝΗΣ	Α	ΠΕ	16.60gr(3)
3461	ΑΝΤΙΦΑΝΗΣ	.	ΑΟ	16.70gr
2154	ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ	Β	ΣΩ	16.65gr
2350	ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ	Β	ΣΦ	16.70gr
3462	ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ	Β	ΣΦ	16.55gr
2352	ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ	Β	ΣΟ	16.55gr
3463	ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ	Β	ΣΟ	16.60gr
3464	ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ	Β	..	16.60gr

ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣ-ΑΗΜΟΣΦΕΝ/ΑΗΜΟΣΦΕ

2345	ΠΥΡΡΟΣ	Γ	ΣΟ	16.70gr
2347	ΠΥΡΡΟΣ	Γ	ΜΕ	16.65gr
2353	ΠΥΡΡΟΣ	Γ	ΜΕ	16.65gr
3472	ΠΥΡΡΟΣ	Γ	ΜΕ	16.70gr
3467	ΠΥΡΡΟΣ	Γ	..	16.50gr
2152	ΚΑΛΛΙΦ	Γ	ΠΕ	16.70gr
3465	ΚΑΛΛΙΦ	Γ	ΠΕ	16.40gr
2159	ΚΑΛΛΙΦ	Η	ΠΕ	16.70gr
2342	ΚΑΛΛΙΣ	Η	ΠΕ	16.85gr
3656	ΚΑΛΛΙΣ	Θ	ΣΦ	16.70gr
3469	ΚΑΛΛΙΣ	Η	ΣΟ	16.55gr
2155	ΑΡΧΙΑΣ	.	ΣΟ	16.70gr
2343	ΑΡΧΙΑΣ	Ε	ΠΕ	16.60gr
2348	ΑΡΧΙΑΣ	Ε	..	16.70gr
2351	ΑΡΧΙΑΣ	Ε	ΣΟ	16.65gr
3466	ΑΡΧΙΑΣ	Ε	ΣΩ	16.50gr
2153	ΑΡΙΣΤΟΔΗ	Ζ	ΣΟ	16.70gr
2156	ΑΡΙΣΤΟΔΗ	Ζ	ΜΕ	16.70gr
2355	ΑΡΙΣΤΟΔΗ	Σ	ΜΕ	16.70gr
2157	ΘΕΟΦΙ	Κ	ΠΕ	16.70gr
2346	ΘΕΟΦΙ	Κ	ΣΟ	16.70gr
2354	ΘΕΟΦΙ	.	ΜΕ	16.60gr
3468	ΘΕΟΦΙ	Κ	ΜΕ	16.55gr
2349	ΦΙΛΟ	Λ	ΜΕ	16.70gr
2344	ΦΙΛΟ	Λ	ΣΟ	16.80gr
3475	ΦΙΛΟΠΟ	Λ	ΜΕ	16.65gr
3476	ΦΙΛΟΠΟ	Λ	ΜΕ	16.60gr
3470	ΕΥΚΡΑ	Ι	ΣΟ	16.55gr
3473	ΕΥΚΡΑ	Ι	ΜΕ	16.50gr
3474	ΕΥΚΛΗΣ	Η	ΣΦ	16.60gr
3471	ΕΜΙΚΥ	Μ	ΣΟ	16.60gr
3477	ΡΟΩΙ/ΕΜΙΚΥΦ	.	ΕΦ	16.70gr

ΔΙΟΤΙΜΟΣ-ΜΑΓΑΣ Sembolsüz M.Ö. 146/5

3479	ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ	Α	ΜΕ	16.60gr
3478	ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ	Α	ΣΩ	16.50gr
3480	ΧΑΡΙΝΑΥΤΗΣ	Γ	ΜΕ	16.62gr
3481	ΧΑΡΙΝΑΥΤΗΣ	Γ	ΜΕ	16.62gr

2383	ΔΙΟΝΥΣΙΟΣΚΕ	Γ	ΣΦ	16.70gr	2113	TIMOK	Θ	ΣΦ	16.65gr
2387	ΔΙΟΝΥΣΙΟΣΚΕ	Ζ	ΣΦ	16.70gr	2256	TIMOK	Θ	..	16.30gr
3482	ΔΙΟΝΥΣΙΟΣΚΕ	Ζ	ΣΦ	16.55gr	2268	TIMOK	.	..	16.70gr
3483	ΔΙΟΝΥΣΙΟΣΚΕ	Ζ	ΜΕ	16.60gr	3501	TIMOK	Θ	ΜΕ	16.65gr
2241	ΚΑΛΛΙΑΔΗΣ	Θ	ΣΦ	16.60gr(19)	2111	ΔΗ	Ε	ΣΦ	16.60gr
2389	ΛΑΜΙΟΣ	Θ	ΣΟ	16.65gr	2115	ΔΗ	Ε	ΣΩ	16.65gr
2388	ΝΙΚΩΝ	Ζ	ΠΕ	16.70gr	2118	ΔΗ	Α	ΣΦ(Ι)	16.65gr
3484	ΗΡΑΚΛΕΟΔ	Λ	ΣΟ	16.50gr	2269	ΔΗ	Ε	ΣΦ	16.65gr
ΕΥΜΑΡΕΙΑΔΗΣ-ΑΛΚΙΑΔΑΜ/ΑΛΚΙΑΔΑ(Ι)									
Triptolemos M.Ö. 145/4									
2114	ΘΟΙ	Α	ΣΟ	16.90gr	3500	ΠΥΡ	Μ	ΣΟ	16.65gr
3485	ΘΟΙ	Α	ΣΟ	16.40gr	2120	ΠΥΡ	.	..	16.70gr
2257	ΘΟΙ	Α	ΣΩ	16.90gr	2122	ΠΥΡ	.	..	16.70gr
3488	ΘΟΙ	Α	ΣΩ	16.50gr	2261	ΠΥΡΡΙ	Κ	ΣΦ	16.60gr
3489	ΘΟΙ	Α	ΣΩ	16.65gr	2263	ΠΥΡΡΙ	Δ	ΣΩ	16.50gr
3490	ΘΟΙ	Α	ΣΩ	16.65gr	2267	ΠΥΡΡΙ	Κ	ΣΟ	16.90gr
2116(Yazı yok)(1)	.	..	16.65gr	2271	ΠΥΡΡΙ	Μ	ΜΕ	16.60gr	
2119(Yazı yok)(1)	.	..	16.50gr	3497	ΠΥΡΡΙ	Α	Μ.	16.25gr	
2121	ΘΟΙ	Α	ΜΕ	16.70gr	3498	ΠΥΡΡΙ	Δ	ΣΟ	16.60gr
2264	ΘΟΙ	Α	ΜΕ	16.70gr	3499	ΠΥΡΡΙ	Α	ΜΕ	16.65gr
3486	ΘΟΙ	Α	ΜΕ	16.60gr	2123	ΑΕΚ	Ζ	ΣΩ	16.55gr
3487	ΘΟΙ	Α	ΜΕ	16.65gr	2266	ΑΕΚ	Ζ	ΣΩ	16.70gr
2262	ΘΟΙ	Α	ΜΕ	16.75gr	3502	ΑΕΚ	.	ΜΕ	16.60gr
2117	ΔΙΟ	Β	ΣΦ	16.60gr(20)	3503	ΑΕΚ	Ζ	ΣΟ	16.60gr
3491	ΔΙΟ	Β	..	16.70gr	3504	ΑΞΚ	.	..	16.55gr
2258	ΔΙΟΝ	Β	Σ.	16.75gr	2260	Η	.	..	16.80gr
2265	ΔΙΟΝ(1)	Β	ΣΩ(1)	16.70gr	3505	ΛΕΩΝ	.	ΜΕ	16.55gr
3492	ΔΙΟΝ	Β	ΣΟ	16.65gr	3506(Yazı yok)	.	..	16.45gr	
3493	ΔΙΟΝ	Β	..	16.65gr	ΧΑΡΙΝΑΥΤΗΣ-ΑΡΙΣΤΕΑΣ Meşaleli Demeter M.Ö. 144/3				
ΕΥΜΑΡΕΙΑΔΗΣ-ΚΛΕΟΜΕΝ/ΚΛΕΟΜΕ(Ι)/ΚΛΕΟ(ΙΙ)									
2259	ΑΡΙΣ	Γ	ΣΟ	16.85gr	2196	ΝΙΚΑ	Α	ΣΟ	16.60gr
2270	ΑΡΙΣ	Γ	ΣΩ	16.60gr	2272	ΝΙΚΑ	Α	..	16.70gr
3494	ΑΡΙΣ	Γ	..(ΙΙ)	16.50gr	2281	ΝΙΚΑ	Α	ΣΩ	16.60gr
2109	ΗΜΟ	.	..	16.65gr	2187	ΔΙΟΝΥΣΟΔΩ	Β	ΣΟ	16.70gr
3495	ΔΗΜΟ	Δ	ΜΕ	16.30gr	3507	ΔΙΟΝΥΣΟΔΩ	Β	ΣΟ	16.45gr
2124	ΜΗΤΡ	Η	..	16.55gr	2275	ΔΙΟΝΥΣΟΔΩ	Β	ΜΕ	16.75gr
3496	ΜΗΤΡ	Η	ΜΕ	16.62gr	3508	ΔΙΟΝΥΣΟΔΩ	Β	ΜΕ	16.55gr
2110	TIMOK	Θ	ΣΩ	16.60gr	2282	ΔΙΟΝΥΣΟΔΩ	Β	ΣΩ	16.70gr
2112	TIMOK	Θ	ΣΟ	16.90gr	2277	ΔΙΟΝΥ	Θ	ΣΟ	16.75gr
					2280	ΔΙΟΝΥ	.	..	16.60gr
					3509	ΔΙΟΝΥ	α	ΜΕ	16.45gr

2191	ΕΥΔΗΜΟΣ	Γ	ΣΩ	16.70gr	2194	ΑΑΚΙ/.ΛΟΔΩ	Z	ΣΦ/ΔΙ	16.65gr
3512	ΕΥΔΗΜΟΣ	Γ	ΣΩ	16.50gr	2186	ΚΗΦΙΣ	Μ	ΜΕ	16.50gr
3513	ΕΥΔΗΜΟΣ	Γ	ΣΩ	16.50gr	2274	ΚΗΦΙ	Μ	.Φ	16.45gr
3514	ΕΥΔΗΜΟΣ	Γ	ΜΕ	16.65gr	3523	ΚΗΦΙΣ	Μ	ΔΙ	16.65gr
2185	ΕΠΙΠΙ	Σ	ΔΙ	16.60gr	3526	ΚΗΦΙΣΟΔ	Μ	ΣΦ	16.35gr
2189	ΕΠΙΠΙ	Σ	ΣΦ	16.70gr	2182	ΘΕΟΣ	Λ	ΣΟ	16.60gr
2287	ΕΠΙΠΙ	Σ	ΜΕ	16.80gr	2190	ΘΕΟΣ	Δ	Σ.	16.75gr
2288	ΕΠΙΠΙ	Σ	..	16.70gr	2276	.ΕΟ.	Λ	ΔΙ	16.65gr
3515	ΕΠΙΠΙ	Z	ΔΙΟ	16.65gr	3227	ΘΕΟΣ	Ι	ΜΕ	16.55gr
3516	ΕΠΙΠΙ	Z	ΜΕ	16.65gr	3528	ΘΕΟΣ	Λ	ΔΙ	16.55gr
2188	ΕΠΙ	Ι	..	16.70gr(21)	ΦΑΝΟΚΛΗΣ-ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ Mesaleli Artemis M.Ü. 143/2				
3517	ΕΠΙ	Ι	ΜΕ	16.60gr	2174	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	ΜΕ	16.70gr
2155	ΕΠ	.	ΣΟ	16.55gr	2229	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	ΣΟ	16.70gr
2193	ΕΠ	.	ΣΩ	16.65gr	3537	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	ΜΕ	16.35gr
3518	ΕΠ	Ι	ΔΙ	16.65gr	2179	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	ΣΟ	16.45gr
3519	ΕΠ	Ι	ΣΩ	16.65gr	3535	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	ΣΟ	16.60gr
2184	ΕΠΙΓΟ	Ι	..	16.55gr	3536	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	ΣΟ	16.40gr
2192	ΕΠΙΓΟ	.	..	16.70gr	2181	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	ΣΦ	16.70gr
2278	ΙΑΣΩΝ	Δ	ΜΕ	16.65gr	2323	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	ΣΦ	16.60gr
2284	ΙΑΣΩΝ	Δ	Σ.	16.65gr	3534	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	ΣΦ	16.60gr
2289	ΙΑΣΩΝ	Δ	ΣΦ	16.65gr	2332	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	..	16.60gr
3510	ΙΑΣΩΝ	Δ	ΣΩ	16.45gr	2334	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	Σ.	16.60gr
3511	ΙΑΣΩΝ	Δ	ΣΩ	16.50gr	3533	ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ	Α	ΣΩ	16.60gr
3529	ΙΑΣΩΝ	Δ	ΣΩ	16.55gr	2177	..ΜΟΚ..ΤΗ	Α	Σ.	16.70gr(22)
3530	ΙΑΣΩΝ	Δ	ΣΦ	16.60gr	3538	ΒΑΧΧΙΟΣ	Δ	ΣΦ	16.65gr
3531	ΙΑΣΩΝ	Ε	ΣΟ	16.60gr	3539	ΒΑΧΧΙΟΣ	Δ	ΣΦ	16.60gr
2273	ΗΡΑΚΛΕΙ	Σ	ΣΩ	16.60gr	3540	ΒΑΧΧΙΟΣ	Δ	Σ.	16.50gr
2279	ΗΡΑΚ	Ε	ΣΟ	16.75gr	3541	ΒΑΧΧΙΟΣ	Ε	..	16.40gr
2285	ΗΡΑ	Ε	ΣΦ	16.70gr	3542	ΒΑΧΧΙΟΣ	.	ΣΩ	16.55gr
2231	ΗΡΑΚΛ	Ε	ΣΟ	16.70gr	2337	ΒΑΧΧΙΟΣ	Δ	ΣΦ	16.55gr
3532	ΗΡΑΚ	Ε	ΣΟ	16.50gr	2338	ΑΧΙ	Δ	ΣΩ	16.90gr
2183	ΑΠΟΛΛΟΔΩ	Σ	ΜΕ	16.65gr	3544	ΒΑΧΙ	Δ	Σ.	16.65gr
3524	ΑΠΟΛΛΟΔΩ	Σ	ΣΟ	16.60gr	2226	ΑΡΙΣΤΟΔΗΜΟΣ	Δ	Σ.	16.60gr
3525	ΑΠΟΛΛΟΔΩ	Σ	ΣΟ	16.60gr	2335	ΑΡΙΣΤΟΔΗ	Β	..	16.70gr
2286	ΑΥΚΙΣ	Η	..	16.50gr	2328	ΑΛΕΞΑΝ	Β	..	16.60gr
3520	ΑΥΚΙΣ	Η	ΣΟ	16.60gr	2330	ΑΛΕΞΑ	Η	ΣΦ	16.65gr
3521	ΑΥΚΙΣ	Η	Σ.	16.60gr	3543	ΑΛΕ	Η	ΣΦ	16.55gr
3522	ΑΥΚΙΣ	Η	ΕΩ	16.60gr					

3554	ΑΑΕΕΑ	H	Σ.	16.40gr
3555	ΑΑΕΕΑ	H	Σ.	16.50gr
3559	ΘΕΟΔΩ	H	..	16.50gr
2175	ΦΙΑΙΝΟΣ	I	ME	16.65gr
2178	ΦΙΑΙΝΟΣ	I	Σ.	16.60gr
2322	ΦΙΑΙΝΟΣ	I	ΣΟ	16.60gr
2324	ΦΙΑΙΝΟΣ	I	ΣΩ	16.60gr
2327	ΦΙΑΙΝΟΣ	I	..	16.70gr
2336	ΦΙΑΙ	I	ΣΩ	16.70gr
3545	ΦΙΑΙ	I	ΣΩ	16.55gr
3546	ΦΙΑΙ	I	..	16.60gr
2172	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	Α	ΣΟ	16.60gr
2227	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	Α	ΣΟ	16.70gr
2173	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	Γ	ME	16.65gr
2176	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	Δ	ΣΟ	16.35gr
2333	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	Α	..	16.95gr
3547	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	Α	ME	16.55gr
3548	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	Α	ME	16.55gr
3549	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	Α	ME	16.60gr
3550	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	Α	ME	16.60gr
2180	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	Α	ME	16.65gr
2228	ΕΤΡΑ	Α	ΣΦ	16.70gr
2329	ΕΤΡΑ	Α	ΣΦ	16.60gr
3551	ΕΤΡΑΤΙΟΣ	.	ΣΟ	16.50gr
2325	ΕΩΣΤΡΑΤΟΣ	.	Σ.	16.70gr
2326	ΕΩ.ΤΡΑ.	K	ΔΩ	16.70gr
2331(Yazı yok)	.	..	..	16.60gr
3552	ΙΕΡΩΝ	Θ	ME	16.62gr
3553	ΙΕΡΩΝ	Θ	ME	16.62gr
3556	ΙΕΡΗ	Θ	ΣΩ	16.50gr
3557	ΦΙΑΘΘΕΟΣ	M	ME	16.55gr
3558	ΦΙΑΘΘΕΟΣ	M	Σ.	16.60gr
3560	ΕΩΣΤΡ/..	Θ	ΕΩ	16.55gr
ΕΥΒΟΥΛΙΔΗΣ-ΑΓΑΘΟΚΛΗ				Geyik Yavrulu Artemis M.ö. 142/1
2211	ΦΙΑΘΘ	A	ΣΟ	16.60gr(23)
2382	ΦΕΟΔ	A	.Φ	16.60gr
2210	ΦΕΟΑ	A	ME	16.70gr
3561	.ΕΟΔ	A	ΣΟ	16.55gr
2209	ΑΥΣΙΩ	A	ΣΩ	16.65gr

3562	ΑΥΣΙΠ	B	ME	16.55gr
3563	ΑΥΣΙΠ	B	ME	16.55gr
ΖΩΙΑΟΣ-ΕΥΑΝΔΡΟΣ				Arı
2214	ΑΥΧΙΠ	Γ	ΣΩ	16.80gr
2215	MEMNΩN	Δ	ΣΦ	16.60gr
3576	MEMNΩN	Δ	ΣΟ	16.60gr
3577	MEMNΩN	Δ	ΣΩ	16.55gr
3567	ΑΕΚΛΗ	Γ	ΣΦ	16.55gr
3568	ΑΕΚΛΗ	Γ	ΣΦ	16.50gr
3569	ΑΕΚΛΗΙ	Σ	ΣΦ	16.50gr
3570	ΑΕΚΛΗΙ	Σ	ΣΦ	16.50gr
2213	ΑΝΤΙΕΦΕ	E	ΣΟ	16.60gr
3565	ΑΝΤΙΕΦΕ	.	.Φ	16.52gr
3566	ΑΝΤΙΕΦΕ	Z	ΣΩ	16.60gr
2216	ΖΩΙΑΟΣ	Θ	Σ.	16.60gr
2217	ΖΩΙΑΟΣ	Θ	ME	16.60gr
2219	ΖΩΙΑΟΣ	Θ	..	16.65gr
2374	ΖΩΙΑΟΣ	Θ	ME	16.30gr
2377	ΦΕΘΕΝ	Θ	ΣΦ	16.30gr
2220	ΦΕΘΕΝ	I	ΣΩ	16.25gr
2372	ΦΕΘΕΝ	.	..	16.60gr
3571	ΦΕΘΕΝ	I	ME	16.65gr
3572	ΦΙΘΕΝ	I	ME	16.55gr
2218	ΣΩΚΡΑΤ	K	ME	16.65gr
3573	.ΩΚ.ΑΤ	I	ME	16.55gr
3574	.ΩΚ.ΑΤ	I	ΣΟ	16.65gr
2376	ΠΟΛΥΚΡΑ	H	ΣΟ	16.60gr
2212	ΠΟΛΥΚΡΑ	H	ME	16.60gr(24)
3464	ΠΟΛΥΚΡΑ	H	ΣΦ	16.55gr
2378	ΛΑΜΙΟΣ	K	ΣΟ	16.70gr
2373	ΚΡΙΤΩΝ	.	..	16.70gr
3575	ΚΡΙΤΩΝ	M	ΣΟ	16.65gr
ΔΑΜΩΝ-ΣΩΣΙΚΡΑΤΗΣ				Sadak ve Yay M.ö. 141/0
2318	ΚΡΙΤΩΝ	A	ME	16.60gr
2321	ΚΡΙΤΩΝ	A	ME	16.65gr(25)
2169	ΚΡΙΤΩΝ	B	ΠΕ	16.45gr
2237	ΚΡΙΤΩΝ	Γ	ME	16.60gr
2317	ΚΡΙΤΩΝ	B	ME	16.65gr
3578	ΚΡΙΤΩΝ	B	ΣΟ	16.40gr

2170	NIKONO	Γ	ΑΠ	16.70gr
2314	NIKONO	Δ	ΣΟ	16.40gr
3580	NIKONO	Δ	ΣΟ	16.60gr
3579	NIKONO	Δ	ΠΕ	16.45gr
2162	NIKONO	Δ	ΜΕ	16.65gr
2171	ΙΑΣΩΝ	Ε	ΑΠ	16.60gr
2319	ΑΡΙΣΤΩΝ	Ζ	ΑΠ	16.50gr
3581	ΑΡΙΣΤΩΝ	Ζ	ΠΕ	16.50gr
2316	ΑΡΙΣΤΩΝ	Ζ	ΣΟ	16.45gr
2165	ΘΕΟΔΩΡ	Ζ	ΠΕ	16.70gr
2166	ΘΕΟΔΩΡ	Ε	ΣΟ	16.30gr
3582	ΘΕΟΔΩΡ	Ζ	ΜΕ	16.50gr
2167	ΚΛΕΙΔΑΜΟ	Κ	ΑΠ	16.50gr
2320	.ΑΕ...ΜΟ	Ι	ΠΕ	16.55gr
3584	ΚΛΕΙΔΑΜΟ	Ι	ΠΕ	16.40gr
3585	ΚΛΕΙΔΑΜΟ	Ι	ΠΕ	16.60gr
2164	ΕΠΙΓΕΝ	Η	ΣΩ	16.70gr
2168	ΕΠΙΓΕΝ	.	ΣΟ	16.60gr
2315	ΕΠΙΓΕΝ	Η	ΠΕ	16.55gr
3583	ΕΠΙΓΕΝ	Θ	ΑΠ	16.55gr
3586	ΤΙΜΩΝ	Μ	ΠΕ	16.50gr
2163	ΕΠΙΓΕΝ	Θ	ΔΠ	16.60gr
ΕΥΜΗΛΟΣ-ΚΑΛΔΙΤΩΝ			Tike M.ö.	140/39
3587	ΑΔΕΣ	Α	ΜΕ	16.60gr
3588	ΑΔΕΣ	Β	ΣΟ	16.50gr
3589	ΑΔΕΣ	Γ	ΣΟ	16.55gr
3590	ΑΔΕΣ	Γ	ΑΠ	16.60gr
2365	ΑΔΕΣ	Γ	ΑΠ	16.60gr
2371	ΑΔΕΣ	Γ	ΣΦ	16.70gr
2366	ΔΙΟΚΑ	Δ	ΑΠ	16.70gr
2370	ΔΙΟΚΑ	Ε	ΜΕ	16.55gr
2379	ΔΙΟΚΑ	Δ	ΣΩ	16.80gr
2362	ΗΡΑ	Η	ΜΕ	16.70gr(26)
3591	ΗΡΑ	Η	ΜΕ	16.60gr
2197	ΗΡΑ	Θ	ΣΟ	16.60gr
2201	ΗΡΑ	Θ	ΣΟ	16.70gr
2363	ΗΡΑ	Β	ΣΟ	16.50gr
2139	ΗΡΑ	Γ	ΣΟ	16.55gr
3592	ΗΡΑ	Κ	ΜΕ	16.60gr

2198	ΗΡΑ	Κ	ΜΕ	16.60gr
2364	ΗΡΑ	Κ	ΜΕ	16.60gr
3593	ΗΡΑ	Κ	ΣΩ	16.70gr
2380	ΗΡΑ	Ζ	ΔΠ	16.60gr
3594	ΗΡΑ	Ζ	ΣΟ	16.45gr
2140	ΗΡΑ	Λ	ΣΟ	16.70gr
2141	ΗΡΑ	Ο	ΣΟ	16.60gr
ΗΡΑΚΛΕΙΔΕΣ-ΕΥΚΛΗΣ (I)				Anforalı Kanatlı Tike M.ö. 139/8
2200	ΔΙΟ	Α	ΑΠ	16.65gr
2369	ΑΣΚΛΗ	Β	..	16.60gr
3596	ΑΣΚΛΗ	Β	..	16.60gr
2199	ΔΙΟΝΥΣΟ	Γ	Σ.	16.60gr
3597	ΔΙΟΝΥΣΟ	Γ	ΜΕ	16.50gr
3598	ΑΡΙΣΤΩΝ	Δ	ΣΟ	16.70gr
2368	ΑΡΙΣΤΩΝ	Δ	ΣΟ	16.60gr(27)
3599	ΑΡΙΣΤΩΝ	Ε	ΣΟ	16.55gr
3600	ΑΡΙΣΤΩΝ	Δ	ΑΠ	16.55gr
3601	ΑΡΙΣΤΩΝ	Δ	ΜΕ	16.55gr
3602	ΠΕΙΘΟΔΑ	Η	ΑΠ	16.55gr
3603	ΔΙΟΓΕ	Ι	Σ.	16.65gr
ΘΕΟΔΟΤΟΣ-ΚΛΕΟΦΑΝΗΣ				Sembolsüz M.ö. 138/7
2234	ΔΗΜΟΣ	Α	ΣΟ	16.80gr
2240	ΔΗΜΟΣ	Α	ΑΠ	16.60gr
2385	ΔΗΜΟΣ	Α	ΜΕ	16.70gr
2232	ΔΗΜΟΣ	Β	ΜΕ	16.70gr(28)
2238	ΔΗΜΟΣ	Β	ΜΕ	16.80gr
2235	ΣΩΤΑΣ	Γ	ΑΠ	16.75gr
2384	ΣΩΤΑΣ	Γ	ΣΟ	16.75gr
2239	ΣΩΤΑΣ	Δ	ΜΕ	16.70gr
3595	ΕΠΙΜΑΧΟΣ	Ε	ΣΟ	16.70gr
ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ-ΕΥΚΛΗΣ (II)				Bereket Boynuzlu Anforalı Tike M.ö. 137/6
2367	ΔΙΟΝΥΣΟΓ	Γ	ΣΟ	16.45gr(29)

Resim : 1

Resim : 2

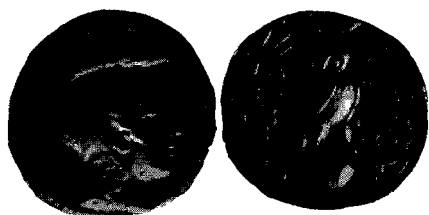
Resim : 3

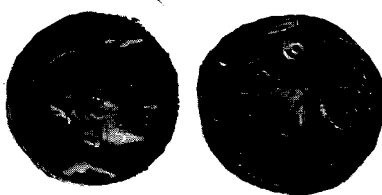
Resim : 4

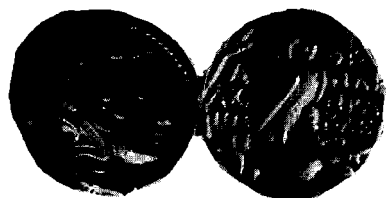
Resim : 5

6

7

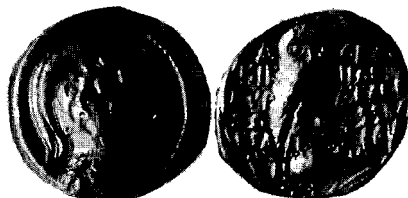
8

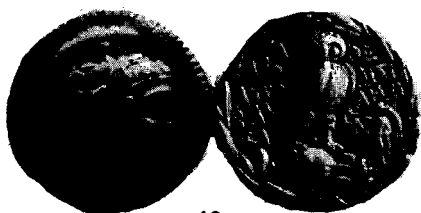
9

10

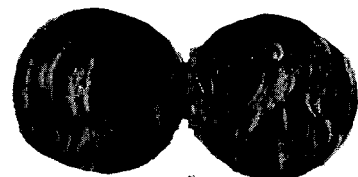
11

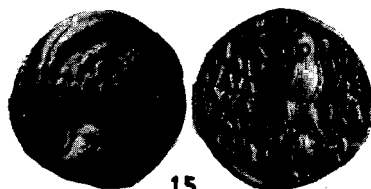
12

13

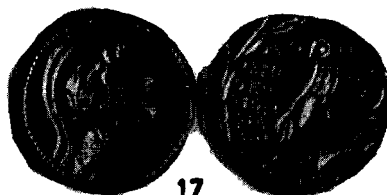
14

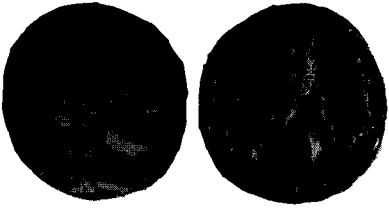
15

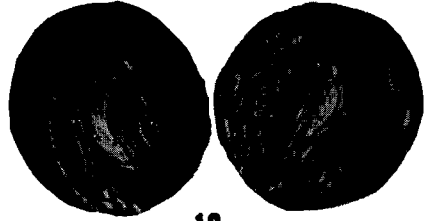
16

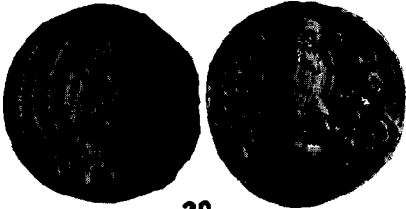
17

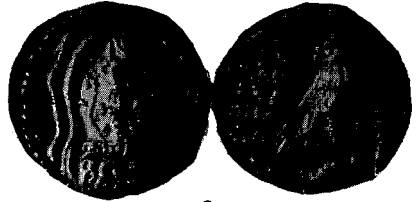
18

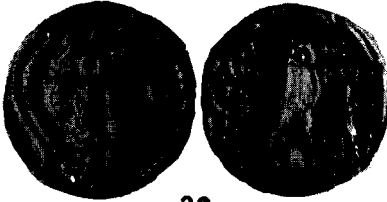
19

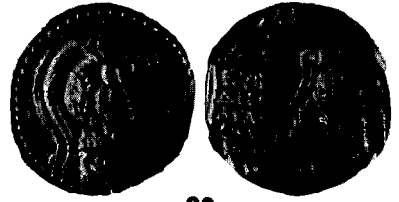
20

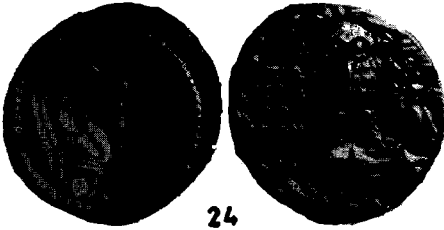
21

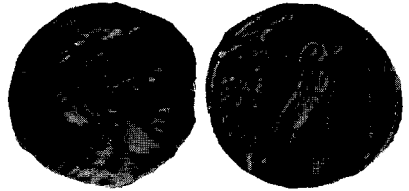
22

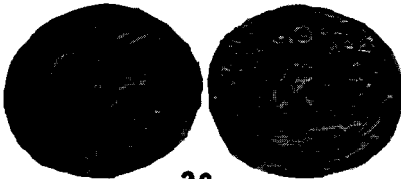
23

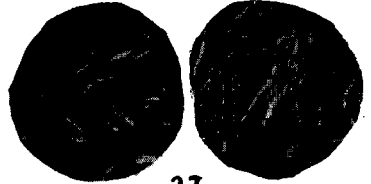
24

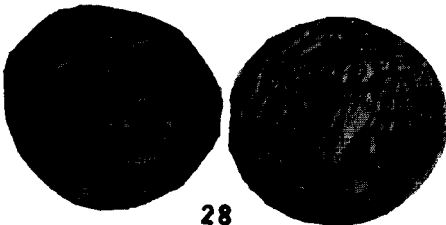
25

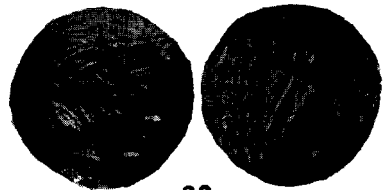
26

27

28

29

KÜTAHYA BÖLGESİ ŞEHİR SIKKELERİ

A. Semih TULAY *

Bulunduğu yer antik kaynaklarda FRIGYA EPICETETUS (Küçük Frigya) olarak geçen Kütahya İli sınırları içinde sikke bastığı bilinen antik şehir sayısı yedi olup, bunlar sırasıyla AEZANI (Emet - Çavdarhisar) ANCYRA (Simav - Kiliseköy) APPIA (Altıntaş - Abya Köyü) CADI (Eski Gediz), COTIAEUM (Kütahya), SYNAUS (Simav) ve TİBERIOPOLIS (Emet - Eğrigöz?) dir.

Burada Appia, Synaus ve Tiberiopolis sikkelerinden söz edemiyoruz¹. Ancak bu şehirlerin sikke bastıklarını kataloglardan biliyoruz². Bölgenin bilinen ilk şehir sikkeleri Roma çağına ait olup, en eskileri M. Ö. 11. yüzyıla tarihlenmektedir. Tamamı bronz veya bakırdandır.

AEZANI (Çavdarhisar)

Kütahya'nın 56 Km. güney batısında yer alır. Bölgenin en önemli antik yerleşim merkezidir. RHYNDACUS (Bedir Deresi) Çayı'nın kenarında yer alan Aezani'nin ilk sikkeleri M. Ö. 1. yüzyıla tarihlenirler³.

1. yüzyılın ikinci yarısında tanrı tipleri Zevs, Hermes, Dionysos ve Herakles'dir. Şehrin ismi bu devirde sikkeler üzerinde EZEANITΩN olarak yer alır.

Avgustos'dan Gallienus'a kadar olan devrede yani M. Ö. 1. yüzyıldan M. S. III. yüzyıla kadar olan devrede görülen tanrı tipleri çok çeşitlidir. Bunlar Kybele, Athena, Artemis, Ephesia, Hermes, Nehir tanrısı Rhyndacus, quadriga içinde Helios, Poseidon, Hephaistos ve üçlü olarak tasvir edilen Hekate'dir. M. S. I yüzyılda şehrin ismi AIZANITΩN, M. S. III. yüzyılda AIZANEITΩN olarak sikkeler üzerinde yer alır.

(*) Semih TULAY. Aphrodisias Müzesi Müdürü.

(1) Müzede henüz bazı sikkeler temizlenmemiştir. Bunların temizlenmesi sonucu bu sikkeler ortaya çıkabilir.

(2) B.M.C. Phrygia s. 106 - 108, Levha XIII Appia,
B. M. C. Phrygia s. 387 - 391 Levha XLV Synaus,
B. M. C. Phrygia s. 421 - 424 Levha XLIX Tiberiopolis,
H. A. Seaby, Greek Coins. London. 1966 s. 146 vd.

(3) Head, B. V. Historia Numorum. Reprint, 1963, s. 64.

ANCYRA (Kiliseköy)

Batı Frigya'da yer alan bu şehrin sikkeleri en erken M. Ö. II. yüzyıla tarihlenir. Şehrin ismi sikkeler üzerinde genellikle ANKYPANΩN olarak yazılmıştır. Tanrı tipleri çeşitlidir. Ayakta duran Zevs, Artemis Ephesia, Athena, Poseidon ve yüz yüze bakar şekilde Zevs ve Hera. Bu tanrı tiplerinden başka çeşitli Demos büstleri de yer alır.

CADI (Eski Gediz)

Dindymos (Murat) Dağı'nın eteklerinde yer alan Cadı'nın bulunduğu bölge Phrygia Epictetus'un Abbatis adı verilen kısmıdır. Şehrin ismi sikkeler üzerinde KAΔOHNΩN olarak görülür. Cadı sikkelerinde tanrı tipleri çok çeşitlidir. Zevs Lydios/Laodikeus, Artemis Ephesia, Hera, Apollon, Dionysos, Demeter, Kybele, Asklepios, Hygeia, Herakles ve nehir tanrısı Hermos sık olarak kullanılmışlardır. Şehir Roma ve Bizans devrinde parlak bir yaşam sürmüş, Bizans döneminde piskoposluk merkezi olmuştur.

COTIAEUM (Kütahya)

Kuruluş tarihi M. Ö. XI. yüzyıl olarak bilinen Kütahya İsmi Cotys'in şehri anlamına gelen Cottaion'dan gelir⁴. Eski kaynaklardan Suidas bu şehri Ezop'un doğduğu memleket diye tanıtır. Bu durumda kuruluşu M. Ö. VI. yüzyıldan daha eskilere iner⁵.

M. S. II. yüzyıldan itibaren önemli bir Roma kenti olan Kütahya Bizans devrinde de önemini korumuş ve piskoposluk merkezi haline gelmiştir. Halen günümüzde Roma devrine ait olupta ayakta duran eser mevcut değildir. Ancak Bizans devrinden kalma kale bugün ayaktaadır. Çevresi 3500 m. olup, burçlar birbirlerine çok yakındırlar. 70 adet burç vardır.

Şehrin adı sikkeler üzerinde çeşitli şekillerde görülür. Tiberius ile Gallienus devirlerinde KOTIAEΙΣΡΩΜΗΝ/ΣΥΝΚΛΗΤΟΝ olarak yer almış, daha sonraları bu isim KOTIAEΩN olarak görülmeye başlanmıştır.

Kotiaeon sikkelerinde tanrı tipleri çok çeşitli ise de en çok görülen tip Ana Tanrıça Kybele'dir. Ana tanrıça genellikle arslanların çektiği bir araba/taht üzerinde görülür. Bazen ana tanrıça doğrudan bir arslan üzerine biner şekildedir. Bazen de bir taht üzerinde oturur ve iki yanında arslanlar bulunur şekildedir⁶. Kybele dışındaki diğer tanrılar şunlardır :

(4) Cotys: Trakyalı bir tanrıça olup, kültüne Atina ve Eupoliste de rastlanır. The Oxford Classical Dictionary. s. 294.

(5) İslam Ansiklopedisi. Cilt. VI. s. 1119.

(6) Head, B. V. Historia Numorum, Reprint. 1963. s. 671.

Quadriga içinde Helios, Apollon, Artemis, Asklepios ve Hygeia, Herakles, Tanrıça Roma ve bahçede Hesperitler.

K A T A L O G

AEZANI (Çavdarhisar)

1 — Env. N. 658⁷

29 mm.

M. S. II. yy'ın sonu III. yy'ın başı.

ÖN Y. ΙΕΡΟΣ ΔΗΜΟΣ

Sağa doğru profilden Demos büstü. Başında çelenk olup, saçlar uzun bukleler halindedir.

ARKA Y. ΑΙΖΑΝΕΙΤΩΝ

Ortada ayakta duran yarı çıplak Zevs. Vücut cepheden baş profilden olup, sola dönüktür. Sol elinde asa, sağ elinde kartal tutar durumdadır.

2 — Env. N. 1012⁸

19 mm.

M. Ö. I. yy

ÖN Y. ΣΕΒΑΣ ---

Sağa doğru profilden İmparator Avgustos'un başı.

ARKA Y. ΕΙΜΕΝΑ --- ΑΙΖΑΝΙΤ

Ortada sola doğru ayakta duran Zevs. Sol elinde asa, sağ elinde kartal tutar durumda. Vücut cepheden, baş profilden. Sağında ΑΙΖΑΝΙ, Solunda ΕΙΜΕΝΑ yazıları yer alıyor.

3 — Env. N. 3324

18 mm.

M. Ö. I. yy'ın ilk yarısı.

ÖN Y. ΑΓΡΙΠΠΙΝΑ ΣΕΒΑΚΤΗΝ

Sağa doğru profilden imparatoriçe Agrippina'nın büstü. Saç örgüleri omuza kadar inmektedir.

ARKA Y. ΑΙΖΑΝΙΤΩΝ

Sağa doğru profilli imparatoriçe. Saçlar baş üzerinde toplanmış. Sağda bitki motifi var.

(7) B. M. C. Phrygia s. 27, N. 28.

R. Naumann, Der Zeus Tempel Zu Aizanoi. Berlin, 1979, s. 89, No. 24.

(8) R. Naumann, Der Zeus Tempel Zu Aizanoi. Berlin, 1979, s. 90, No. 34.

B. M. C. Phrygia. Levha V. No. 8.

4 — Env. N. 1844⁹

16 mm.

M. Ö. I. yy'ın ilk yarısı.

ÖN Y. ΑΓΡΗ ---- CEBA - H --

Sağa doğru imparatoriçe büstü.

ARKA Y. ΑΙΖΑΝ -- ΩΝ

Sağa doğru profilden imparatoriçe. Sağda bitki motifi var.

5 — Env. N. 2196¹⁰

19 mm.

M. S. I. yy'ın ilk yarısı

ÖN Y. ΚΛΑΥΔ -

Sağa doğru imparator Claudius'un başı. İmparatorun başında diadem olup, uzun bir boyuna sahiptir.

ARKA Y. ΑΙΖΑΝΙΤΗ - Ν ΕΠΙ - ΜΗΝΟ - Ν --- ΝΑΝΝΑ

Sola doğru ayakta duran Zevs himationlu olup, sol elinde asa, sağ elinde kartal tutmaktadır.

6 — Env. N. 2455

18,5 mm.

M. S. I. yy'ın ilk yarısı.

ÖN Y. ΑΙΖΑΝΙΤΑ --- ΚΛΑΥΔΙΟ

Sağa doğru imparator Claudius'un profilden başı.

Başında çelenk var.

ARKA Y.

Sola doğru ayakta duran Zevs himationlu olup, sol elinde asa, sağ elinde kartalı var.

7 — Env. N. 1306¹¹

21 mm.

M. S. I. yy.

ÖN Y. ΔΟΜΙΤΙΑΝΟ ΚΑΡΣΕΒΑ

Sola doğru profilli uzun saç ve sakallara sahip olan imparator Domitian'ın başında diadem vardır.

ARKA Y. Kenarlarda : ΑΙΖΑΝΕΙΤΩΝ

Sola doğru ayakta duran Athena.

(9) R. Naumann, Der Zeus Tempel Zu Aizanoi. Berlin, 1979, s. 91, No. 41.

(10) R. Naumann, Der Zeus Tempel Zu Aizanoi. Berlin, 1979, s. 91, No. 40.

(11) R. Naumann, Der Zeus Tempel Zu Aizanoi Berlin, 1979, s. 91, No. 42.

8 — Env. N. 2195

19,5 mm.

M. Ö. I. yy'ın ilk yarısı.

ÖN Y. FAVCTINA CEB-CTH

Sağa doğru profilden Faustina. Saçlar arkada topuz yapılmıştır. Saç bukleleri belirlidir.

ARKA Y. Kenarlarda AIZA-EITΩN

Ortada ayakta duran Artemis Ephesia.

9 — Env. N. 43

15 mm.

M. S. I. yy'ın ilk yarısı (Hadrian devri?)

ÖN Y. Sağa doğru profilden imparator büstü. İmparator sakallıdır.

ARKA Y. Kenarlarda: AIZANE---

Ortada ay ve yıldız motifi yer almaktadır.

10 — Env. N. 2408¹²

34 mm.

M. S. I. yy'ın ikinci yarısı.

ÖN Y. Sağa doğru imparator. Yaşlı olarak tasvir edilmiş olup, sakallıdır.

ARKA Y. ΚΑΑΥΔΙΟ - AVTEINOY AIZANEITΩN

Ortada sola doğru ayakta duran Tyche. Sol elinde bereket boynuzu, sağ elinde dümen tutuyor.

ANCYRA (Simav - Kiliseköy)

11 — Env. N. 1030

21 mm.

ÖN Y. ΔHMOC ANKVPAΩN

Sola doğru profilden uzun saç ve sakallara sahip olan Demos başı.

ARKA Y. Artemis Ephesia.

12 — Env. N. 710

19 mm.

ÖN Y. Silik.

ARKA Y. ANKVPA-ΩN

Artemis Ephesia. Ayakları dibinde iki geyik var.

(12) B. M. C. Phry. Lev. VI. No. 1, s. 38, N. 106.

13 — Env. N. 1335

19 mm.

ÖN Y. Sağa doğru imparatoriçe büstü. (Julia?)

ARKA Y. ANKVP----

Artemis Ephesia. Ayakları dibinde iki geyik var.

14 — Env. N. 3347¹³

21 mm.

M. S. II. yy

ÖN Y. Sağa doğru profilden imparator Septimius Severius'un başı.

İmparator sakallıdır.

ARKA Y. Çelenk içerisinde : AN

KVPA

NΩN

CADI (Gediz)

15 — Env. N. 2611

24 mm.

ÖN Y. IĒPA BOVA --

Sağa doğru profilden başı örtülü Boule başı.

ARKA Y. Kenarlarda : KAΔOHNΩN

Sağa doğru ayakta duran Artemis. Sol tarafında bir hayvan geyik/köpek var.

16 — Env. N. 2674

27 mm.

ÖN Y. IĒPA BOV--

Sağa doğru Boule başı profilden olup, saç bukleleri belirlidir.

ARKA Y. Kenarlarda : - AΔOHNΩN

Sola doğru taht üzerinde oturan Kybele.

17 — Env. N. 660¹⁴

20 mm.

M. S. I. yy'ın ilk yarısı.

ÖN Y. KAIΣAP KAAVΔIOΣ

Sağa doğru profilden imparator Claudius'un büstü. İmparatorun başında çelenk olup, sakallıdır.

ARKA Y. Kenarlarda : ΕΠΙΜΕΛΙΤΩΝΟΣΑΚΑΗΠΙΑΔΟΥ

Ortada sola doğru ayakta duran Zevs Laodikeus. Sağında ve solunda KAΔO/HNΩN ismi.

Zevs'in sol elinde asa, sağ elinde kartal var.

(13) H. A. Seaby, Greek Coins, London, 1966, s. 146 No. 1861.

(14) B. M. C. Phrygia s. 119, No. 16.

18 — Env. N. 1696¹⁵

18 mm.

M. S. II. yy'ın başı.

ÖN Y. CABEINA

Sağa doğru profilden imparatoriçe Sabina'nın büstü.

Saçlar baş üzerinde toplanmıştır.

ARKA Y. Kenarlarda: KAΔOHNΩN

Ortada Artemis Ephesia.

19 — Env. N. 3210¹⁶

30 m.

M. S. II. yy'ın ikinci yarısı.

ÖN Y. AVTKMIΦIAIΠΠOC

Sağa doğru imparator profilden ve sakallı olarak tasvir edilmiştir.

ARKA Y. EΠIΛ--A--TOVΦ KAΔOHNΩN

Sola doğru ayakta duran Herakles. Çıplak olarak tasvir edilmiştir.

COTIAEUM (Kütahya)

20 — Env. N. 1102

23 mm.

ÖN Y. Silik.

ARKA Y. Noktalardan oluşturulmuş daire içinde : KO
TI

21 — Env. N. 2675¹⁷

20 mm.

ÖN Y. ΔHMOC

Sağa doğru Demos başı. Uzun saç ve sakallara sahip. Saç ve sakal bukleleri belirlidir.

ARKA Y. Kenarlarda: ----- PIANOV APX KOTIAEΩN

Sola doğru taht üzerinde oturan Kybele. İleriye uzattığı sağ elinde tabak var.

22 — Env. N. 3350

18 mm.

M. S. II. yy'ın ikinci yarısı.

ÖN Y. AVTKΠAΘVAΔEPIANO

Sağa doğru profilli imparator büstü. İmparator kıvrıkcık saç ve sakallara sahip olup, başında çelenk var.

(15) B. M. C. Phrygia s. 121, No. 26.

(16) B. M. C. Phrygia, s. 124, No. 40.

(17) B. M. C. Phry. Lev. XX, No. 2.

ARKA Y. Kenarlarda : KOT - AΕΩΝ

Ortada sola doğru ayakta duran tanrıça Athena. Miğferli olup, uzun bir elbise giymiş, sol elinde mızrak ve kalkan var. İleriye uzatmış olduğu sol elinde tabak tutuyor.

23 — Env. N. 735

24 mm.

M. S. II. yy'ın ikinci yarısı.

ÖN Y. AVTKΠAIKOVA Λ EPIANON

Sağa doğru sakallı ve şua taçlı imparator.

ARKA Y. Kenarlarda : ΕΠΙ - ΑΙ - ΔΗΜ - ΠΙΑΝΟ --- ΑΡΧ

Alt kısımda : KOTIAEΩN

İki arslanın sola doğru çektiği araba içinde Kybele.

24 — Env. N. 842

24 mm.

M. S. II. yy'ın ikinci yarısı.

ÖN Y. AVT -- KOVAΛEPIANON

Sağa doğru sakallı ve şua taçlı imparator.

ARKA Y. ΕΠΙΔ ---

KOTIAEΟ ΑΡΧ

Solda tanrıça karşısında yarı çıplak imparator? Ayakları di binde bir ufak figür daha var.

25 — Env. N. 732

23 mm.

ÖN Y. AV - ΠΠΑΓΑΔΔΙΑΒΟ

Sağa doğru sakallı ve şua taçlı imparator.

ARKA Y. ΕΠΙΔΙΟΥΓΕ - ΟΥCΔΙ - Ι Α/P/X

KOTIAEΩN

Sağa doğru ilerliyen arslanın üzerinde Kybele.

26 — Env. N. 1942

26 mm.

M. S. II. yy'ın ikinci yarısı

ÖN Y. — VΔΙΟ — ΦΙΔΙΠΠΟ

Sağa doğru sakallı ve şua taçlı imparator. Yüz sert bir ifadeye sahiptir.

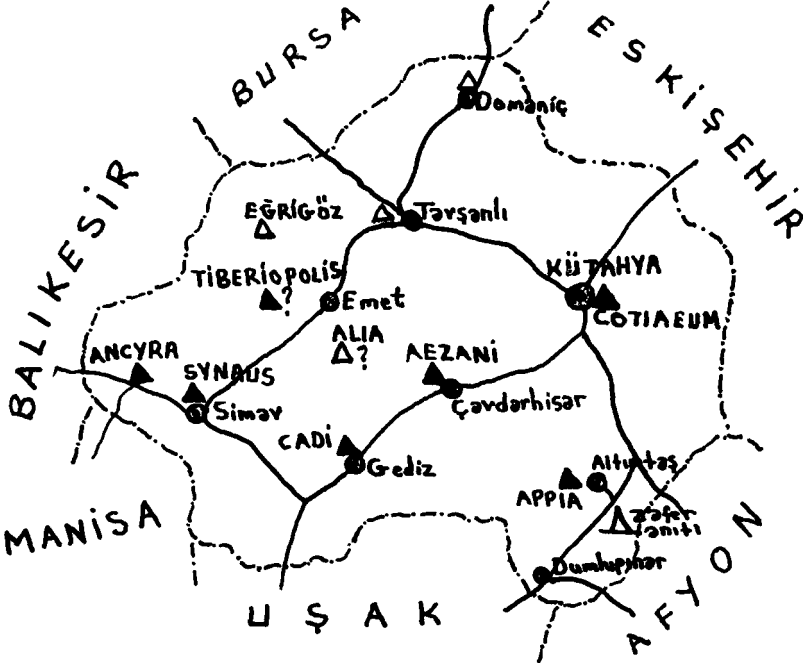
ARKA Y. ΕΠΓ.ΟVΔP - Ο --- ΚΟV ΑΡΧΙ

ΕΡΕ

KOTIÂÊΩN

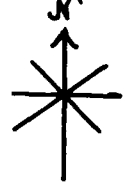
Sola doğru ilerliyen iki aslanın çektiği araba içinde oturan tanrıça Kybele.

kütahya ili arkeoloji haritası

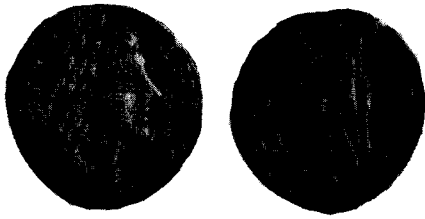
- Bugünkü yerleşim merkezi
- △ Antik yerleşim merkezi
- ▲ Sikke basan şehir

ÖLÇEK
1/1000000

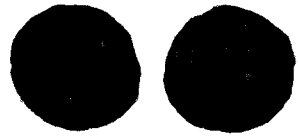

Tanzim eden:

A.Semih TULAY

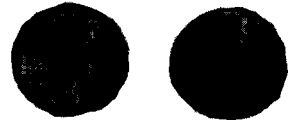
1

2

3

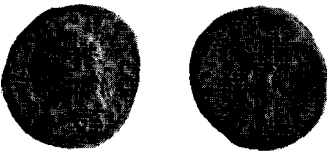
4

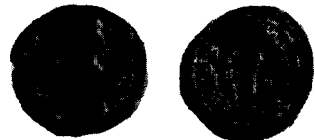
5

6

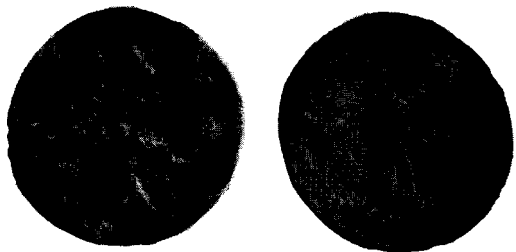
7

8

9

10

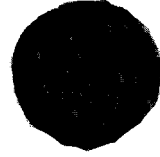
11

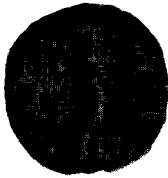
12

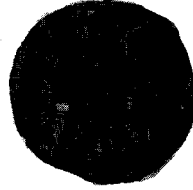
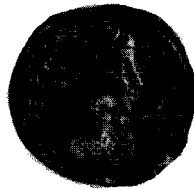
13

14

15

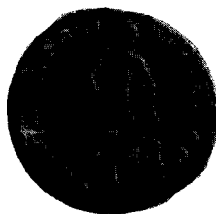
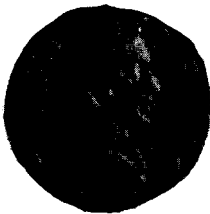
16

17

18

19

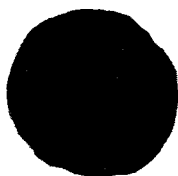
20

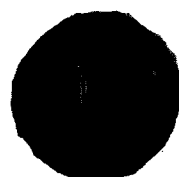
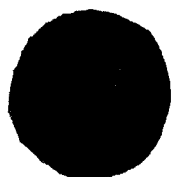
21

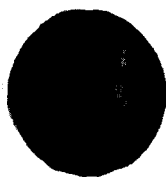
22

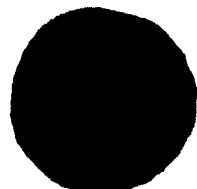
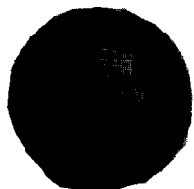
23

24

25

26

YATAĞAN DEFİNESİ

Yıldız KIZILKAYA*

Define, Muğla İli Yatağan İlçesinin Kurucuova Köyünde, Hurşit Yelez ve 4 arkadaşı tarafından bulunmuş Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne intikal etmiş ve aynı müzenin 1861 envanter numarası ile sikke seksiyonuna kaydedilmiştir. Define, ölçüleri, 17.5-22.5 mm., ağırlıkları 1.870 - 4.010 gr. arasında değişen 243 adet gümüş denariusdan ibarettir. 13 imparator ve 5 imparatoriçeyi kapsar.

Sikkeler, kronolojik sıraya göre Antoninus Pius'la (138 - 161) başlar, Gordian III (238 - 244) le biter. Bu tarihler Roma İmparatorluğunda Antoninus Pius'la başlayıp Commodus'la (177 - 192) biten Antoninler Devrini, Septimius Severus'la (193 - 211) başlayıp Severus Alexander'le (222 - 235) biten Severuslar Sülalesini, Maximinus I'le (235 - 238) başlayan Askerler Devrinin bir kısmını içine alır.

Çok azı birbirinin benzeri olan bu zengin koleksiyondaki Diadumenian (218) ve Maximus (Caesar 235 - 238) un müzede bulunan sikkeleri yalnız bu defineden çıkanlardır. Bu da seksiyonda kronolojik boşluğu doldurması bakımından ayrıca önem taşır. Zaten bu tasnif ve çeşitlilik define sahibinin koleksiyoncudan başkası olamayacağı düşüncesini de vermektedir.

Definenin bu kadar geniş kapsamlı olması bizi sikkeler hakkında teferruata inmemeye zorlamaktadır. Bu bakımdan bir kaç önemli noktadan sonra kataloğa geçmeyi uygun buluyorum.

Antoninler Devri'nin ilk imparatoru A. Pius 138 de Hadrian tarafından Caesar kabul edilmiş ve aynı yıl onun ölümüyle Avgustus olmuştur. Marcus Avrelius (161 - 130) Hadrian'ın vasıtasıyla Aelius Caesar'ın (136 - 138) kızı ile evlenmiş, onun ölümünden sonra A. Pius evlât edince 139 da Caesar olarak A. Pius'la sikke bastırmıştır. Onun ölümüyle Avgustus olarak tahta geçmiştir.

Commodus (177 - 192) Marcus Avrelius'un oğlu olup, 175 de Caesar, 177 de Avgustus olarak sikke bastırmış ve 180 den sonra tek başına im-

---

(*) Yıldız Kızılkaya, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden emekli Müze Araştırmacısı.

parator olmuştur. Commodus'un ölümüyle Antoninler sülalesi kapanmış, Severuslar Sülalesi tarih sahnesine çıkmıştır.

Bu üç imparator da sikkelerini sadece Roma'da bastırılmışlardır.

Septimius Severus (193 - 211) Commodus'un ölümünden sonra Başkumandanlığa yükselmiş, Pertinax'a bağlılığı nedeniyle onun ölümünden sonra askerleri tarafından imparator ilan edilmiştir. Sikkeleri yalnız Roma'da değil Kayseri, Laodicea ad Mare, Emesa ve Alexandria gibi doğu şehirlerinde de basılmıştır. Definde Roma ve Laodicea darpları mevcuttur. Sikkeleri karısı Julia Domna, oğulları Caracalla ve Geta, Caracalla'nın karısı Plautilla arasında paylaşılmıştır. İmparator, sikkelerinde daima defne çelenkli ve sakallıdır.

J. Domna, S. Severus'un 173 de ikinci karısı olarak evlenmiş, Caracalla'nın ölümüne kadar tahtta kalmış ve sikke bastırmıştır.

Caracalla (198 - 217) S. Severus'un büyük oğlu olup, babası tarafından 196 Caesar, 198 de Avgustus olmuştur. S. Severus'un ölümüne kadar 198 de Caesar, 209 da Avgustus olan kardeşi Geta ile birlikte sikke bastırılmışlardır. Geta'nın ölümünden sonra tek başına imparatorluğun başına geçmiştir.

Plautilla ile 202 de evlenmiştir. 205 de öldürülünceye kadar imparatoriçe olarak sikke bastırmıştır.

Geta (209 - 212) Caracalla'nın tahtı tek başına idare etmek isteği üzerine annesi J. Domna'nın yardımıyla öldürülünceye kadar sikke bastırmıştır. Caracalla tek başına imparatorken, Geta'da Avgustus olduktan sonra sikkelerini sadece Roma'da bastırılmışlardır. Caracalla ve Geta'nın çocuk, sonra genç ve daha sonra Avgustus oldukları sikkelerde gayet güzel belirtilmiştir. Avgustus olduklarında genç olmalarına rağmen devrin modasına uyarak defne çelenkli ve sakallı olarak görülürler.

Macrinus (217 - 218) Caracalla zamanında muhafız alayı komutanlığına kadar yükseltilmiş, fakat, ona izini belli etmeden öldürterek askerleri tarafından imparator ilan edilmiştir. 9 yaşındaki oğlu Diadumenian'ı önce Caesar, sonra da Avgustus ilan etmişse de oğlu ile birlikte öldürülmüştür.

Sikkelerinde Roma'da basılanlar daha genç görümlü, Antioch'dakiler daha yaşlıdır.

Elegabalus (218 - 222) büyükannesi Julia Maesa (218 - 222)'nin yaydığı şayiye ile Caracalla'nın oğlu olarak gösterilmiş ve 218 de Caracalla'nın adıyla (Marcus Avrelius Antoninus) askerleri tarafından imparator ilan

edilmiştir. Sikkelere adı böyle geçmiştir. Kötü idaresinin askerlerinin hoşuna gitmemesi üzerine J. Maesa bu defa diğer torunu yani Julia Soaemias'ın oğlu Severus Alexander'i Elegabalus'un oğlu olmaya ikna etmiş ve 221 yılında Marcus Avrelius Severus Alexander adıyla Caesar olarak 222 de imparatorluğu paylaşmışlardır. S. Alexander (222 -235) in iyi idaresini çekemiyen Elegabalus'un annesi Julia Mamaea, Julia Maesa'nın da yardımıyla Elegabalus'u öldürmüştür ve S. Alexander tek başına imparator olmuştur. Sikkeleri Roma ve Antioh'da basılan S. Alexander'in 235 de Germanlere karşı başarısızlığı askerler arasında hoşnutsuzluk yaratmış ve annesi ile birlikte öldürülmüştür. Böylece Severuslar Sülalesi tarih sahnesinden silinmiştir.

S. Alexander'in ölümüyle Diocletianus'un tahta çıkışı (284) arasındaki devre Roma İmparatorluk tarihinin en karanlık devirlerinden birini içine almaktadır. Bu 50 yıllık devre genellikle Asker İmparatorlar Devri olarak isimlendirilmektedir¹.

Maximinus I (235 -238) bu devrin ilk imparatorudur. 235 de Ren boylarında asker toplama sorumlusu olduğu sırada askerler tarafından imparator ilân edilmiştir. German zaferinden sonra Germanicus Maximus ünvanını almış, ertesi yıl basılan sikkelerde bu zafer Victoria Germanica ibaresiyle yaşatılmıştır. Sikkeleri sadece Roma'da bastırılan imparator, oğlu Maximus'u Caesar ilan etmiştir. Fakat, zalimce idaresi yüzünden oğluyla birlikte askerleri tarafından öldürülmüştür.

Gordian III (238 - 244) Balbinus ve Pupienus'un öldürülmesiyle imparator ilan edilmiştir. İdaresi hakkında çok az şey bilinir. Sikkeleri Roma dışında Viminacium ve Antioch'da basılmıştır. Bu da 244 yılında Arap Şeyhinin oğlu olan Philippus'un doymuyan mevki hırsına kurban giderek askerleri tarafından öldürülmüş yani bundan öncekilerin akibetine uğramıştır.

Definedeki en son tarihli sikke 241 yılına aittir.

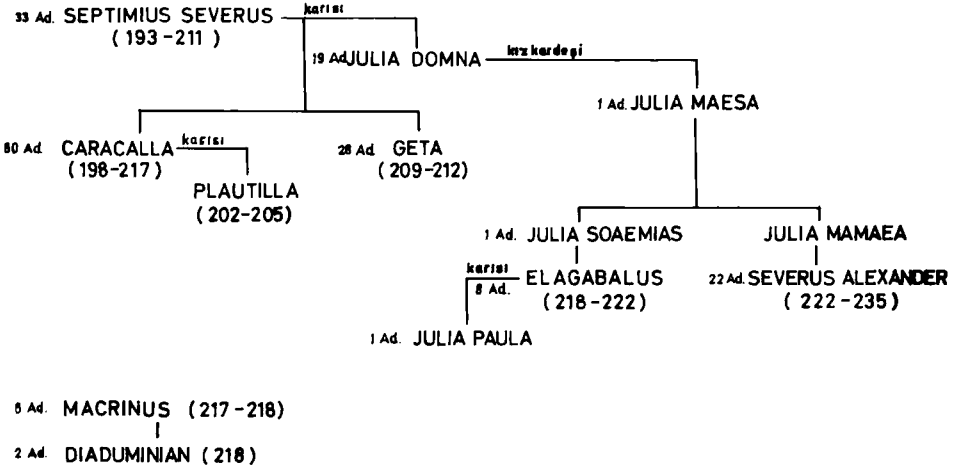
(1) Doç. Dr. Oktay Akşit, Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul 1970, Sayfa 95.

YATAĞAN DEFİNESİ

ANTONINLER DEVRİ

2 Ad. ANTONINUS (138 - 161)
|
2 Ad. MARCUS AURELIUS (161 - 180) evlattığı
|
1 Ad. COMMODUS (177 - 192)

SEVERUSLAR SÜLALESİ

ASKERLER DEVRİ

29 Ad. MAXIMINUS I (235 - 238)
|
1 Ad. MAXIMUS Caesar (235 - 238)
|
24 Ad. GORDIAN III (238 - 244)

K A T A L O G

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
ANTONINUS PIUS (M. S. 138-161)			
151-152 TRP XV			
1-2	ANTONINVS AVG PIVS PPTR P XV. Başlı df. sa- kallı s.	COS IIII. Anona, ayt. mısır koçanı tutar. Sol eli pruva üzerindeki modisda. Sağda dümen. Lev. I, Res. 1	B.M.C. 765, C. 288 R.S.C. 288 b.
MARCUS AURELIUS (M. S. 161-180)			
153-154 TR POT VIII			
3	AVRELIUS CAESAR AVG PII FIL. Taçsız başlı s.	TR POT VIII COS II. Genius Exercitus, ayt. elindeki patera ile yanan altar önünde ibadet eder. Asa ve lejyon kartalı tutar.	B.M.C. 826, C. 673 R.I.C. 461
4	MANTONINVS AVG TRP XXVI. Başlı df. ve sa- kallı s.	IMP VI COS III. Victorya, s. yürür. Çelenk ve pal- miye tutar. Lev. I, Res. 2	B.M.C. 465, C. 265 R.I.C. 255
COMMODUS (M. S. 177-192)			
181-182 TRPVII COS III IMP IIII			
5	M COMMODVS ANTO- NINVS AVG. Başlı df. ve sakallı s.	LIB AVG TRPVII IMP IIII COS III. Liberalitas, drapeli, ayt., abacus ve bb. tutar. Lev. I, Res. 3	B.M.C. 70, C. 311 R.I.C. 36
SEPTIMIUS SEVERUS (M. S. 193-211)			
Roma Darphanesi			
194 IMP III			
6	LSEPT SEV PERT AVG IMP III. Başlı df. ve sa- kallı s.	PACI AVGVSTI. Pax, sl. oturur. Dal ve bb. tutar. Lev. I, Res. 4	B.M.C. 70, C. 359 R.I.C. 37

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
197 IMP VIII			
7	L SEPT SEV PERT AVG IMP VIII. Başı df. ve sakallı s.	PMTRPV COSII PP. Sol, şalı, çıplak, sol elini kaldırır, kırbaç tutar.	B.M.C. 228, C. 433 R.I.C. 101, R.C. 1672
198 (geç) - 200 IMP XI			
8-9	L SEPT SEV AVG IMP XI PART MAX. Başı df. ve sakallı s.	COS II PP. Victorya, sola yürür. Çelenk ve palmye tutar.	B.M.C. (say.) 176, C. 196 (Yanlışlıkla PERT) R.I.C. 125a.
200 TRP VIII			
10-11	SEVERVS AVG PART MAX. Başı df. ve sakallı s.	PM TEP VIII COS II PP. Victorya, sola yürür. Her iki elinde açık çelenk tutar. Önünde kaide üzerinde kalkan. Lev. I, Res. 5	B.M.C. 175, C. 454, R.I.C. 150
200-201			
12	SEVERVS AVG PART MAX. Başı df. ve sakallı s.	FVNDATOR PACIS. İmp. örtülü, ayt. dal ve rulo tutar.	B.M.C. 190, C. 203 R.I.C. 160
13-16	SEVERVS AVG PART MAX. Başı df. ve sakallı s.	RESTITVTORIBIS. İmp. df. askeri kıyafetli, sağ elinde tuttuğu pateradan yanan 3 ayaklı altar önünde ibadet eder. Sol elinde mızrak tutar.	B.M.C. 204, C. 599 R.I.C. 167 a
201 - 210			
17-21	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	FVNDATOR PACIS. İmp. örtülü dal ve rulo tutar.	B.M.C. 330, C. 205 R.I.C. 265, R.C. 1653

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
22-23	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	INDVLGENTIA AVGG INCARTH. Caelestis, sağa koşan arslan üzerinde asa ve yıldırım tutar. Solda kayadan çıkan su.	B.M.C. 335, C. 222 R.I.C. 266, R.C. 1656
24	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. v sakallı s.	LAETITIA TEMPORVM. Yelken açmış sirk gemisi, 4 quadrika, kuş, ayı, arslan ve 2 kaplan, boğa, sl. koşan kaplan.	B.M.C. 343, C. 253, R.I.C. 274, R.C. 1658
25-26	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	RESTITVTOR VRBIS. Roma, kalkan üzerinde oturur. Palladium ve asa tutar. Sol ayağı iskemle üzerindedir. Lev. I, Res. 6	B.M.C. 359, C. 606 R.I.C. 288, R.C. 1685
27-28	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	VICT PART MAX. Victorya, sl. koşar. Çelenk ve palmiye tutar.	B.M.C. 365, C. 744 R.I.C. 295
205 TRP XIII			
28-29	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XIII COS III PP. Jupiter, ayt. yıldırım ve asa tutar. Solda kartal.	B.M.C. 471, C. 469 R.I.C. 196
206 TRP XIII			
30	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XIII COS III PP. Anona, drapeli, mısır koçanı ve bb. tutar. Önünde modius üzerinde mısır koçanı.	B.M.C. 489, C. 476 R.I.C. 200
31	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XIII COS III PP. Genius, çıplak, ayt., sağ elinde tuttuğu pateradan yanan altar önünde ibadet eder. Mısır koçanı tutar.	B.M.C. 493, C. 475 R.I.C. 201, R.C. 1676
207 TRP XV			
32	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XV COS III PP. Afrika, fil. başlıklı, drapeli, ayt., sol elinde mızrak tutar. Sağda arslan.	B.M.C. 530, C. 493

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
33	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XV COS III PP. Victorya, sol ayağı miğfer üzerinde, sağ eliyle palmiye üzerindeki kalkana yazar.	B.M.C. 534, C. 489 R.I.C. 211
34	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XV COS III PP. Trofe, ortada, solda oturmuş, sağda ayt., elleri bağlı esir.	B.M.C. 541, C. 498 R.I.C. 214
208 TRP XVI			
35	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XVI COS III PP. Concordia, drapeli sl. oturur. Ratera ve asa tutar. Solda yerde altar.	B.M.C. 562, C. 514 (Altarsız) R.I.C. 218
209 TRP XVII			
36	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XVII COS III PP. Neptun, çıplak, ayt., sağ ayağı kaya üzerinde, yaba tutar.	B.M.C. 4, C. 529 R.I.C. 228, R.C. 1679
210 TRP XVIII			
37	SEVERVS PIVS AVG. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XVIII COS III PP. Jupiter, çıplak, ayt., yıldırım ve asa tutar. Sağda ve solda iki figür. Lev. I, Res. 7	B.M.C. 25, C. 540 (Caracalla ve Geta) R.I.C. 233, R.C. 1680
LAODICEA AD MARE DARPANESİ 196-197 IMP VIII			
38	L SEPT SEV PERT AVG IMP VIII. Başı df. ve sakallı s.	PROVIDENTIA AVG. Providentia, drapeli, değnek ve asa tutar. Solda küre. Lev. I, Res. 8	B.M.C. 457, C. 592 R.I.C. 491 a

JULIA DOMNA

198-211

Roma Darphanesi

39-40	IVLIA AVGVSTA. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı, halka şeklinde toplanmış.	CERERI FRVGIF. Ceres, drapeli, sl. oturur. Mısır koçanı ve meşale tutar. Lev. I, Res. 9	B.M.C. 11, C. 14 R.I.C. 546, R.C. 1734
41	IVLIA AVGVSTA. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı, halka şeklinde toplanmış.	FELICITAS. Felicitas, drapeli, ayt., caduceus ve asa tutar.	B.M.C. 22, C. 47 R.I.C. 551, R.C. 1736
42	IVLIA AVGVSTA. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı, halka şeklinde toplanmış.	FORTVNAE FELICI. Fortuna, drapeli, ayt., bb. tutar. Sol kolunu dümene dayar.	B.M.C. 24, C. 55 R.I.C. 552, R.C. 1737
43-44	IVLIA AVGVSTA. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı, halka şeklinde toplanmış.	HILARITAS. Hilaritas, drapeli ayt., palmiye ve bb. tutar. Sağ ve solunda iki çocuk.	B.M.C. 34, C. 79 R.I.C. 557, R.C. 1740
45-48	IVLIA AVGVSTA. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı, halka şeklinde toplanmış.	MATER DEVM. Cybele (Julia) kuleli taçlı, drapeli, sl. oturur. Dal ve asa tutar. Tahtın iki yanında arslan.	B.M.C. 51, C. 123 R.I.C. 564, R.C. 1744
49	IVLIA AVGVSTA. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı, halka şeklinde toplanmış.	PIETAS AVG. Pietas, örtülü, ayt., sağ elinde tuttuğu patera ile yanan altar önünde ibadet eder. Sol elinde kutu tutar.	B.M.C. 63, C. 150 R.I.C. 572, R.C. 1746

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
50-51	IVLIA AVGVSTA. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı, halka şeklinde toplanmış.	PIETAS PVBLICA. Pietas, ayt., ellerini kaldırmış yanan altar önünde ibadet eder.	B.M.C. 71, C. 156 R.I.C. 574, R.C. 1747
52-53	IVLIA AVGVSTA. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı, halka şeklinde toplanmış.	SAECVLI FELICITAS. Isis, drapeli, ayt., s., iki eliyle Horus'u tutar. Sol ayağı gemi pruvası üzerinde.	B.M.C. 75, C. 174 R.I.C. 577
LAODICEA AD MARE DARPANESİ			
54	IVLIA AVGVSTA. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı, halka şeklinde toplanmış.	IVNO REGINA. Juno, örtülü, ayt., patera ve asa tutar. Yerde tavus kuşu.	B.M.C. 601, C. 97 R.I.C. 640
JULIA DOMNA 211 - 217 Roma Darphanesi			
55-56	IVLIA PIA FELIX. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı ve halka şeklinde toplanmış.	DIANA LVCIFERA. Diana, drapeli, ayt., iki eliyle yanan meşale tutar. Lev. I, Res. 10	B.M.C. 1, C. 32 R.I.C. 373 A
57	IVLIA PIA FELIX. Drapeli büstü s. Saçları dalgalı ve halka şeklinde toplanmış.	VENVS GENERIX. Venus, drapeli, oturur, sağ elini öne uzatmış, sol elinde asa tutar.	B.M.C. 23B, C. 212 R.I.C. 288 C

CARACALLA (M. S. 198-217)

198-199

Roma Darphanesi

- 58 **IMPOAES M AVR AN- IVVENTA IMPERI. İmp. askeri kıyafetli, Victorya B.M.C. 115, C. 115**
TON AVG. Df. ve drapeli ve mızrak tutar. Yerde oturmuş esir. Lev. II, Res. 1 R.I.C. 20
 genç büstü s.

199-200

- 59 **ANTONINVS AVGVSTVS. FELICITAS AVGG. Felicitas, drapeli, caduceus ve B.M.C. 161, R.I.C. 35**
Df. ve drapeli büstü s. bb. tutar. R.S.C. 61 a
- 60 **ANTONINVS AVGVSTVS. RECTOR ORBIS. Caracalla (Sol gibi) şualı, ayt., B.M.C. 165, C. 542**
Df. ve drapeli büstü s. küre ve mızrak tutar. R.I.C. 39 a

200 TRP III

- 61 **ANTONINVS AVGVSTVS. PONTIF TRP III. Caracalla, (Sol gibi) şualı, ayt., B.M.C. 179, C. 413**
Df. ve drapeli büstü s. küre ve mızrak tutar. Lev. II, Res. 2 R.I.C. 3a, R.C. 1840
- 62 **ANTONINVS PIVS AVG. PARTMAX PONT TRP IIII. Trofe, iki yanında B.M.C. 262, C. 175**
Df. ve drapeli büstü s. oturmuş esirler. R.I.C. 54b, R.C. 1826
- 63 **ANTONINVS PIVS AVG. FELICITAS AVGG. Felicitas, drapeli, ayt., caduc- B.M.C. 277, C. 64**
Df. ve drapeli büstü s. eus ve bb. tutar. R.I.C. 127

201-206

- 64 **ANTONINVS PIVS AVG. INDVLGENTIA AVG IN CARTH. Caelistis, s. ko- B.M.C. 280, C. 97**
Df. ve drapeli büstü s. şan arslan üzerinde. Yıldırım ve asa tutar. Arka- R.I.C. 130 a
 da kayadan fişkıran su.
- 65-66 **ANTONINVS PIVS AVG. IIII LIBERALITAS AVGG. Liberalitas, ayt., dra- B.M.C. 284, R.I.C. 135**
Df. ve drapeli büstü s. peli, abacus ve bb. tutar. R.S.C. 122 a

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
67-68	ANTONINVS PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	VICT PART MAX. Victorya, sola koşar. Çelenk ve palmiye tutar.	B.M.C. 297, C. 658 R.I.C. 144 b.
69-71	ANTONINVS PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	VIRTVS AVGG. Virtus, askeri kıyafetli, ayt., Victoria ve asa tutar.	B.M.C. 300, R.I.C. 149 R.S.C. 665 a
205 TRP VIII			
72-74	ANTONINVS PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PONTIF TRP VIII COS II. Mars, çıplak, ayt., dal ve mızrak tutar. Sağ ayağı miğfer üzerinde.	B.M.C. 480, C. 420 R.I.C. 80 b, R.C. 1841
75	ANTONINVS PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PONTIF TRP VIII COS II. Salus, drapeli, sl. oturur. Sağ elinde tuttuğu pateradan altara sarılı yılanı besler. Lev. II, Res. 3	B.M.C. 485, C. 422 R.I.C. 82
206 TRP VIII			
76-79	ANTONINVS PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PONTIF TRP VIII COS II. Mars, askeri kıyafetli, ayt., Sağ elini kalkanına dayar, sol elinde mızrak tutar.	B.M.C. 497; R.I.C. 83 R.S.C. 424 a
207 TRP X			
80-83	ANTONINVS PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PONTIF TRP X COS II. Mars, askeri kıyafetli, s. yürür, mızrak tutar. Trofe taşır.	B.M.C. 542, C. 431 R.I.C. 88
84-85	ANTONINVS PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PONTIF TRP X COS II. Caracalla (Virtus gibi) askeri kıyafetli, mızrak ve parazonium tutar.	B.M.C. 552, C. 440 R.I.C. 95
209 TRP XII			
86	ANTONINVS PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PONTIF TRP XII COS III. Concordia, drapeli, sl. oturur, patera ve bb. tutar.	B.M.C. 11, C. 465 R.I.C. III, R.C. 1847
87	ANTONINVS PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PONTIF TRP XII COS III. Virtus, askeri kıyafetli, mızrak ve parazonium tutar.	B.M.C. 13, C. 464 R.I.C. 112, R.C. 1846

210 TRP XIII

- 88 - 89 ANTONINVS PIVS AVG. PONTIF TRP XII COS III. Virtus, askeri kıyafetli, B.M.C. 33, C. 477
Df. ve drapeli büstü s. mızrak ve parazonium tutar. R.I.C. 117 a, R.C. 1848

210-213

- 90 ANTONINVS PIVS AVG. FIDEI EXERCITVS. Fides, drapeli, ayt., standart B.M.C. 71, C. 76,
BRIT. Başı df. ve sakallı s. ve lejyon kartalı tutar. R.I.C. 213
- 91 ANTONINVS PIVS AVG. INDVLG FECVNDAE. İndulgentia, sl. oturur. Sağ B.M.C. 73, C. 104
BRIT. Başı df. ve sakallı s. elini ileri uzatmış, sol elinde asa tutar. Lev. II, R.I.C. 214, R.C. 1819
Res. 4
- 92 ANTONINVS PIVS AVG. LIBERALITAS AVG VI. Liberalitas, drapeli, ayt., B.M.C. 78, C. 129
BRIT. Başı df. ve sakallı s. abacus ve bb. tutar. Yerde küre R.I.C. 217, R.S.C. 129.a
- 93 ANTONINVS PIVS AVG. MARTI PACATORI. Mars, miğferli, ayt., dal ve B.M.C. 81, C. 149
BRIT. Başı df. ve sakallı s. mızrak tutar. Kalkanına dayanır. R.I.C. 222, R.C. 1822
- 94 ANTONINVS PIVS AVG. MARTI PRORVGNATORI. Mars, miğferli, ayt., sl. B.M.C. 87, C. 150
BRIT. Başı df. ve sakallı s. mızrak ve trofe tutar. R.I.C. 223, R.C. 1823
- 95 ANTONINVS PIVS AVG. MONETA AVG. Moneta, drapeli, ayt., terazi ve bb. B.M.C. 90, C. 165
BRIT. Başı df. ve sakallı s. tutar. R.I.C. 224, R.C. 1825
- 96 ANTONINVS PIVS AVG. PROVIDENTIAE DEORVM. Providentia, drapeli, B.M.C. 99, C. 529
BRIT. Başı df. ve sakallı s. ayt., değnek ve asa tutar. Yerde küre. R.I.C. 227, R.C. 1853

211 TRP XIII

- 97 ANTONINVS PIVS AVG. PONTIF TRP XIII COS III. Virtus, askeri kıya- B.M.C. 114, C. 494
BRIT. Başı df. ve sakallı s. fetli, mızrak ve parazonium tutar. Sol ayağı miğ- R.I.C. 191, R.C. 1850
fer üzerindedir.

212 TRP XV

- 98 ANTONINVS PIVS AVG. PMTRP XV COS III PP. Serapis, drapeli, ayt., sağ B.M.C. 39 (mızrak)
BRIT. Başı df. ve sakallı s. elini kaldırır, asa tutar. C. 195
R.I.C. 194

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
99	ANTONINVS PIVS AVG. BRIT. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XVI COS III PP. Salus, sağ elinde tuttuğu pateradan yılanı besler, bb. tutar.	B.M.C. 46, C. 206 R.I.C. 19 b.
213 TRP XVI			
100-101	ANTONINVS PIVS AVG. BRIT. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XVI COS IIII PP serapis drapeli, ayt., sağ elini kaldırır asa tutar.	B.M.C. 50, C. 211 R.I.C. 208 a
102	ANTONINVS PIVS AVG. BRIT. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XVI COS IIII PP. Libertas, drapeli, ayt., pleus ve asa tutar.	B.M.C. 53, C. 224 R.I.C. 209 a, R.C. 1833
103	ANTONINVS PIVS AVG. BRIT. Başı df. ve sakallı s.	MARTI PRORVGNATORI. Mars, miğferli, ayt., sl. mızrak ve trofe tutar.	B.M.C. 60, C. 151 R.I.C. 235
213-217			
104-105	ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Başı df. ve sakallı s.	INDVLGENTIAE AVG. İndulgentia, drapeli, sl. oturur. Patera ve asa tutar.	B.M.C. 68, C. 103 R.I.C. 300
106-108	ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Başı df. ve sakallı s.	VENVS VICTRIX. Venus, drapeli, ayt., Victorya ve asa tutar. Sol kolunu miğfer üzerindeki kalkasına dayar.	B.M.C. 83, C. 606 R.I.C. 311 b.
214 TRP XVII			
109	ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XVII COS IIII PP. Apollo, df., sl. oturur. Dal tutar, sol kolunu 3 ayak üzerindeki lire dayar.	B.M.C. 92, C. 242 R.I.C. 238 A
215 TRP XVIII			
110	ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Başı df. ve sakallı s.	PMTRP XVIII COS IIII PP. Jupiter, çıplak, ayt., yıldırım ve asa tutar. Lev. II, Res. 5	B.M.C. 115, R.I.C. 258 (c), R.S.C. 279 b

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
111	ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Başlı df. ve sakallı s.	PMTRP XVIII COS IIII PP. Sol, şualı, çıplak, sağ elini kaldırır, küre tutar.	B.M.C. 139, C. 288 R.I.C. 264 a
112	ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Başlı df. ve sakallı s.	PMTRP XVIII COS IIII PP. Fides, drapeli, ayt., her iki elinde standart tutar.	B.M.C. 143, C. 315 R.I.C. 266, R.C. 1837
113	ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Başlı df. ve sakallı s.	PMTRP XVIII COS IIII PP. Pax, drapeli, ayt., dal ve asa tutar.	B.M.C. 147, C. 314 R.I.C. 268
114	ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Başlı df. ve sakallı s.	PMTRP XVIII COS IIII PP. Jupiter, çıplak, ayt., yıldırım ve asa tutar.	B.M.C. 155, C. 337 R.I.C. 275 a
216 PMTRP XVIII			
115	ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Başlı df. ve sakallı s.	PMTRP XVIII COS IIII PP. Serapis, drapeli ayt., sağ e'ini kaldırır, asa tutar.	B.M.C. 168, C. 348 R.I.C. 280 C
116-117	ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Başlı df. ve sakallı s.	PMTRP XVIII COS IIII PP. Sol, şualı, çıplak, sağ elini kaldırır, sol elinde küre tutar.	B.M.C. 172, C. 359 R.I.C. 281b. R.C. 1838
PLAUTILLA (M. S. 202-205)			
118	PLAVTILLAE AVGVSTAE. Taçsız ve drapeli büstü s. Dalgalı saçları dikey sıralar halinde olup ensede topuz yapılmış.	CONCORDIA AVGG. Concordia, drapeli, ayt., pa-tera ve asa tutar. Lev. II, Res. 6	B.M.C. 399, C. 2 R.I.C. 359

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
119	PLAVTILLA AVGVSTA. Taçsız ve drapeli büstü s. Dalgalı saçları dikey sı- ralar halinde olup ensede topuz yapılmış.	CONCORDIA AVGG. Concordia, drapeli, ayt., pate- ra ve asa tutar.	B.M.C. 411, C. 1 R.I.C. 363 a, R.C. 1895
120	PLAVTILIA AVGVSTA. Taçsız ve drapeli büstü s. Dalgalı saçları dikey sı- ralar halinde olup ensede topuz yapılmıştır.	PIETAS AVGG. Pietas, drapeli, ayt., asa ve çocuk tutar. Lev. II, Res. 7	B.M.C. 422, C. 10 R.I.C. 367, R.C. 1901
GETA (M. S. 209 - 212) 200 - 202 Roma Darphanesi			
121	P. SEPT. GETA CAES. PONT. Drapeli ve çıplak başlı büstü s.	FELICITAS AVGG. Felicitas, drapeli, ayt., cadu- ceus ve bb. tutar. Lev. II, Res. 3	B.M.C. 219, C. 36 R.I.C. 8, C. 1910
122 - 126	P. SEPT. GETA CAES. PONT. Drapeli ve çıplak başlı büstü s.	FELICITAS PVBLICA. Felicitas, drapeli, ayt., ca- duceus ve bb. tutar.	B.M.C. 220, R.I.C. 9 a R.S.C. 38 a
127 - 131	P. SEPT. GETA CAES. PONT. Drapeli ve çıplak başlı büstü s.	NOBILITAS. Nobilitas, drapeli, ayt., asa ve palla- dium tutar.	B.M.C. 223, C. 90 R.I.C. 13 a, R.C. 1914
132 - 133	P. SEPT. GETA CAES. PONT. Drapeli ve çıplak başlı büstü s.	PRINC IVVENT. Geta, askeri kıyafetli, ayt., çiçek ve mızrak tutar.	B.M.C. 231, C. 159 R.I.C. 15 a

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
134-138	P. SEPT. GETA CAES. PRINC IVVENTVTIS. Geta, askeri kıyafetli, ayt., PONT. Drapeli ve çıplak başlı büstü s.	değnek ve mızrak tutar. Sağda trofe.	B.M.C. 238, R.I.C. 18 R.S.C. 157 b, R.C. 1918
203 - 208			
139-140	P. SEPTIMIVS GETA CAES Drapeli ve çıplak başlı büstü s.	PONTIF COS. Minerva, miğferli, drapeli, sağ elini kalkanına dayar. Sol elinde mızrak tutar.	B.M.C. 446, R.I.C. 34 b R.S.C. 104 a
141-142	P. SEPTIMIVS GETA CAES. Drapeli ve çıplak başlı büstü s.	PROVID DEORM. Providentia, drapeli, ayt., değnek ve asa tutar. Solda küre. Lev. II, Res. 9	B.M.C. 459, C. 170 R.I.C. 51, R.C. 1919
209 COS II			
143	P. SEPTIMIVS GETA CAES. Drapeli ve çıplak başlı büstü s.	PONTIF COS II. Geta, togalı, ayt., sağ elinde küre, sol elinde rulo ve asa tutar.	B.M.C. 587, C. 117 R.I.C. 61 b
210 TRPII COS II			
144	IMP CAES P. SEPT GETA PIVS AVG. Başlı df. ve sakallı s.	PONTIF TRP II COS II. Felicitas, stephan giyili, bb. ve caduceus tutar. Lev. II, Res. 10	B.M.C. 42, C. 137 R.I.C. 69 a
145	P SEPT GETA PIVS AVG BRIT. Başlı df. ve sakallı s.	PONTIF TRP II COS II. Felicitas stephan giyili, bb. ve caduceus tutar. Lev. II, Res. 11	B.M.C. 47, C. 138 R.I.C. 69 b
146	P SEPT GETA PIVS AVG BRIT. Başlı df. ve sakallı s.	LIBERALITAS AVG. V. Liberalitas, drapeli, ayt., abacus ve bb. tutar.	B.M.C. 65, C. 68 R.I.C. 88

LAODICEA AD MARE DARPANESİ

200 - 202

- 147 P SEPT GETA CAES PIETAS. Pietas, örtülü, drapeli, sağ eliyle yanan B.M.C. 720, C. 97
PONT. Drapeli ve çıplak altın önünde tütsü yapar. Sol kolundan drapesi R.I.C. 99
başlı büstü s. sarkar.
- 148 P SEPT GETA CAES VICTATERN. Victorya, sl. yürür, çelenk tutar. Yer- B.M.C. 724, 206
PONT. Drapeli ve çıplak de kalkan. Lev. II, Res. 12 R.I.C. 101
başlı büstü s.
- 149 P SEPT GETA CAES MARTI VICTORI. Mars, miğferli, sl. yürür, mızrak B.M.C. 745, C. 76
PONT. Drapeli ve çıplak tutar. Trofe taşır. Lev. II, Res. 13 R.I.C. 103
başlı büstü s.

MACRINUS (M. S. 217 - 218)

217 TRP

Roma Darphanesi

- 150 IMP C M OPEL SEV FIDES MIL PMTRP. Fides, drapeli, ayt., her iki B.M.C. 494 C. 30
MACRINVS AVG. Df. eliyle standart tutar. Sağda ve solda standart. R.I.C.I
zırhlı ve sakallı büstü s.
- 151 IMP C M OPEL SEV FIDES MILITVM. Fides, drapeli, ayt., sağ ayağı B.M.C. 12, R.I.C. 66
MACRINVS AVG. Df. miğfer üzerinde. Her iki elinde standart tutar. Lev. R.S.C. 23 a
zırhlı ve sakallı büstü s. III, Res. 1

218 (?) TRP II COS

ANTIOCH DARPANESİ

- 152-153 IMP C M OPEL SEV PMTRP II COS PP. Anona, drapeli, ayt., mısır ko- B.M.C. 41, R.I.C. 26
MACRINVS AVG. Df. çanı ve bb. tutar. Yerde modius. Lev. III, Res. 2 R.S.C. 47 a
zırhlı ve sakallı büstü s.

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
154	IMP C M OPEL SEV MACRINVS AVG. Df. zırhlı ve sakallı büstü s.	PONTIF MAX TRP II COS PP. Fides, drapeli, ayt., her iki elinde standart tutar.	B.M.C. 78, R.I.C. 92 R.S.C. 122 c
217-218 Tarihsiz			
155	IMP C M OPEL SEV MACRINVS AVG. Df. zırhlı ve sakallı büstü s.	SECVRITAS TEMPORVM. Securitas, drapeli, ayt., asa tutar. Sol kolunu sutuna dayar. Lev. III, Res. 3	B.M.C. 78, R.I.C. 92 R.S.C. 122 c
DIADUMENIAN (M. S. 217-218) ANTIOCH DARPHANESİ			
156	M OPEL ANT DIADV- MENIAN CAES. Drapeli çıplak başlı büstü s.	PRINCIVVENTVTIS. İmp. askeri kıyafetli, ayt., lejyon kartalı ve standart tutar. Sağ elinde iki standart. Lev. III, Res. 4	B.M.C. 90, C. 3 R.I.C. 102
157	M OPEL ANT DIADV- MENIAN CAES. Drapeli çıplak başlı büstü s.	SPES PVBLICA. Spes, drapeli, sl. yürür. Çiçek tu- tar. Lev. III, Res. 5	B.M.C. 94, C. 21 R.I.C. 116, R.C. 1972
ELEGABALUS (M. S. 218-222) Roma Darphanesi 219-220 Tarihsiz			
158	IMP CAES M AVRAN- TONINVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	VICTOR ANTONINI AVG. Victorya, s. koşar. Çe- lenk tutar. Palmiye taşır. Lev. III, Res. 6	B.M.C. 36, R.I.C. 156 R.S.C. 289 a
219 TRP II			
159	IMP ANTONINVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PMTRPIICOSIIPP. Providentia, drapeli, ayt., değ- nek ve bb. tutar. Yerde küre. Lev. III, Res. 7	B.M.C. 104, C. 144 R.I.C. 23, R.C. 2008

219 - 220 Tarihsiz

160	IMP ANTONINVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	LAETITIA PVBL. Laetitia, stephanlı drapeli, ayt., çelenk ve küre üzerindeki dümeni tutar.	B.M.C. 147, R.I.C. 95 R.S.C. 70a
161	IMP ANTONINVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	SALVS AVGVSTI. Salus, drapeli, ayt., sağ elinde tuttuğu pateradan altardan çıkan yılanı besler. Sol elini dümene dayar.	B.M.C. 162, C. 164 R.I.C. 141, R.C. 2017
162	IMP ANTONINVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	TEMPORVM FELICITAS. Felicitas, drapeli, ayt., caduceus ve bb. tutar.	B.M.C. 168, C. 282 R.I.C. 150

220 - 222 Tarihsiz

163	IMP ANTONINVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	INVICTVS SACERDOS AVG. İmp. df., ayt., sağ elinde ve yanan meşalenin üzerinde tuttuğu patera ile ibadet eder. Sol elinde topuz, yerde boğa, sahada yıldız. Lev. III, Res. 8 PAX AVGVSTI. Pax, sl. koşar, dal ve asa tutar.	B.M.C. 212, C. 61 R.I.C. 88, R.C. 2000
164	IMP ANTONINVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PAX AVGVSTI. Pax. sl. koşar dal ve asa tutar	B.M.C. 223, C. 120 R.I.C. 125, R.C. 2005
165	IMP ANTONINVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	VICTORIA AVG. Victorya, sl. yürür, açık çelenk tutar. Solda kalkan, sahada yıldız.	B.M.C. 238, C. 300 R.I.C. 161.

J. PAULA (M. S. 219 - 220)

166	IVLIA PAVLA AVG. Drapeli büstü s. Örgüklü saçları kıvrılarak arkada yassı topuz yapılmış.	CONCORDIA. Concordia, drapeli sl. oturur. patera tutar. Sol kolunu tahta dayar. Solda yıldız. Lev. III, Res. 9	B.M.C. 173, R.I.C. 211 R.S.C. 6a

J. SOAEMIAS (M. S. 218 - 222)

- 167 IVLIA SOAEMIAS AVG. VENVS CAELESTIS. Venus, drapeli, ayt., elma ve B.M.C. 44, R.S.C.
Drapeli büstü s. Saçları asa tutar. Lev. III, Res., 10 8 d
arkada örülerek topuz
yapılmış.

J. MAESA (M. S. 218 - 222)

223

- 168 IVLIA MAESA AVG. Dra- PIETAS AVG. Pietas, örtülü, drapeli, yanan gir- B.M.C. 73, C. 29
peli büstü s. Dalgalı saç- landlı altar önünde ibadet eder. Kapağı açık kutu R.I.C. 263
ları örülerek topuz ya- tutar. Lev. III, Res. 11
pılmış.

SEVERUS ALEXANDER (M. S. 222 - 235)

222 TRP

Roma Darphanesi

- 169 IMP C M AVR SEV PMTRP COS PP. Jupiter, çıplak, ayt., yıldırım ve B.M.C. 16, C. 204
ALEXAND AVG. Df. ve asa tutar. R.I.C. 5
drapeli büstü s.

223 TRP II

- 170 IMP C M AVR SEV PMTRP II COS PP. Salus, drapeli, sl. oturur. Sağ B.M.C. 117, C. 239
ALEXAND AVG. Df. ve elinde tuttuğu patera ile altardan çıkan yılanı bes- R.I.C. 32
drapeli büstü s. ler.

224 TRP III

- 171 IMP C M AVR SEV PMTRP III COS PP. Pax, drapeli, ayt., dal ve asa B.M.C. 167, C. 254
ALEXAND AVG. Df. ve tutar. Lev. IV, Res. 1 R.I.C. 40
drapeli büstü s.

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
231 TRP X			
172-173	IMP ALEXANDER PIVS AVG. Df. drapeli ve zırlı büstü s.	PMTRP X COS II PP. Sol, şualı, ayt., sağ elini kal- dırır, küre tutar. Lev. IV, Res. 2	B.M.C. 808, C. 411 R.I.C. 109
232 TRP XI			
174	IMP ALEXANDER PIVS AVG. Df. drapeli ve zırlı büstü s.	PMTRP XI COS III PP. Sol, şualı, ayt., sağ elini kal- dırır, sol elinde küre tutar.	B.M.C. 855, C. 427 R.I.C. 112
175-176	IMP ALEXANDER PIVS AVG. Df. drapeli ve zırlı büstü s.	PMTRP XI COS III PP. Sol, şualı, sağ elini kaldı- rır, kamçı tutar.	B.M.C. 863, R.I.C. 114 R.S.C. 434 b
222-225 Tarihsiz			
177	IMPC M AVR SEV ALEXAND AVG. Df. ve drapeli büstü s.	FIDES MILITVM. Fides, drapeli, ayt., her iki elin- de standart tutar.	B.M.C. 220, C. 52 R.I.C. 139
178	IMPC M AVR SEV ALEXAND AVG. Df. ve drapeli büstü s.	LIBERALITAS AVG. Liberalitas, drapeli, abacus ve bb. tutar.	B.M.C. 3, R.I.C. 148 R.S.C. 108 a
179	IMPC M AVR SEV ALEXAND AVG. Df. ve drapeli büstü s.	LIBERTAS AVG. Libertas, drapeli, ayt, pleus ve bb. tutar.	B.M.C. 62, R.I.C. 156 R.S.C. 152 c
180-181	IMPC M AVR SEV ALEXAND AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PROVIDENTIA AVG. Providentia, drapeli, ayt., değnek ve asa tutar. Yerde küre.	B.M.C. 139, C. 512 R.I.C. 174

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
182	IMPC M AVR SEV ALEXAND AVG. Df. ve drapeli büstü s.	VICTORI AVG. Victorya, sl. yürür, çelenk ve pal- miye tutar.	B.M.C. 269, C. 564 R.I.C. 180
228-231 Tarihsiz			
183	IMP SEV ALEXAND AVG. Başı df. ve s.	ANONA AVG. Anona, drapeli, ayt., mısır koçanı ve çapa tutar. Solda yerde modius.	B.M.C. 673, C. 29 R.I.C. 188
184-185	IMP SEV ALEXAND AVG. Başı df. ve s.	IOVI CONSERVATORI. Jupiter, çıplak, ayt., yıldı- rırım ve asa tutar. Yerde imp, küçük figürü.	B.M.C. 690, C. 73 R.I.C. 200
186	IMP SEV ALEXAND AVG. Başı df. ve s.	VICTORI AVG. Victorya, ayt., çelenk ve palmiye tutar.	B.M.C. 700, C. 556 R.I.C. 212, R.C. 2136
187	IMP SEV ALEXAND AVG. Başı df. ve s.	VIRTVS AVG. Virtus, zırh üzerinde sl. oturur. Dal ve asa tutar.	B.M.C. 653, C. 580 R.I.C. 221, R.C. 2140
231-235			
188	IMP ALEXANDER PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	PROVIDENTIA AVG. Providentia, drapeli, ayt., mısır koçanı ve bb. tutar. Solda modius. Lev. IV, Res. 4	B.M.C. 876, R.I.C. 250 R.S.C. 501 b.
189	IMP ALEXANDER PIVS AVG. Df. ve drapeli büstü s.	SPES PVBLICA. Spes, drapeli, sl, yürür. Sağ elinde çiçek tutar. Sol eliyle eteğini kaldırır.	B.M.C. 898, C. 546 R.I.C. 254
ANTIOCH DARPANESİ 223			
190	IMP C M AVR SEV ALEXAND AVG. Df., dra- peli ve zırhlı büstü s.	PIETAS AVG. Pietas, drapeli, ayt., girlandlı altar önünde tütsü yapar. Sol elinde kutu tutar. Lev. IV, Res. 5	B.M.C. 1060, C. 196 R.I.C. 293

MAXIMINUS I (M. S. 235 - 238)

Roma Darphanesi

235 TRP

- 191 IMP MAXIMINVS PIVS PMTRPPP. İmp, askeri kıyafetli, ayt., iki standart B.M.C. 11, C. 46
AVG. Df., drapeli ve arasında, sol elinde asa tutar. Lev. IV, Res. 6 R.I.C. 1
zirhli büstü s.

236 TRP II COS PP

- 192-194 IMP MAXIMINVS PIVS PMTRPII COS PP. İmp, askeri kıyafetli, ayt., iki B.M.C. 7, C. 55
AVG. Df., drapeli ve standart arasında, sol elinde asa tutar. Lev. IV, R.I.C. 3
zirhli büstü s. Res. 7
- 195-196 IMP MAXIMINVS PIVS FIDES MILITVM. Fides, drapeli, ayt., iki standart B.M.C. 59, R.I.C. 7
AVG. Df., drapeli ve tutar. Lev. IV, Res. 8 R.S.C. 7 a
zirhli büstü s.

235 - 236 Tarihsiz

- 197-199 IMP MAXIMINVS PIVS PAX AVGVSTI. Pax, drapeli, ayt., dal ve asa tutar. B.M.C. 68, R.I.C. 12
AVG. Df., drapeli ve Lev. IV, Res. 9 R.S.C. 32 a
zirhli büstü s.

235 - 238

- 200-201 IMP MAXIMINVS PIVS PROVIDENTIA AVG. Providentia, drapeli, ayt. değ- B.M.C. 88, R.I.C. 13
AVG. Df., drapeli ve nek ve 'bb. tutar. Yerde küre. Lev. IV, Res. 10 R.S.C. 77 a
zirhli büstü s.
- 202-204 IMP MAXIMINVS PIVS SALVS AVGVSTI. Salus, drapeli, sl. oturur. Sağ B.M.C. 99, R.I.C. 14
AVG. Df., drapeli ve elindeki pateradan altardan çıkan yılanı besler. R.S.C. 85 a
zirhli büstü s. Lev. IV, Res. 11

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
205 - 209	IMP MAXIMINVS PIVS VICTORIA AVG. Victorya, s. koşar, çelenk ve pai- AVG. Df., drapeli ve miye tutar. Lev. IV, Res. 12 zırhlı büstü s.		
236 - 237			
210	MAXIMINVS PIVS AVG. FIDES MILITVM. Fides, drapeli, ayt., iki elinde GERM. Df. drapeli ve standart tutar. Lev. IV, Res. 13 zırhlı büstü s.		B.M.C. 138, C. 9 R.I.C. 18 A
211	MAXIMINVS PIVS AVG. PAX AVGVSTI. Pax, drapeli, ayt., dal ve asa tu- GERM. Df. drapeli ve tar. Lev. IV, Res. 14 zırhlı büstü s.		B.M.C. 146, C. 37 R.I.C. 19
212 - 213	MAXIMINVS PIVS AVG. PROVIDENTIA AVG. Providentia, drapeli, ayt., GERM. Df. drapeli ve değnek ve 'bb. tutar. Yerde küre. Lev. V, Res. 1 zırhlı büstü s.		B.M.C. 171, C. 75 R.I.C. 20
214 - 218	MAXIMINVS PIVS AVG. VICTORIA GERM. Victorya, ayt., çelenk ve pal- GERM. Df. drapeli ve miye tutar. Yerde esir. Lev. V, Res. 2 zırhlı büstü s.		

MAXIMUS (Caesar) M. S. 235 - 238

Roma Darphanesi

219	MAXIMVS CAES. GERM. PRINC IVVENTVTIS. İmp. askeri kıyafetli, ayt. Drapeli, çıplak başlı değnek ve mızrak tutar. Sağda iki standart. Lev. V, büstü s.		B.M.C. 211, C. 10 R.I.C. 3, R.C. 2274
-----	--	--	--

No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
GORDIAN III (M. S. 238 - 244)			
240 Roma Darphanesi			
220-223	IMP GRDIANVS PIVS FEL AVG. Df. drapeli ve zırhlı büstü s.	PMTRP III COS PP. İmp, sl. yürüyen at üzerinde oturur. Sağ elini kaldırır, mızrak tutar. Lev. V, Res. 4	C. 234, R.I.C. 81 R.C. 2373
224-225	IMP GRDIANVS PIVS FEL AVG. Df. drapeli ve zırhlı büstü s.	AETERNITATI AVG. Sol, şualı, ayt., sağ elini kaldırır, küre tutar. Lev. V, Res. 5	C. 39, R.I.C. 111 R.C. 2369
226	IMP GRDIANVS PIVS FEL AVG. Df. drapeli ve zırhlı büstü s.	IOVIS STATOR. Jupiter, ayt., asa ve yıldırım tutar. Lev. V, Res. 6	C. 113, R.I.C. 112
227-228	IMP GRDIANVS PIVS FEL AVG. Df. drapeli ve zırhlı büstü s.	LAETITIA AVGN. Laetitia, drapeli, ayt., çelenk ve çapa tutar. Lev. V, Res. 7	C. 120, R.I.C. 113 R.C. 2371
229	IMP GRDIANVS PIVS FEL AVG. Df. drapeli ve zırhlı büstü s.	PMTRP III COS IIPP. İmp., askeri kıyafetli, s. mızrak ve küre tutar. Lev. V, Res. 9	C. 243, R.I.C. 115
230-231	IMP GRDIANVS PIVS FEL AVG. Df. drapeli ve zırhlı büstü s.	VIRTVTI AVGVSTI. Herkül, çıplak, ayt., sağ eli kalçasında, kaya üzerindeki topuza dayanır.	C. 403, R.I.C. 116 R.C. 2378
241			
232-237	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. Df. drapeli ve zırhlı büstü s.	DIANA LVCIFERA. Diana, drapeli, ayt. s. yanan meşale tutar. Lev. V, Res. 11	C. 69, R.I.C. 127 R.C. 2370

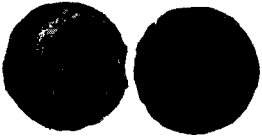
No.	Ön Yüz	Arka Yüz	Notlar
238-240	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. Df. drapeli ve zırlı büstü s.	PIETAS AVGVSTI. Pietas, örtülü, drapeli, iki elini kaldırır, dua eder. Lev. V, Res. 12	C. 186, R.I.C. 129 R.C. 2372
241	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. Df. drapeli ve zırlı büstü s.	SALVS AVGVSTI. Salus, drapeli, ayt. kollarında tuttuğu yılanı besler. Lev. V, Res. 13	C. 325, R.I.C. 129 A R.C. 2375
242-243	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. Df. drapeli ve zırlı büstü s.	SECVRITAS PVBLICA. Securitas, drapeli, sl. oturur, asa tutar. Sol elini başına dayar. Lev. V, Res. 14	C. 340, R.I.C. 130 R.C. 2376

KISALTMALAR

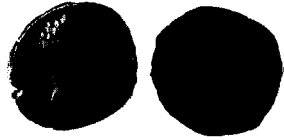
- B. M. C. Harold Mattingly, M. A., Coins of The Roman Empire in The British Museum, Vol. IV, London 1940; Vol. V, London 1950.
- C. Henry Cohen, Description Historique des Monnaies Frappees Seus L'Empire Romain, Tome Deuxieme, Troisieme, Quatrieme, Graz 1955.
- R. C. David R. Sear, Roman Coins and Their Values, London 1970.
- R. I. C. H. Mattingly, M. A. ve Edvard A. Sydenham, M. A., The Roman Imperial Coinage, Vol. III, London 1930; Vol. IV, part 1, London 1936; Vol. IV, part 2, London 1938; Vol. IV, part 3, London 1949.
- R. S. C. H. A. Seaby, Roman Silver Coins, Vol. II, part 2, London 1955; Vol. III, London 1969; Vol. IV, London 1971.
Bu kitaptaki numaralar C. ile aynıdır.

Katalogda Kullanılan Kısaltmalar :

- Ayt. Ayakta
- Başı. İmparatorun başı
- b. b. Bereket boynuzu
- büstü. İmparator veya imparatoriçenin büstü
- Df. veya df. Defne çelenkli
- İmp. İmparator
- Lev. Levha
- S. Sağ tarafa doğru
- Sl. Sol tarafa doğru

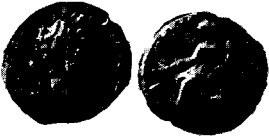
1

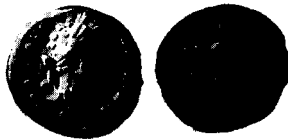
2

3

4

5

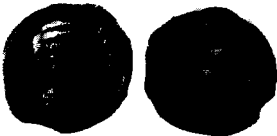
6

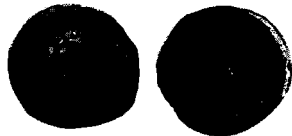
7

8

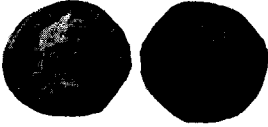
9

10

ANTONINUS PIUS, MARCUS AURELIUS, COMMODUS, SEPTIMIUS SEVERUS,
JULIA DOMNA

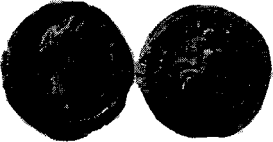
Resim : 1

1

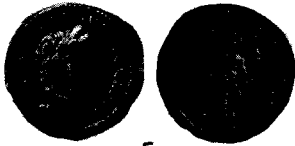
2

3

4

5

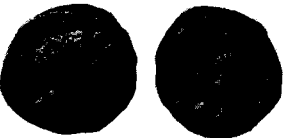
6

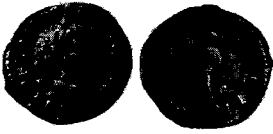
7

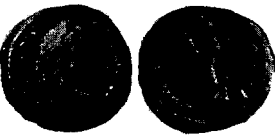
8

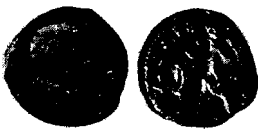
9

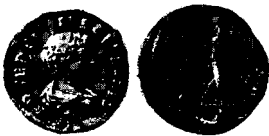
10

11

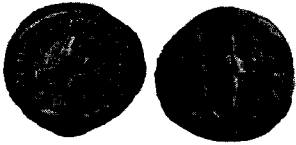
12

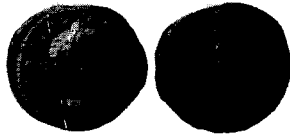
13

CARACALLA, PLAUTILLA, GETA

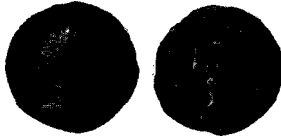
Resim : 2

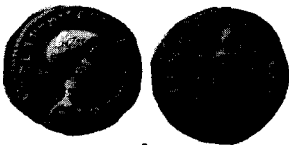
1

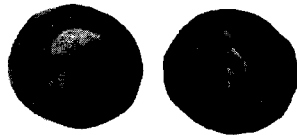
2

3

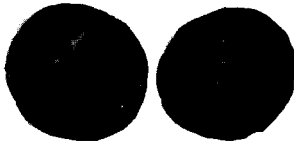
4

5

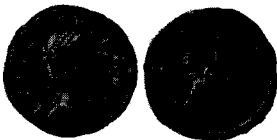
6

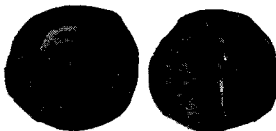
7

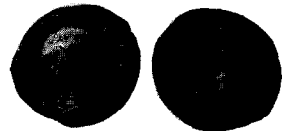
8

9

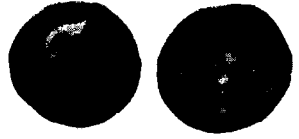
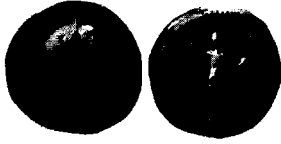
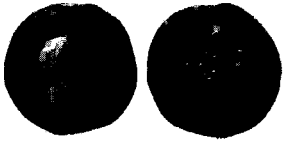
10

11

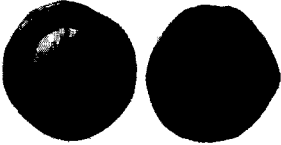
MACRINUS, DIADUMENIAN, ELEGABALUS, JULIA PAULA, JULIA SOAEMIAS,
JULIA MAESA

Resim : 3

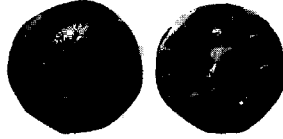

2

3

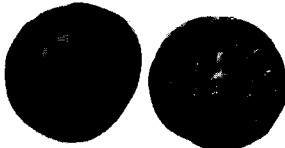
4

5

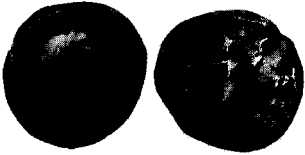
6

7

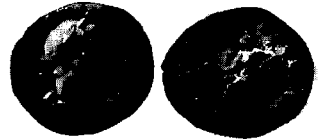
8

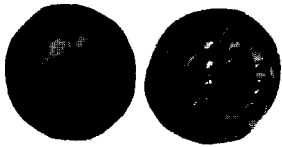
9

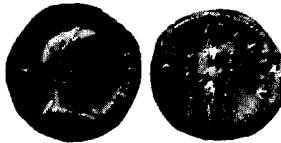
10

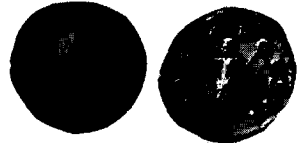
11

12

13

14

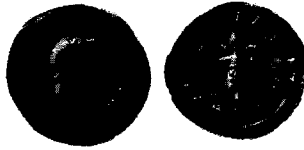
SEVERUS ALEXANDER, MAXIMINUS I

Resim : 4

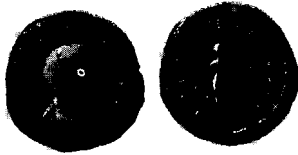

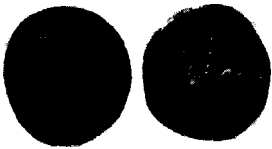
1

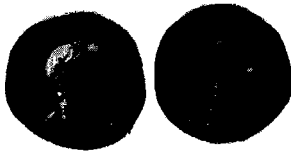
2

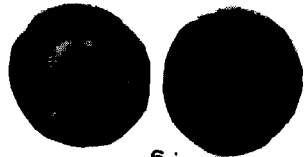
3r

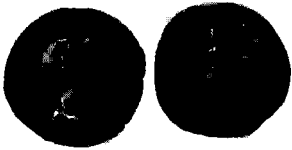
4

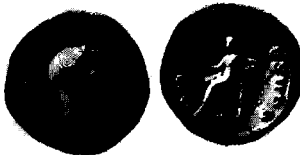
5

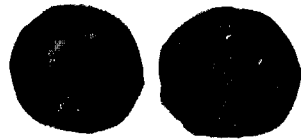
6

7

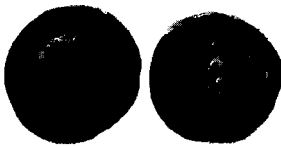
8

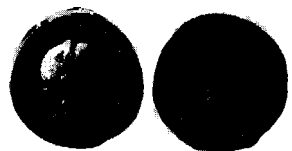
9

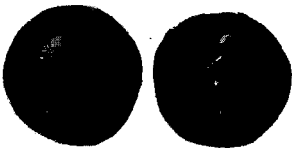
10

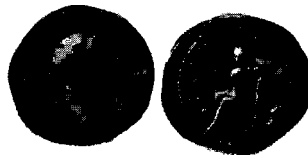
11

12

13

14

MAXIMINUS I, MAXIMUS, GORDIAN III

Resim : 5